

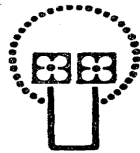
AZ USZÍTÓK

A VILÁGHÁBORÚ KULISSZÁI MÖGÜL

ÍRTA

BENDA JENŐ

MÁSODIK KIADÁS

BUDAPEST
LÉGRÁDY TESTVÉREK KÖNYVNYOMDÁJA
1918

A SZERZŐ KIADÁSA

ELSŐ RÉSZ.

A gyűlölködés rendszere.

1.

Ki a felelős?

Három háborús esztendő mondhatatlan szenvedései után most már senki sem veri büszkén és az emberiség jobbérzését arculverő szemérmetlen arroganciával a mellét, úgy, amint ezt közvetlenül a háború kitörése után a háborús lázban égő Franciaországban a népszerű orosz nagykövet: Izvolszky cselekedte: „Ez az én háborúm!”” Most már, ha arról van szó, hogy ki okozta ezt a katasztrófát, melynél szörnyűsegebbet soha sem élt át az emberiség, mindenki inkább másra igyekszik rá mutatni: „Ez az ő háborúja!”

Mi az entente-ot vádoljuk, az entente pedig a központi hatalmakat. Németországban azt mondják, hogy a francia revanche őrület és az angol imperializmus fogtak össze a germánság megsemmisítésére. A franciák és az angolok viszont a német militarizmusra mutatnak rá, mint a háború okára és azt állítják, hogy ők a kis nemzetek szabadságáért küzdenek. Itt a monarchiában a pánszlávizmus számlájára szeretünk írni minden bajt, viszont a panszlávok azzal vádolnak bennünket, hogy elnyomtuk a nemzetiségeinket, meg akartuk semmisíteni Szerbiát és ezzel adtunk okot a háborúra. A papok a világ fokozódó romlottságát, a szocialisták a kapitalizmust, a világpolgárok az elvakult nacionalizmust idézik a lelkiismeret ítélőszéke elé.

Ebben a pörben mindenki bíró akar lenni és senki sem vállalja a vádlott szerepét. Egy ponton azonban megegyeznek az elkeresedett ellenfelek: az entente párti országok és a központi hatalmak közvéleménye épen úgy, mint a radikálisok és reakcionáriusok, a szoei a listák és az európeerek legsűrűbben és legszívesebben vádolják: a sajtót, A másik ország és a másik világnézet sajtóját termé-

szetesen. Ez a sajtó izgatott a háborúra. Ez; a sajtó hintette el a nemzetek között a gyűlölködés és a bizalmatlanság magvait. A mérgezett betű, igen a mérgezett nyomtatott betű volt a legfőbb oka, hogy ez a katasztrófa rászakadt az emberiségre!

Ebben a pörben az a különös, hogy mindenkinek van valami kis igaza. Amiből az következik, hogy alapjában véve senkinek sincs igaza, mert mindenki bűnös abban, ami történt és senkinek sincsen joga arra, hogy elhárítsa magától a felelősséget. Vilmos császár így fejezte ki ezt egyszer, egy beszédében:

— Nem irigylem azt a férfiút, akinek a lelkiismerete felelős ezért a háborúért! Én nem vagyok az! úgy vélem, hogy a történelem fölment ez alól a gyanú alól. Európa minden civilizált férfira részese a háború felelőségének, még pedig minél magasabb az állása, annál nagyobb a felelősége is. Azt hiszem, hogy az eljövendő nemzedék a felelősséget igazságosabban fogja elosztani.

Igen! Igazságosabban kell osztoznunk ebben a rettenetes felelőségben! És az osztozkodásnál a felelőségből a sajtónak is vállalnia kell a maga részét. De csak annyit és nem többet, mint amennyi felelőség megilleti és nem szabad eltúrníe azt, hogy azok a tényezők, amelyeknek a bűne sokkal nagyobb, sokkal súlyosabb, mint az övé, őt állítsák oda első és legfőbb bűnbakul a mai és az ezután következő nemzedék elé.

2.

A végső okok.

A sajtó kétségtelenül hatalmas és fontos instrumentum a nemzetek gyűlölködésének és népiertő haragjának fölszítására. Azonban a legviharzóbb szél is csak akkor csinálhat tűzvészt, ha valahol elrejtve már ott pislákol egy szikrázó parázs, készen arra, hogy föllobogjon és az ereszt lángba borítsa. A sajtó minden izgatása és minden heves uszítása eredménytelen maradt volna, lia a társadalom békés külső felszíne alatt nem őrizte volna ott azt a hajlandóságot, hogy bármelyik pillanatban átalakuljon harcias társadalommá, ha a gyűlölködés, az ellenszenv, a bizalmatlanság és féltékenység szakadékai nem választották volna el egymástól a nemzeteket.

Képzeld el azt a groteszk és képtelen eshetőséget, hogy a világsajtó egy szép napon egy újabb keresztes háborúra kezdene iz-

gatni Európában. Vájjon a szent sír visszavételének és a mohamedánság kiirtásának volna-e olyan jelszó értéke, hogy milliókat megmozgasson és elindítson a Bouillon Godofréd és Szent Lajos útján Kelet felé! Erről úgy-e bár álmodni sem lehet, egyszerűen azért nem, mert a XI. és XII. század Európája egészen más volt, mint amilyen mi a huszadik század Európája. Azok a gazdasági és lelki dispoziciók, amelyek a keresztes háborúkat tömegmozgalmakká tették, ma már anachronizmusok, elavult naivitások, amelyekkel szemben teljesen siketek és vakok az emberek.

Viszont, ha a XI. és XII. századnak sajtója lett volna, ez a sajtó nagyszerű és fényes sikereket ért volna el a vallási gyűlölet hirdetésével és a tömegfanatizmus fölcsigázásával. Szinte sajnálni lehet, hogy a háborús uszítóknak akkor nem állt rendelkezésükre a nyomtatott betű hatalma. Milyen tanúságos lenne azokat a cikkeket, amelyek a „hitetlen pogány” sok istentelenségét gyalázták, párhuzamba állítani a mai sajtóközleményekkel, amelyek a németeket azzal vádolják, hogy roston sülve fogyasztják el a belga kis gyermekeket. S miután régi szerzetes tollakból értekezést olvastunk arról, hogy a keresztény hadak a szent ostyában olyan talizmánt visznek magukkal, mely az ellenséget megrontja, őket pedig megóvjá minden bajtól, minden sebesüléstől, újra olvasni a mai háború derék tudósítóinak a cikkeit arról, hogy a mi bakáinknak csupa majális az életük odakinn a fronton, az ellenség viszont éhség, járvány, fáradtság miatt szenved és tömeges halállal áldoz a drótakadályok előtt.

Azt hiszem, a párhuzam révén rájönnénk arra, hogy a háborús kedvcsinálásnak örök egy eszközei vannak, azonban ezzel egyszerre megértenénk azt is, hogy háborús uszításnak csak akkor lehet sikere, ha azzal a gyűlölet ideológiával dolgozik, mely már benne él és benne szunnyad az emberekben.

A kritikus esztendőkből *meg* büszkék voltunk az emberiség nagy szolidaritására és nem adtuk föl azt a reménységet, hogy a népek kulturális, gazdasági és érzelmi közössége meg fog hiúsítani minden frivol háborús kísérletet. A végzetes júliusban minden európai nemzet alapjánvéve békés hajlandóságú volt, oly annyira, hogy a háborút egy rászakadt szerencsétlenségnek érezte s ezért könnyen elhitte a sajtónak és a kormánynak azt, hogy nem ő az, aki támad, hanem ő az, akit megtámadnak.

Nemzet és nemzet közt azonban már ott voltak a gyűlölködés, az ellenszenv, a bizalmatlanság és féltékenység szakadékai. Miért volt ez így? Miért érezte minden nemzet azt, hogy ő ártatlan a tá-

madásban és szomszédja az a gonosz, ádáz lélek, aki Európa békéjét szándékosan megbontja? Azért, mert elhitették vele azt, hogy a szomszédnépek az ő vesztére és megrontására törnek. Azért, mert folytonos fegyverkezés, folytonos félelem közt állandó nyugtalan-ság és aggódó szorongás volt minden nemzet élete. Azért, mert minden nemzet azt hitte, hogy a gonosz szomszéd támadása elkerülhetetlen és talpig fegyverbe kell öltöznie, ha a létezését és a fennmaradását biztosítani akarja.

Ezért volt az, hogy a hadüzenetek pillanatában a népek békés érzése egyszerre, minden országban átalakult aktív és tetterős háborús energiává. A háború első szele a nagytömegekről elfújta a kultúrember mázát: Pétervárott lánggal lobogott a kifosztott német nagykövetségi palota, Parisban német, osztrák és magyar asszonyokat és gyerekeket inzultált a mob. Belgiumban hasonló veszedelemben forogtak az ellenséges államok alattvalói.

A világ; valamennyi országa között talán Magyarországon volt legkevésbé háborús közvélemény. És a Szerbiának átnyújtott hadüzenet napján, júliusban gróf Apponyi Albert a pártok tapsa és az egész ország üdvivalgása közben még is ezzel a szóval üdvözölhette a kocka végső eldobását:

— Végre!

S nemcsak nálunk, Európa minden más országában is ez volt az emberek érzése. „Végre!” Végre vége a kínzó bizonytalanságnak, végre kitörhetnek azok a lappangó gyűlöletenergiák, amelyek eddig elrejtöztek, elbújtak az emberekben, végre¹ jön a nagy leszámolás, végre a fogunkkal, a körmünkkel eshetünk neki annak az országnak, amelyik a mi országunk ősi ellensége. És aztán jön a jobb, jön a szebb korszak, mely dicsőséges lesz az országra, boldogító az egyes emberre, mert megszűnik az örökös félelem, megszűnik az örökös feszültség, a magunk boldog, megelégedett, nyugodt életét élhetjük! Végre!

Honnan fakadtak föl ezek a gyűlöletenergiák így egyszerre és ilyen hirtelen! Milyen varázslat okozta azt, hogy minden ország a másik ország támadásától félt és minden nemzet okot és kényszerűséget érzett arra, hogy lázasan fegyverkezzék a maga megvédésére! Ha erre a kérdésre megfelelünk, megtaláljuk azt a szikrázó paraszat, amely Európa békéjét lángrollobbantotta. Ha a gyűlölet ősforrásait kikutatjuk, megtaláljuk az egész kataklizma magyarázatát, megértjük, hogy minden egyes ország hogyan lehet egyszerre bűnös is, ártatlan is ebben a szerencsétlenségben, hogyan lehet támadó és megtámadott is ugyanabban a pillanatban.

Gondolkodó emberek meglehetősen egyértelműleg adják meg

erre a kérdésre a választ. Azt mondják, hogy a népek lelkét eltöltő gyűlölet ősforrása a népek nacionalista és kapitalista imperializmusa. Az a szikra, mely az európai békét lángba borította: a versengő kormányok imperialista politikája.

Ezt a politikát kell egy kicsit közelebről megvizsgálnunk, hogy a kulcsot mindenek megértéséhez megszerezzük.

3.

Imperializmus.

Mielőtt a jóézésű, a háborút és a vérontást gyűlölő emberiség nevében átkot mondanánk az imperializmusra, adjuk meg az imperializmusnak is azt, ami őt jogosan megilleti és állapítsuk meg azt, hogy az imperializmus nem okvetlenül haladásellenes és minden megvetésre méltó jelenség. Sőt ellenkezőleg, ha az imperializmus alatt a politikai határok minél nagyobb egységbe foglalására, a termelő és fogyasztó terület integrációjára való törekvést értjük, ez az imperializmus, — szemben az elzárkózó partikulárizmussal, — a fejlődésnek igen hatalmas motora. A radikális táborokban sokat gyalázott, sokban félreértett és lebecsült imperializmus rehabilitációja mellett Jászi Oszkár a fejtegetések egész sorozatában tör lándzsát, kimutatván, hogy még a legdurvább katonai és gazdasági imperializmusról sem lehet azt mondani, hogy tisztán csak kárára van az emberiség fejlődésére, mert ez a nyers erőszak amikor egyre nagyobb területeket foglal egységbe, amikor egyre nagyobb területeken rombolja le azokat a gazdasági, kulturális és érzelmi válaszfalakat, amelyek a középkorban még az egynyelvű országokat is apró despotizmusok százaira bontották, a fejlődés akadályait tisztítja el az útból, a haladás ütemét teszi gyorsabbá, folytonosan növekvő területeken szünteti meg a háborút és honosítja meg az örök békét. Anglia, Franciaország, Németország és Olaszország területein a kis államok százai marakodtak és háborúskodtak egymással, addig, amíg a közös főhatalom, a megszilárdult egység *meg* nem ajándékozta őket az egymás között való békességgel.

A fejlődés az integráció jegyében folyik: először családok olvadtak össze törzsekké, azután törzsek olvadtak össze népekké, végül népek egyesültek államokká s ezzel egyidejűleg családok, törzsek és népek között mindenütt beköszöntött a rend és a béke állapota. Sehol sincsen megírva, hogy ennek a fejlődésnek meg kellene

állnia a mai nemzetállamok határain, sehol sincsen megírva, hogy a különböző államok ne egyesülhetnének nagy nemzet-családokká, amelyek kiküszöbölve maguk közül a politikai, kulturális és gazdasági választóvonalakat, az egymással rivalizáló katonai hatalmak féltékenységét, az örök béke áldásait hoznák el azokra a területekre is, amelyeken ma még épen úgy otthon van a háború, mint ahogy a középkorban otthon volt például Pisa és Firenze között.

Ma hajlandók vagyunk arra, hogy az imperializmust azonosítsuk a gazdasági kizsákmányolás és a nemzetiségi elnyomás törekvésével. Ilozott az imperializmus sokkal általánosabb jelenség, mert minden élő, minden emberi törekvésnek természetéhez tartozik, hogy minél szélesebb körre akarjon hatást gyakorolni. így el lehet képzelni egy olyan imperializmust is, melynek az a célja, hogy egy bizonyos területen megszüntesse a gazdasági kizsákmányolást és a nemzetiségi elnyomást és biztosítsa a javak szabad forgalmát és minden nyelvnek, minden kultúrának egyenlő jogát.

Ma hajlandók vagyunk arra is, hogy az imperializmus velejárójának tekintsük a vérontást és a háborút, holott a háború csak az elnyomó és kizsákmányoló imperializmus kísérője. Ott, ahol az imperializmust nem elnyomó és nem kizsákmányoló tendenciák vezették, a nagy integrációs folyamat végbemehetett háború nélkül is. Példa rá a német egység, példa erre az is, hogy az Unió legtöbb állama fegyveres kényszerűség nélkül csatlakozott a, csillagos lobogóhoz. Az Unió és Németország békés példája pedig máris „számos követőre talált: az 1871-től 1909-ig terjedő harmincnyolc év alatt különböző államok nem kevesebb, mint nyolcvan ilyen szerződést kötöttek egymással. Abban a pillanatban, amint a nemzetek közti viszonyból ki lehet küszöbölni az elnyomó és kizsákmányoló tendenciát, a vér és vas erőszaka helyett előtérbe lép a kölcsönös meggyőzés és békés belátás. Jászi szavaival élve: „A kultúra és demokrácia feladata épen az, hogy az Attila-féle imperializmust egy alkotó és fejlesztő népies imperializmussá gyúrja át.” Ez az imperializmus, melyet egészen bátran lehetne „pacifista imperializmus”-nak nevezni, egyre nagyobb területeket ajándékozna meg az örök béke áldásaival és a ma vetélkedő államokat olyan egységbe hozná össze, mely végeredményben megvalósítaná Kant gyönyörű álmát, aki az egész emberiség egy politikai főhatalom alatt való egyesülésétől várta az örök béke idejének az elérkezését. Azt a célt, amit a háborús imperializmusok készítettek elő, így végeredményben egy vértelen imperializmus valósítaná meg.

4.

A kapitalista imperializmus.

Ma azonban még a világháború forгатagában élünk, Kant gyönyörű álma a jövő messze kódébe vesző utópia. És számolnunk kell azzal a ténynel, hogy az az imperializmus, mely ma a világtörténelem leghatalmasabb rugója, még mindig vérrel és vassal dolgozik, mert azt a célt tűzi maga elé, hogy más országok lakosait gazdasági függésbe hozza és nemzetiségi szolgásgba kényszerítse.

Ennek a háborús imperializmusnak két oldala van. Egy gazdasági és egy nemzetiségi oldala.

Lássuk először a gazdasági oldalt: a kapitalista imperializmust.

A kapitalista imperializmus rugója a tőke profit-éhsége. A tőke, mely már jóllakott a belső területek zsíréval, új területeket keres, amelyeknek a tejfelét leszedje.

Az, aki tisztában van azzal, hogy a modern közgazdasági világot a szálak hányfelesége és milyen sokasága fűzi össze a politikai hatalommal, megérti, hogy az acél-trezorok óriási szövetségének meg van arra az eszköze, hogy a politikai hatalmat akkor vigye háborúba, amikor jónak látja. Angliát az angol tőke hajszolta bele a búrháborúba. Itáliát az olasz tőke kényszerítette a tripoliszi kalandba. A kapitalizmusnak tehát csak azt kell fontolóra vennie, hogy az ő számára, az ő érdekei szempontjából jó üzlet-e a háború.

Primitív társadalmakban és még az újabbkori fejletlenebb társadalmakban is erre a kérdésre könnyű megfelelni: a győzelmes háború föltétlenül jó üzlet, mert maga a hadviselés aránylag kevés eszközbe kerül, anyagban, életben nem kell túlságosan sokat pazarolni és viszont ezzel szemben ott áll a nyereség: legalsóbb fokon az elrabolt javak, az erőszakosan megszerzett terület, magasabb fejlődési fokon a meghódított adózó népesség, termelő terület és fogyasztó piac. A társadalmi fejlődés mai fokán azonban nem ilyen egyszerű a kérdés. Norman Angell híres pacifista könyvében éppen azt igyekszik bebizonyítani, hogy ma már a győzedelmes háború is TOSSZ üzlet. Nemcsak azért, mert a modern háború olyan rettentő emberélet- és vagyonpazarlással, dúlással és romlással jár, hogy ennek a veszteségnek a megszerzhető hadisarc, vagy a meghódítható fogyasztó és termelő terület egyáltalában nem ellenértéke.

Hanem azért is, mert a modern, fejlett kultúrájú államok a gazdasági, pénzügyi érdekszálak olyan szövevényével függnek össze egymással, hogy minden ütés, melyel egyik a másikat sújtja, azt is károsítja, aki az ütést adja.

A balkán háború 1913-ban 348.000 harctéri halottba és sebesültbe és hat milliárd hadiköltségbe került. A. H. Fried, az ismert békebarát, egy röpiratában kiszámította, hogy azt a 116.000 négyzetkilométer területet, amelyet a győzelmes balkáni államoknak sikerült meghódítaniok, négyzetkilométerenként 52.000 frankkal fizették meg drágábban, mint amennyit az a föld megért, a vérdíjazatot nem is számítva. A balkáni háború csak hónapokig és nem évekig tartott, a háború dúlásainak kitétt országrész nem kulturországok földje volt, csak vad balkáni terület, a halottakat és (sebesülteket csak százezrekben és nem milliókban számították. Nem is kell azért pontos adatokkal dolgoznunk, papiroson, ceruzával számolnunk annak az elképzeléséhez, hogy ha a győző számára már a balkáni háború is ilyen rossz üzlet volt, ennek a világháborúnak a győztesei milyen drága áron vásárolják majd meg azt a kis előnyt, amit esetleg sikerül az ellenfél fölött elérniök?

A boldog béke utolsó éveiben nem volt egészen alaptalan az a föltevés, hogy ilyen körülmények között maguk a kapitalisták lesznek azok, akik döntő pillanatban megakadályozzák azt, hogy a világ egyik fele pusztító dühvel essék neki a világ másik felév Biztató jelek voltak erre vonatkozólag. Amikor az orosz-japán háború súlyos közgazdasági következményei káros hatással súlyosodtak már az egész világ gazdasági életére, a nagy bankárok vetettek véget a mézszárlásnak azzal, hogy Japántól is, Oroszországtól is egyszerűen megtagadták a további hitelek folyósítását. 1911-ben pedig, amikor az agadiri incidens háborúval fenyegetett Németország és Franciaország között, a német pénzemberek föllépése indította a birodalmi kancellárt mérséklethez és a megegyezés keresésére.

Mi az oka annak, hogy ezt a világháborút a kapitalisták még sem akadályozták meg, sőt ellenkezőleg: a kapitalista érdekeknek elsőrangú szerepe van abban, hogy a nagy, emberirtó öldöklés kitörhetett¹?

Első sorban az, hogy modern kapitalizmus szerepét nem úgy kell elképzelnünk, hogy az öntudatosan szervezi, előkészíti és kitörésre juttatja a háborút. A modern háború sokkal összetettebb, sokkal komplikáltabb valami, semhogy azt meg lehetne érteni az egyszerű kalózkirándulások sémája szerint. Maga a háború a gazda-

sági imperializmusnak már végső fejleménye, ultima rációja. Bevezetője ennek az egyik gazdasági szervezet kíméletlen versenye a másik gazdasági szervezet ellen, az a törekvés, mellyel mindegyik gazdasági szervezet a maga üzemének, a maga piacának kiterjesztésére törekszik. A piacokért való versenynek, a kíméletlen és gyilkos konkurenciának erre a fajtájára pedig a modern kapitalizmus azért kényszerül, mert maga a termelés szervezetlen és fejletlen: nem a kielégítésre váró szükségletek, hanem a kapitalisztikus érdekek, a nyers profit szempontok határozzák meg azt, hogy a tőke mit és mennyit termeljen! A tőke annál jövedelmezőbb, minél többet termel, azért, hogy az így előálló termelési fölösleget elhelyezhesse, szüksége van a piacok minél nagyobb számára és minél nagyobb bőségére. A termelés fejletlen szervezetlensége tehát szükségképpen maga után vonja a gazdasági imperializmust. Az új piacokért folyó hajsza közben azonban az egyik gazdasági szervezet imperializmusa összeütközésbe kerül a másik gazdasági szervezet imperializmusával, ami a súrlódások, összeütközések végtelen sorozatát, két nemzet kölcsönös elkeseredését és gyűlölködését. Örökös háborús feszültségét, végeredményben pedig az ultima rációt, a háborút vonja maga után.

Anglia és Németország között például sohasem volt ellentét addig, amíg a német ipar veszélyes versenytársként nem került szembe az angol iparral. Azóta azonban ez a feszültség abban az arányban növekedett, amint a német ipar versenyképessége és veszélyessége fokozódott. A német gyűlöletet Angliában először azok a kereskedelmi ügynökök hirdették, akik a gyarmatokon, Brazíliában és a délamerikai államokban egyre sűrűbben találkoztak össze a német kereskedelmi utazókkal és fogcsikorgatva azt tapasztalták, hogy nem tudnak versenyezni a német áru minőségével és áraival. Vagy, hogy egy közelebb fekvő példával éljek: Szerbiában igazi gyűlölködés attól az időtől kezdve támadt a monarchia ellen, amikor a magyar agrárius urak és osztrák iparbárok érdekei miatt vámháborút kezdtünk ellene, határainkat elzártuk a szerb disznó- és a szerb mezőgazdasági termékek elől és egyszerre gazdasági válságba döntöttük azt az országot, mely a monarchia piacára építette föl a saját exisztenciáját. A gazdasági érdekellentétekből így raktározódik föl a gyűlölködésnek és elkeseredésnek akkora mennyisége, hogy ugyanaz a kapitalizmus, mely ezt az ellentétet létrehozta, talán ha akarná is gyenge volna már arra, hogy a háborús indulatok kitörését megakadályozza. Az Angliában élő mai nemzedéknek így lett dogmája az, hogy Németország meg-

semmisítése és tönkretétele egyetlen módja annak, hogy az angol gazdasági imperializmust a német gazdasági imperializmus terhes versenyétől megszabadítsák. Az angol sajtóban is a német és angol gyarmati politika összeütközésének első időszakában tört ki először a dühöngő német gyűlölet, amikor a Saturday Review — tipikusan angol és kapitalista módja az izgatásnak! — kiszámította, hogy azon a napon, amelyiken Anglia megsemmisíti Németországot, minden egyes angol ember ennyi és ennyi font sterlinggel lesz gazdagabb.

A kapitalizmus terjeszkedő ösztöne így még akkor is okozója a háborús feszültségnek és magának a háborúnak, ha végeredményében a kocka eldobása: a hadüzenet és az ellenségeskedések megindulása érdeke és kedve ellen történt. Számba kell azonban venni azt is, hogy a kapitalisták nagy tömege még mindig nincsen, vagy legalább is ezelőtt a háború előtt nem volt tisztában azzal, hogy a modern gazdasági viszonyok fejlődése következtében revidiálnia kellene az elődöktől örökölt ideológiát és meg kellene vizsgálnia, hogy az esetleg megszerezhető és biztosítható piacok nyeresége fölér-e azzal a rettenetes sok rombolással és értékromlással, mely a modern háborúval együtt jár! Számot kell vetni továbbá azzal a ténnyel is, hogy a „kapitalisták” gyűjtőneve alatt a különböző ellentétes érdekű emberek egész sokasága rejtőzködik. Ami az egyik kapitalistának halál, az a másiknak élet, ami az egyiknek romlás, az a másiknak gazdagság és fölvirágozás. A tőke egy tekintélyes része csak hasznot húzhat a háborúból. Első sorban a hadiszer-szállító iparra kell itt gondolni, mely már békében is szoros és intim összeköttetést tartott fenn minden állam militarista köreivel. Ez a tőke mindig lármásan háborús és imperialista hajlandóságú. Ami pedig annál veszedelmesebb, mert épen ez a tőke az, melynek belső és intim összeköttetései vannak a hatalommal.

5.

A nacionalista imperializmus.

A gazdasági szervezet a maga céljait a politikai hatalom segítségével hívásával igyekszik elérni, a gazdasági imperializmust így kíséri nyomon a politikai imperializmus. A politikai imperializmus pedig nem a gazdasági harc és a gazdasági érdek érveivel viszi küzdelembe a tömegeket, hanem a faji és nemzetiségi jelzavak kihasználásával. Faji, nyelvi, kulturális elválasztó vo-

nalak kimélyítésével szítják népek és népek között a gyűlöletet. A kapitalista imperializmus, a nyers anyagi érdekek bevallásával aligha tudná megmozgatni a tömegeket, hiszen ezek a tömegek végül azt is észrevehetnék, hogy egy szűkkeblű kapitalista csoport kedvéért kellene vállalniok a harc kockázatát. A nacionalista imperializmus olcsó frázisok üvegyöngyétől csillogó köpenye alatt azonban egyszerre tündöklővé és ragyogóvá lesz a terjeszkedés, a minél nagyobb hatalom politikája, mert hiszen most már nem egy érdekcsoport több hasznáról, hanem a nemzet nagyságáról, a nemzet jövőjéről van szó a nemzet nevében lehet nagyhatású puffogó szólamokat elszavalni, a nemzet nevében lehet egyik ország népét a másik ország népe ellen uszítani.

Magától értetődő folyamánya ennek, hogy minden nemzet természetes ellensége lesz annak a nemzetnek, mely véletlenségből épen a szomszédságában lakik. Az imperializmus lényege a terjeszkedés, miután pedig az országhatárok olyan szorosan érintkeznek egymással, hogy egyetlen egy lépéssel Franciaországból Németországba, Németországból Oroszországba lehet átlépni, egyik imperializmus sem érheti el a célját, anélkül, hogy ne rabolja meg a szomszédját. A nemzetek ezért kölcsönösen a legnagyobb féltékenységgel és félelemmel nézik egymás fejlődését. Mindegyik attól tart, hogy a másik fél erősödése az ő aránylagos gyengülését jelent s ennek az lesz a következése, hogy a szomszéd egy szép napon kitolja a határait és néhány ezer η egy szögkilométert és néhány millió lakost elrabol tőle.

Így minden nemzetnek meg van a maga „ős ellensége”, akivel szemben gyakran százados hagyomány a vérontás és a háborúskodás. Igaz, hogy az „ős ellenség” az idők folyamán változik, aszerint, hogy az imperialisztikus terjeszkedési vágy egyik vagy másik szomszéd ellen fordul. A piros csizmás kurucról nálunk azt dalolta a költő, hogy „két pogány közt egy hazáért folyik vére.” A két pogány akkor a német és a török volt, mert a török és a német imperializmus csatateré volt az ország s a magyarságnak egyszerre két hódító ellen kellett védekeznie. A századok folyamán azonban a török imperializmus végleg össze tört, Budavár visszavétele óta teljesen védekező pozícióba szorult, a német imperializmus pedig másfelé irányította vágyait. Ennek a következése az, hogy a „két pogány” most már „török testvér” és „német testvér” lett, akivel vállvetve állunk a világháború küzdelmeiben.

Franciaországban az „ős ellenség” az orleánsi szűztől Napoleonig, hosszú századok során keresztül az angol volt. A napo-

leoni háborúk óta azonban ez az ellenség” a német lett. Németország „a költők és filozófusok hazája” kedves volt nekik addig, amíg száz apró államra töredeztve tengődött, amíg hol ez a herceg, hol az a kis fejedelem kérte ki a franciák támogatását, hogy segítségével a szomszédját leverje. Abban a pillanatban azonban, amint német földön a rivalizáló felek kölcsönösen megértették egymást, amint a németiség a maga számára és a maga területén megteremtette az örök békét, amint a nagy német egység egyre határozottabb körvonalakban rajzolódott a horizontra, a franciák nem is csináltak titkot abból, hogy ez a német egység az ő számukra veszedelmes és nyugtalanító jelenség.

A francia népet arra nevelték, hogy a kontinens első állama legyen s egészen természetesnek találta, hogy őt illesse meg Európában a szárazföldi hegemonia. A francia nagyság és a francia nép jövője ellen intézett merényletnek érezte azért azt, hogy mellette olyan nagyhatalom támadhasson, mely már népességének nagy száma miatt is alkalmas arra, hogy fölvegye vele a versenyt. Thiers és mások egészen nyíltan hirdették, hogy Franciaország számára úgy az olasz, mint a német szétforgácsoltság kellemes és kívánatos állapot és nagy hiba volt, hogy ezeket a népeket megerősödni hagyták az egység felé vezető úton. Az a hisztéria határait érintő féltékenység tehát, mellyel minden francia ember a németiség minden sikere és erőgyarapodásával szemben viseltetik, már Sedán és frankfurti béke előtt is meg volt, sőt a francia-porosz háborúnak is éppen ez a féltékenység lett az okozója. Egy százados göggel telített nacionalizmus és egy föltörekvő nemzeti öntudat féltékeny és gyűlölködő indulatai kerültek itt egymással szembe s a legelső ürügyet megragadták arra, hogy kitörjenek.

6.

A nemzetiségi kérdés.

A nacionalista imperializmus helyzete egészen egyszerű és tisztázott azokban az országokban, amelyekben egynyelvű a lakosság. Ezekben az országokban a hódítás és terjeszkedés vágya az ország határain kívül álló területekre irányul. Olyan területekre, amelyeken hasonló nyelvű lakosság él, vagy olyan területekre, amelyeknek a lakói idegen nyelvűek. Az első esetben az „idegen uralom alatt nyögő testvérek” fölszabadítása a jelszó és ennek a

jelszónak könnyűszerrel meg lehet nyerői az egész ország közvéleményét. A második esetben épen ellenkezőleg: az a cél, hogy a külföldön élő idegen nyelvet beszélő, idegen kultúra közösségbe tartozó népeség egy bizonyos tömegére kényszerítsék rá az imperialista állam hatalmát. Lényegében tehát nem „nemzetiségi fölszabadtás”-ról, hanem nemzetiségi elnyomásról van szó. A „nemzet nagysága” és a „nemzet jövője” azonban olyan jelszó, melynek a széles köpenyege alatt ezek a célok is megférnek s a legerőszakosabb területtrabláshoz is könnyű találni valamilyen „históriai jogalap”-ot.

Franciaországban is ilyen történelmi jogokat ásnak ki azok, akik egészen a Rajnáig akarják kiterjeszteni a gall-uralmat. A francia közvéleményben széles rétegek ezt az indokolást egészen észszerűnek és jogosnak találják és azt a nagy belső ellentmondást sem veszik észre, mely hódító politikájukban megmutatkozik, amikor egyrészt a nemzetiségi elnyomás megszüntetése címén követelik vissza Elzászt, Lotharingiát, másrészt pedig a francia elnyomás igájába akarják kényszeríteni azokat a németeket, akik a Rajna balpartján laknak. A nacionalista nagyzás azonban épen olyan keveset törődik a népek jogával, mint a logikával.

Ilyen az egynyelvű országok imperializmusa. Több nyelvű országban komplikálja a kérdést az, hogy az állam vezető és uralkodó nemzete még az ország határain belül sem abszolút ura a hatalomnak, hogy odahaza is folytonosan vetélkedik és harcol a maga nyelvi és nemzeti jogaiért. Ilyenkor a külső imperializmus mellett megnyilatkozik egy belső imperializmus, mely megnyilatkozik abban, hogy a többségben levő és uralkodó nemzetiség saját nyelvét, saját kultúráját, saját politikai ideológiáját akarja rákényszeríteni az ország másnyelvű állampolgáira.

A magyar közvéleménynek nagyon kevés, majdnem semmi köze sincsen akármiféle külső imperializmushoz. Viszont a belső imperializmus kérdésében megie etősen határozottan és egyöntetűen foglal állást. A magyar közvélemény abban az illúzióban él, hogy az ötven százaléknyi magyarság egy-két nemzedék alatt egyszerűen fölszippanthatja és magába olvaszthatja az ország másik román, szerb, horvát, tót és ruthén felét. Húsz esztendővel ezelőtt Hieronymi mint belügyminiszter föloszlatta a román nemzeti komitét, azon a címen, hogy Magyarországon csak magyar állampolgárok vannak és azért itt nem lehet megtűrni a nemzetiségi alapon való szervezkedést. A magyar közvélemény nagyrésze még ma is ezen az állásponton van és azt hiszi, ha egyszerűen nem vesszük tu-

domásul azt, hogy ebben az országban nemzetiségi kérdés van, a nemzetiségi kérdés a valóságban is megszűnik és mint egy rossz álom párája eltűnik a föld színéről.

A nemzetiségek azonban nem akarnak ilyen könnyen párává fosztani. Itt vannak, kívánságaik, követeléseik vannak, észre kell venni, meg kell hallgatni őket. A külföld hamarabb látta meg őket, mint mi és egyre komolyabb és sürgetőbb szóval követeli ennek a nemzetiségi kérdésnek a megoldását. új ok és új alkalom arra, hogy a belső imperializmussal foglalkoztatott nemzeti gög fölháborodjon és lázadozzék. Mi köze a külföldnek a mi nemzetiségeinkhez! Ez az ország belső ügye és bízzák csak ránk, a mi dolgunk, hogy meg akarunk-e és hogy miképen akarunk megegyezni a mi idegenajkú polgárainkkal. Magam is azt hiszem, hogy ez a mi dolgunk: a nemzetiségi békét nekünk magunknak kell megcsinálni idebenn. Az a megoldása a nemzetiségi kérdésnek, melyet külföldről diktálnának ránk, csak rossz és veszedelmes lehetne, mert nem az állam, sőt nem is a nemzetiségek érdekét tartaná szem előtt, hanem a megoldást diktáló idegen országok nagyhatalmi és világpolitikai szempontjait. Emellett azonban azt hiszem, Európának mégis van egy kis köze a mi nemzetiségi kérdésünkhöz, többek között már azért is, mert a mi nemzetiségi kérdésünk rendezetlen voltának nem kis része volt abban, hogy ez a világháború kitörhetett.

Ha egy ország többféle nemzetiségből áll és ha a szomszédos országokban hasonló nyelvű és hasonló fajú népek alkotnak államot, a világbéke és a nacionalista izgatás szempontjából mindig egy különösen kényes és kiélezett helyzet áll elő. Ilyenkor mindig megvan annak a veszélye, hogy az illető szomszédos ország azzal élesztgeti a saját nacionalista imperializmusát, hogy az „idegen járom” alatt nyögő testvéreket föl kell szabadítani, a fenyegetett ország nemzetiségei pedig, — ha nincsenek megelégedve azzal a helyzettel, amelyet mostani hazájukban elfoglálnak, — mindig hajlamosak lesznek az irredentizmusra. És viszont a fenyegetett ország uralgó nemzete folytonos gyanúval és ellenszenvvel fogja figyelni idegenajkú állampolgárait és ez a gyanakodás állandó akadály lesz annak, hogy olyan bizalommal és olyan megértéssel viseltessék irányukban, mely alkalmas volna arra, hogy őket a hazájuk iránti hűségben megerősítse.

Így áll elő egy feszültség, mely a szomszédok és a nemzetközi helyzet szempontjából is folytonos veszedelmeket rejteget magában, tehát nem lehet közönyös az idegen, békeszerető országok szempontjából sem.

7.

Európa két „beteg embere.”

Hogy a rendezetlen nemzetiségi kérdéseknek milyen irritáló iatásuk van a nemzetközi helyzetre, azt hamar megértjük, ha arra gondolunk, hogy a Balkán miért volt évtizedekig „Európa tüzfészke” és Törökország miért volt „Európa beteg embere”! Azért, mert a Balkánon a török impérium alatt különböző nyelvű és különféle fajú népek elégedetlen és elkeseredett sokasága gomolygott, Ícoeódott és surlódott egymással Gyűlöltek a törököt, akiben a szamosados elnyomót látták. Es gyűlöltek egymást is, mert igényt tartottak és vetélkedve vágyakoznak arra a területre, amelyen összekeveredve laktak, örökös harcban, féltékenységben készülődtek arra az időre, amikor a „beteg ember” kiszenved és osztozni kell az örökségén. Ezt a tüzfészket folytonosan izgatta és folytonosan szította a rokonnyelvű népek: a bolgárok, a szerbek, a görögök közvetlen közelségben folytatódó állami élete a Bulgáriából, a Szerbiából, a Görögországból mesterséges eszközökkel szított irridentizmus.

Az ilyen rendezetlen nemzetiségi viszonyok természetesen nagyszerű területet nyújtanak az intrikákra a látszólag távolálló és érdektelen országok nagyhatalmi és világpolitikai törekvései számára is. A Balkán-kérdés rendezetlenségét Anglia pompásan ki tudta használni a saját céljaira. Angliában hosszú ideig az volt a dogma, hogy Törökországot fenn kell tartani és erősíteni kell abból a célból, hogy a Dardanelláktól távol tartsa Oroszországot és hogy a pánszláv terjeszkedésnek természetes gátja legyen Ázsiában. Attól kezdve azonban, hogy Németország fejlődése veszélyesebbnek látszott az orosz imperializmusnál, különösen pedig azután, hogy Németország érdekeltségeket keresett e közel keleten és szorosabb viszonyt kezdett fõntartani a portavai, az angolok törekvése is megváltozott. Most már Törökország gyengítése lett a jelszó és Törökország fölosztása állandóan ott szerepelt a többé-kevésbé titkos angol tervek sorában.

Nos, pontosan abban az időben, amikor Törökország megrontása az angol politikai tervek központjába került, Anglia egyszerre lázasan érdeklõdni kezdett a balkáni nemzetiségi viszonyok iránt. A Buxton testvérek vezetése alatt egy „Balkáni komité” alakult, melynek az volt a fõadata, hogy a balkáni népek nemzetiségi sérelmeit számon tartsa és a szerb, bolgár és görög önérzeten ejtett sebeket behegedni ne engedje. Ez a politika végeredményben a Bal-

kán-szövetséghez és Törökország európai birtokainak felosztásához vezetett. Az angol politika ezzel a Balkánon elérte a célját. Európai Törökországgal ezután már nem kellett számolni. Ott volt azonban még ázsiai Törökország. A balkáni komité, ahelyett, hogy a szerb uralom alatt nyögő bolgárok sérelmeivel törődött volna, ami egyenes folytatása lett volna eddigi munkájának, ha csakugyan azok az altruisztikus célok vezetik, amelyeket hangoztatott, a Balkán helyett most már Ázsiára fordította a figyelmét, a mohamedán kurdok és a görögkeleti örmények között támadt véres sűrlődásoknak csinált Európaszerte reklámot és az örmény-kérdés napirenden tartásával most már Ázsiában igyekezett Törökország hatalmi pozícióját aláásni.

„Az elnyomott népek” érdekében indított agitációban a balkáni háború után még más változás is történt. Az entente sajtója egyszerre azt kezdte hangoztatni, hogy a monarchia Európa másik „beteg embere” és hogy erre a betegre is ugyanaz a sors vár, mint az elsőre. Az entente-publicisztika részletesen kezdte tárgyalni Ausztria és Magyarország nemzetiségi viszonyait. Szerbiában ugyanekkor arra kezdték nevelni a komitácsikat, hogy most már nem a déli, de az északi ellenség földjén kell nemzetiségi zavarokat, lázadásokat szitniok. A szerb komitácsiknak adott egyszerű oktatás és a „Martin” vagy a „Times” legnagyobbképűbb cikke között könnyű fölfedezni az összefüggést

Mi ennek a helyzetnek a megoldása, van-e mód arra, hogy a sokféle nemzetiséglakta ország legalább aránylagos nyugalmat és biztonságot szerezzen magának a területére agyarkodó szomszédok közötti. Az egyetlen mód erre az, hogy az illető soknyelvű országban íz ott lakó nemzetiségek sorsukkal elégedettek legyenek s maguk tiltakozzanak a legerélyesebben az ellen, ha valaki az anyaországtól el akarná szakítani őket. Éhez pedig az szükséges, hogy az illető, nemzetiségi összetétele miatt fenyegetett ország több joggal, fejlettebb kultúrával, külön közigazgatással, nagyobb gazdasági jóléttel konkurráljon azokkal az országokkal szemben, amelyek a nemzetiségekre vonzó erőt gyakorolhatnak és honorálja azokat a minimális nyelvi követeléseket, amelyek az iskolázás, közigazgatás és bíraskodás terén elkerülhetetlenek ahoz, hogy egy országban az idegennyelvű állampolgárok is teljes jogú polgároknak érezzék magukat. Bizonyos, hogy Magyarországon a nemzetiségeknek nincsen olyan rossz dolguk, mint ahogy ezt az ellenünk irányuló agitáció igyekszik a külfölddel elhitetni. De az is bizonyos, hogy olyan jó dolguk sincsen, amint ezt a magyar sovíniszták képzelik. Ezek a sovíniszták ugyanakkor, amikor azt állítják, hogy Magyarországon

az idegenajkú állampolgárok paradicsomi állapotban élnek, a legnagyobb idegességgel és animozitással tárgyalnak minden nemzetiségi kérdést, folytonosan szidják és becsmérlik az ország idegenajku lakosait. Igaz, hogy viszont a nemzetiségi sovíniszták sem maradnak adósok, mert ezek pedig saját népükben szítják a gyűlöletet és elkeseredést a magyarság ellen. Ez azonban ugyanannak az éremnek csak a másik oldala.

Pedig ennek az országnak, ennek az állami közösségnek a jövőjét és benne a nemzetiségek boldogulását nem lehet másképpen elképzelni, csak úgy, ha a magyarság egyfelől, a különböző nyelvű és fajtájú nemzetiségek, másfelől kölcsönösen megtalálják a kiegyenlítés útját és a békés, testvéries együttélés módját. Az ország külpolitikai biztonságának is ez az egyik legfőbb követelménye.

Ennek az igazságnak némi derengő belátása közvetlenül a háború előtt megmutatkozott a mi kormányköreinkben is. Azonban tisztára bécsi és egyben tisztára magyar politika: ennek a belátásnak nem egy nagy koncepciójú, minden nemzetiség kibékítésére törekvő akció lett az eredménye, hanem egy kapkodó toldozás, foltozás, alkalmi improvizálás, melynek csakis csúfos kudarc lehetett a vége. A világháború akkor már előre vetette árnyékát és Czernin gróf, aki akkoriban foglalta el Bukarestben követi állását, jelentéseiben már beszámolhatott arról, hogy Romániában a szövetségi hűség ingatag alapon áll, amiben sok része van annak, hogy a román sajtó állandóan a „hegyen túl” élő testvérek elnyomásával izgatta a román közvéleményt. Fölmerült a szüksége annak, hogy a magunk javára hangoljuk Romániát, hogy a ránk zúduló pánszláv ár? dattal szembeállítsunk egy német—magyar—román blokkot és erre Tisza István egyszerre fölfedezte, hogy a szíve mélyén olthatatlan rokonszenvet érez a románság iránt, elismerte azt, hogy a románságnak követelni valója van a magyar állami szervezeten és tanácskozásokat kezdett abban az irányban, hogy milyen „engedmény ékkel” lehetne a hazai románságot kibékíteni? Az engedékenységekben odáig ment, hogy azzal a román „nemzeti komitéval” tárgyalt, amelynek hivatalosan eddig a létezését sem akarták elismerni, és amelyet Hieronymi annak idején rendőrileg föloszlatott.

Arra azonban senki sem gondolt, hogy a románság mellett tót, szerb, horvát, ruthén, német és több más nemzetiség is lakik ebben az országban és hogy ezeket is meg lehetne kérdezni, hogy milyen sérelmeik, milyen kívánságaik vannak, mit kívannak, hogy elégedett és hűséges polgárai legyenek ennek az országnak! Ebben az esetben a magyar kormány helyett nyilvánvalóig Bécsben gondolkodtak és ezért el lehet mondani, hogy Ausztria, mint mindig, is-

mét elkésett egy lépéssel és amint ez már régi szokása, fél rendszabállyal állott elő akkor, amikor már az egész rendszabály is későn lett volna. Ha húsz esztendővel ezelőtt nem oszlatják föl a román komi tét, ha húsz esztendővel ezelőtt már megkeresik a nemzetiségekkel való egyetértés és megértés útját, ha húsz esztendővel ezelőtt demokratizálják az országot és megszüntetik annak a klikknek az uralmát, melynek az önzése és erőszakossága alatt ebben az országban egyformán szenved a nemzetiségek és a magyarság köznépe, ha ugyanekkor Ausztriában is véghez megy ez a folyamat, akkor az ellenséges Európa szemében aligha lett volna belőlünk „beteg ember” és a konszolidált monarchia irányában egy ellenséges közvélemény sem élhetett volna olyan illúziókban, amelyek hála a nemzetiségek túlnyomó részében megnyilvánult állampolgári hűségnek, így is csalóka ábrándnak bizonyultak,

8.

Hossz béke — jó szövetség.

A nacionalista és kapitalista imperializmusnak azonban nemcsak az tartozik a természetrajzához, hogy föltétlenül háborúkhöz vezet. Hanem az is, hogy még akkor is, amikor békét köt, újabb háborúknak veti el a magvát. Mert a győzedelmes nacionalista és kapitalista imperializmus, ha abba a helyzetbe kerül, hogy békét diktálhat, csak egy törvényt ismer: a saját érdekét, a nyers önzésnek minél teljesebb és minél kíméletlenebb kielégítését.

A mostani világháború csiráját megtaláljuk már a frankfurti békében, mely Franciaországtól elragadja Elzászt és Lotharingiát. Ez ellen az annexió ellen nemcsak az elzász-lotharingiai tartománygyűlésen hangzott el tiltakozás. Bebelben és Liebknechtben, a német birodalmi gyűlés két szocialista tagjában volt elegendő bátorság arra, hogy egy diadalittas és győzelmi mámorban élő országban fölemelték szavukat az ellen, hogy Németország francia területeket vegyen el és előre utaltak arra, hogy ez újabb vérontás csirája lesz, a jövőben. Ennek a tiltakozásnak az egyetlen következménye az lett, hogy a fölháborodott német nacionalizmus hajtása alatt a német bíróságok két évi várfogságra ítélték a két „szocialista hazaárulót”: a történelem tényei azonban a két hazaárulónak adtak igazat. Németország talán saját nemzeti szempontjából is okosabban teszi, ha beéri azzal, arai annak a nemzeti védelem jegyében megindult háborúnak a célja volt: a fenyegetett német egység megszilárdulásával.

A világháború balkáni függvényének a bolgár—szerb—román háborúnak pedig már a bukaresti béke előre vetette árnyékát, amikor Románia orvul megrabolta, Szerbia pedig a vérrel szerzett török területekből kiforgatta, a megalázott Bulgáriát. Ennek nyíltan kifejezést is adott Ferdinánd bolgár király, amikor a békekötés után hadseregétől búcsúzott és ezt mondta:

— Szövetségeseink elárultak bennünket! Göngyöljük össze zászlónkat és tegyük el jobb napokra!

A különböző nacionalista és kapitalista imperializmusok egymást keresztezik, egymást fenyegetik, egymást nyugtalanítják, uzsorás békékkel egymást megalázzák, így bontakozik ki egy folytonosan kitérésre kész, katasztrófára érett nemzetközi helyzet, melyben mindenkinek megvan a maga „természetes ellensége” és melyben mindenkinek meg van az oka arra, hogy féljen a szomszédjától. Ebben a helyzetben minden országnak az a törekvése, hogy fölkészüljön arra a leszámolásra, mely elkerülhetetlennek látszik. A fölkészülésnek egyik módja az erőteljes fegyverkezés: a militarizmus. Erről majd később szólunk. A másik módja: a jó szövetségesek keresése. Ez az út a szövetségi rendszerek kifejlődéséhez vezet.

Abban a békeüzenetben, melyet csakhamar megessafóit a Németországnak küldött hadüzenet, Wilson kiterjeszkedett arra is, hogy a szövetkezések mai rendszere milyen veszedelme a világ-békének. Könnyű belátni ennek az igazságát. Minden új szövetség az ellenkező oldalon bizalmatlanságot és gyanakvást ébreszt, mely végeredményben egy másik, egy ellenszövetség okozója. A szövetségesek verbuválása így halad tovább láncolatosan, egészen addig, amíg a világ egyik fele szövetségbe lép a világ másik fele ellen. S ezzel nagyon is előtérbe lép az az eshetőség, hogy a szövetségi csoportok közül az, amelyik nagyobbak és hatalmasabbnak érzi magát, végül is fegyverrel támadja meg a másik felet. Addig, amíg ilyen kiterjedt szövetségi láncolatok nem hálózzák be a világot, ha két ország között konfliktus tör ki, mindig megvan a valószínűsége vagy legalább is a lehetősége annak, hogy a válságot a többi állam nyomatékos föllépésével el lehet simítani, vagy ha nem, sikerül azt legalább lokalizálni. Ha azonban az államok két nagy szövetséges láncra oszolva állanak egymással szemben, a szemben álló csoportok bármelyik két tagja között történik egy konfliktus, annak a tüze végigfut az egész szövetségi láncon. így a legkisebb fizikra is alkalmas arra, hogy a világbékét lángba borítsa.

Európa mai szövetségi rendszere két gyűjtő fókusz körül kristályosodik ki: az egyik a francia revanche-vágy, a másik az

oroszlán imperializmus. Franciaország a frankfurti békeszerződésétől kezdve állandóan olyan szövetségesekről álmodik, akiknek segítségével elvesztett tartományait visszaszerezheti. Azonban sokáig hiába. Anglia is, Oroszország is fagyos közönyt fogadja a francia közeledéseket. A kijegesedési folyamat keletről indul meg. A berlini kongresszus teljes meztelenségében megmutatja azt az érdeklentést, melyben a Konstantinápoly felettérekvő Oroszország áll Németországgal és a monarchiával szemben. Ez a belátás létrehozza Németország és Ausztria-Magyarország szövetségét. Az olasz imperializmus a Földközi tengeren a francia imperializmusba ütközik. Franciaország ebben az időben kaparította el Olaszország orra elől Tunist. Az olasz közvélemény immel-ámmal ingadozik a régi, hagyományos osztrák gyűlölet és a francia vetélytárs iránt való gyanakodás között. A hivatalos olasz politikában végül is az utóbbi győzedelmeskedik, Olaszország csatlakozik a központi hatalmak szövetségéhez. A hármasszövetséggel szemben egyelőre izolálva áll Franciaország is és Oroszország is, a tények kényszerű ereje azonban egymás felé hajtja őket. Így jön létre a demokrata köztársaság és a zsarnoki cárizmus természetellenesnek látszó szövetkezése.

Ebben az időpontban Anglia teljesen magára hagyatva és elszigetelve áll a kontinenssel szemben. Az a veszély fenyegeti, hogy a két szárazföldi csoportosulás megegyezést talál az angol világuralom rovására s létre jön az az állam, mely Napoleon politikájának tengelyében állt: az egész kontinens szövetsége a szigetország ellen. Ez a veszély megmozgatja az angol diplomáciát. A kilencvenes évek abban telnek el, hogy Anglia hol az egyik, hol a másik szövetséges csoporthoz keres közeledést. A német gyarmatpolitika és a német flottafejlesztés fölébreszti az angol imperializmus, féltékenységét, Oroszország veresége Kelet-Ázsiában alapos eret vág Anglia ázsiai vetélytársán. A cári birodalom veszélyessége csökken, viszont Németország egyre félelmetesebbnek látszik. A tények logikája Angliát így a francia-orosz szövetség felé tereli. Edward király erősen kifejtett német ellenszenvet hoz a trónra, Anglia mind szorosabban simul Németország ellenségeihez, elsimítja azokat az ellentéteket, amelyek az orosz és a francia imperializmustól elválasztják. Megkezdődik az a politika, melynek végső célja az, hogy Németországot az ellenségek gyűrűjével vegye körül. Edward király, ennek a veszedelmes politikának a kezdeményezője és ezzel a mai világháborúnak is szülőapja, buzgalmában odáig megy, hogy az ischl-i találkozón Ferenc Józsefet is meg akarja nyerni németellenes

terveinek. A monarchiát nem sikerül megingatni. Olaszország azonban már sok jelét adja annak, hogy az ellenség táborába készül átlépni.

Bülow kancellár 1906-ban egy beszédében nyíltan rámutat ennek a bekerítési politikának a veszedelmeire:

— Az a politika, *mely* bennünket körül akar fogni, Európára nagyon veszedelmes volna — mondja a kancellár. — Az ilyen körülfogás bizonyos nyomás nélkül nem lehetséges. A nyomás ellennyomást okoz. A nyomásból és ellennyomásból pedig explóziók származnak.

Eövidebben és klasszikusabban nem lehetne összefoglalni a szövetségi politikák vésszedéi ürességét. Azóta a tények szomorú eredménye bizonyította be, hogy Bülow kancellárnak igaza volt.

9.

A militarizmus.

A militarizmus következményei nagyon hasonlítanak a szövetségi rendszer következményeihez. A militarizmus is veszélyes mérgezett forrása a nemzetközi féltékenységnek és gyűlölködésnek.

Amikor a mostani világháború okairól van szó, az entente oldalán a német militarizmusra szoktak hivatkozni. Azt mondják, Németország hadiflottája és hadserege folytonos és tervszerű fejlesztésével arra készült, hogy Európa többi részén rajta üssön és a békés népeket a német vasököl igája alá kényszerítse.

Ez a beállítás természetesen egyoldalú és igazságtalan. Elfelejteti azt, hogy a francia, az orosz militarizmus és az angol maritinizmus a német militarizmussal egyenlően felelős a válság fölidézéséért és hogy a német militarizmus nem oka, csak egyik tünete volt a feszültségnek. Ellenséges országok gyűrűjébe zárva és ellenséges militarizmusok fenyegetésének kitéve, Németország az önvédelem ösztönével kényszerült arra, hogy saját biztonságát fegyverkezésének tökéletességével és befejezettségével növelje.

Azonban a militarizmus természetében rejlik, hogy ugyanakkor, amikor a fegyverkező államot védi, a körülötte levő országokat fenyegeti, mert semminemű garanciája sincsen annak, hogy az illető állam fegyvereit csak védekezésre fogja fölhasználni és ereje tudatában egy szép napon nem támad étvágya a szomszéd állam birtokaira is. Az egyik ország fegyverkezése így okvetlenül maga után vonja a másik ország fegyveres készülődését, aminek a következménye az az örületes verseny, mely minden országban

megszaporította a hadihajókat és a kaszárnyákat és évente milliárdokat vont el a produktív munkától és a nemzetgazdaságtól.

A militarizmus igazi kifejlődése az utolsó huszonöt esztendőre esik. Ezért a mi fülünk számára meglepő, hogy Európa népei már félszáz évvel ezelőtt túrhetetlennek érezték a katonai térieket. III. Napoleon már 1863-ban azt mondta erről az állapotról, hogy az „sem béke, sem háború”, Hohenlohe herceg pedig, a későbbi birodalmi kancellár, 1868-ban így fejezte ki aggodalmát:

— A hadikiadások járványos fokozását Európában nem lehet tartósan folytatni. Az államok pénzügyi tönkremenetele és a népesség elszegényedése lesz ennek az elkerülhetetlen következménye.

Hohenlohe herceg csalódott. A fegyveres béke lavinaszerűen növekvő terheit Európa az ő kijelentései után még negyven' at esztendőig bírta. De milyen áldozatok árán! Közvetlenül a háború kitörése előtt 12 milliárdra taksálták azt az összeget, amelyet az egyes európai államok a hadseregek főtartására illesztettek a költségvetéseikbe. Olyan irtózatossá lett ez, mely a leggazdagabb államok mérlegét is rettentően megterhelte és minden országban fokozta az elkeseredést az ellen az „ős ellenség” ellen, aki miatt az óvintézkedéseknek ezt a szörnyűséges terhét magukra kellett vállalniuk.

Ezen a lejtőn nem volt megállás. A militarizmus pszichológiájához tartozik, hogy az egyik ország féltelme fokozza a másik ország féltelmét, az egyik nemzet óvatos gyanakodásából új táplálékot merít a másik nemzet gyanúja. Németország azért kezd hozzá flottája fejlesztéséhez, mert gyarmat-politikáját és a tengereken túli irányuló kereskedelmét félti Angliától. A német hajóépítések azonban Anglia angol hajóépítésekkel felel, a hajók folytonosan szaporodnak, térfogatban egyre növekednek, páncéljaik megvastagodnak, ágyúik kiöblösödnek. És ennek a verejtékes erőfeszítésnek soha sincsen pihenője, hiába kísérleteznek azzal, hogy a két ország hadihajóinak az arányát megszabják és ezzel a német-angol rivalizálás legkényesebb elemét kiküszöbölik. A kölcsönös bizalmatlanság hatékonyabb, mint akármifajta ígélet, az Írásos garancia nem olyan erős, mint a páncélszörnyetek adta biztonság érzés.

Ugyanez a helyzet a szárazföldi hadsereg fejlesztésében. Minden újítás, minden javítás, melyet az egyik ország a maga hadseregében végre hajt, hasonló intézkedések megtételét provokálja a rivális állam hadseregében. Abban az időben, amikor egész Európa érezte, hogy a végső leszámolás már nem lehet messzire, a

leghallatlanabb erőfeszítéssel igyekezett minden állam azon, hogy vetélytársait túlszárnyalja. A szövetségesek kölcsönösen ellenőrzik és kölcsönösen ösztönzik egymást. 1912-ben Németország két új hadtestet állít föl. A pétervári kormány erre azt a kívánságát fejezi ki Parisban, hogy Franciaország állítsa vissza a hároméves szolgálati időt, mert különben Oroszországban megrendül a bizalom a francia szövetség értéke felől és a cári kormány nem garantálhatja azt, hogy nem kerekedik-e föl a birodalomban egy németbarát áramlat? A francia kormány eleget tesz ennek a követelésnek és benyújtja a hároméves szolgálatról szóló törvényjavaslatot. Franciaországban még szenvedélyes pártharcok folynak a javaslat körül, amikor Németország már megint rájuk licitál és megszavaz egy mégújabb véderőreformot. Ez hirtelen letöri a francia ellenzék, a francia parlament is sietve megszavazza a reformot. Ugyanabban az időben Ausztriában és Magyarországon is új véderőtörvényeket hoznak. Az az előny, amelyet az entente a francia véderőreformnál szerzett, így veszendőbe ment. Most már Oroszországon van a sor, Poincaré legelső ténye a köztársaság elnöki székében az, hogy Németország ősi ellenségét, Delcasset, küldi ki Pétervárra nagykövetnek és Delcassé utján sürgeti az orosz hadsereg reorganizációját s számbeli szaporítását, Joffre francia vezérkari főnök vezetése alatt francia katonai misszió megy Oroszországba, hogy a szövetséges katonai készenlétét felülvizsgálja. Újabb két és fél milliárdos francia kölcsön folyósítását attól teszik függővé, hogy Oroszország lelkiismeretesen végrehajtsa a hadsereg reformját, építse ki a monarchia és Németország határai felé vezető stratégiai vasutakat és haditervét, mely eddig a defenzívára épült föl, alakítsa át offenzív haditervvé.

A francia sárgakönyv közli azokat a jelentéseket, amelyeket a berlini nagykövetséghez beosztott katonai és tengerészeti attasék a német véderőreform napirendre tűzésével egyidejűleg küldöztek Parisba. Ezek a jelentések rendkívül érdekesek, mert plasztikusan bemutatják a militarizmus pszichológiáját és éles fénnel világítanak rá arra a kölcsönhatásra, melyben a rivalizáló államok katonai készülődései állanak egymással.

1913 március 15-én Serret alezredes ezt írja azokról az okokról, amelyek Németországot katonai erejének újabb fokozására kényszerítették:

— „Már huzamosabb idő óta találkozunk Németországban olyanokkal, akik Franciaország katonai terheit rendkívülieknek és jogosulatlanoknak mondják. Egyik birodalmi képviselő, aki egyébként nem nagyon vérmes, valamely szalonban folytatott beszél-

getés alkalmával, amelynek tárgya a franciaországi hároméves szolgálat volt, odáig ment, hogy ezt mondta: „Ez kihívás, amit nem fogunk eltérni!” Mérsékeltőbbek, úgy katonák, mint civilek leplezetlenül képviselik azt az álláspontot, hogy Franciaországnak az ő negyven millió lakosával nincs joga arra, hogy ilyen módon vegye föl a versenyt Németországgal. El vannak keseredve, látván,, hogy azoknak a hatalmas erőfeszítéseknek ellenére, amelyeket a múlt évben tettek és amelyeket ez idén fokozatosan folytatnak, most sem tudják Franciaországot kétségtelenül kiszorítani a versenyből.”

A jelentés azután így folytatja:

— „És most abban a pillanatban, amelyben készülnek programjuknak azt a második, rettenetes részét megvalósítani? melylyel Németország katonai hatalma arra a pontra jut, hogy megszerezze magának azt a végleges felsőséget, mely arra kényszerítene bennünket, hogy adott esetben lealázást vagy letiportatást viseljünk el, ebben a pillanatban íme vonakodik Franciaország belenyugodni és bizonyoságot szolgáltat, mint Renan mondja „az ujszületésnek és a föltámadásnak örök ereje mellett/⁴ Nyagon érthető tehát a német elkedvetlenedés.”

1913 március 15-én Mr. de Faramondnak, a berlini francia nagykövetség tengerészeti attaséjának is van jelenteni valója. Ez a jelentés arról igyekszik kormányát meggyőzni, hogy a német haditerv központjában a Franciaország ellen indítandó offenzíva van és ennek bizonyítása érdekében az új véderő javaslatra hivatkozik, mely 720 ezer emberről 860 ezer emberre fogja fölemelni a békelátszámot.

— „E szám jelentősége kevésbé volna nagy” — írja a tengerészeti attasé, — „ha az új javaslat céljai, valamint az 1912. évi javaslat rendelkezései is nem volnának olyan tendenciájúak, hogy a határainkkal szomszédos hadtesteket lehetőleg a hadilétszámra emeljék és így aznap, amikor megkezdődnek az ellenségeskedések, a mi erőinknél sokkal nagyobb erővel váratlanul támadjanak meg bennünket.”

Később a jelentés kiemeli azt, hogy a német „császári kormány a Franciaország felől fenyegető veszedelmet látja a legnagyobbnak. A Kölnische Zeitung heves és gyűlöletteljes cikkben jelentette ki ezt, amelyet azután a Wilhelmstrasse inkább formája, mint alap gondolata miatt utasított vissza. Mi azonban meg lehetünk győződve arról, hogy a „Kölnische Zeitungéban kifejezett véleményt ebben a pillanatban a német nép többsége helyesli.”

A tengerészeti attasé ezután megemlékezik azokról a nehézsé-

gekről, amelyeket az új véderő javaslat költségeinek az előteremtése okoz a német kormány számára: „A félhivatalos lapok szerint a véderőreform költségei egyszer és mindenkorra egy milliárd márkára rúgnak, emellett még évi kétszáz millió márkát kell minden év költségvetésébe beilleszteni. A kormány terve az, hogy ezeket a terheket elsősorban az ország vagyonos lakosságára hárítják. Azonban: a kormány fél, hogy az egy milliárdos rendkívüli teher, melylyel kizárólag a szerzett vagyont terhelik, tartós elkedvetlenedést fog okozni a vagyonos és gazdag osztályok sorában, ezért megtesz mindent, ami hatalmában áll, hogy mindazokat, akiket ilyen erősen ki akar fosztani, meggyőzzön arról, hogy a birodalom biztonsága veszedelemben forog és hogy párhuzamot vonjon az 1813-as háborús idő és a mostani korszak között. Azzal, hogy lármásan ünneplik a fölszabadító háborúk százéves évfordulóját igyekeznek a népet meggyőzni az áldozat szükségéről és emlékezetébe vésni, hogy Franciaország ma is az, aki száz év előtt volt: az ő ellenség.”

Mr. de Faramond konklúziója az, hogy: „hétszáz ezer fegyverben álló emberrel, (nem számítva azt a nagyszámú tartalékost,, akiket ezidőszerint képeznek ki) tökéletes katonai szervezettel és olyan közvéleménnyel, amelyen a véderő és a flottaegyesület harcias fölhívásai uralkodnak, a német nép e pillanatban nagyon veszedelmes szomszéd! Ha Franciaországban elfogadják a hároméves szolgálati időt, s azonnal életbeléptetik, akkor jövő évben a föltételek kevésbé lesznek egyenlőtlenek. A németek egy utolsó nagy erőfeszítéssel, amelyen túl már nem lesznek képesek semmi nagyra, meg akarták törni annak a két tábornak az egyensúlyát, amelyek Európát két részre osztják. Nem tartották Franciaországot nagy áldozatra képesnek. A hároméves szolgálati időnek nálunk való elfogadása el fogja rontani számvetéseik játékát.”

Ne felejtjük el: ezeket a jelentéseket katonák irták. Olyan katonák, akik egyfelől a legnagyobb ellenséges elfogultsággal viseltetnek az iránt az ország iránt, amelyben élnek és amelynek a katonai erejét figyelemmel kell kísérniök, másfelől pedig, akik — mint minden katona — teljes szívvel csüggnék saját országuk katonai hatalmának minél teljesebb és minél tökéletesebb kiépítésén. A jelentésnek azokat a részeit tehát, amelyek a német militarizmus támadó ösztöneiről szólnak, kellő tartózkodással kell fogadni. A revanche-szomjas Franciaország és a terjeszkedő vágyaiban határt nem ismerő pánszlávizmus közzé beékelve Németország helyzete valóban eléggé kényes és eléggé fenyegetett. A német militarizmus tehát elsősorban védelmi célokat szolgál,

Ezek a jelentések azonban, tekintet nélkül arra, hogy mennyire bízunk meg az objektivitásukban, *nagyon* érdekesek a militarizmus pszichológiája szempontjából. Mert a berlini attasék tévedhettek a tények megítélésében, azok a jelentések azonban, amelyeket Parisba küldtek, megmutatják, hogy a franciák milyen szemüvegen keresztül nézték a német fegyverkezést és Németország készülődése milyen hatással volt a francia közvéleményre. Gyanú, félelem, újabb erőfeszítés, újabb lázas készülődés: ime ezek voltak a hatások, amelyeket a német véderőreform a köztársaságban kiváltott. Minden militarista erőfeszítésnek az a sorsa, hogy még nagyobb erőfeszítést hívjon ki a rivális országban. Az természetes, hogy minden ilyen újabb erőfeszítésre a nemzeteket csak a leghevesebb agitációval a gyűlölködő indulatok fölkeltésével, a szorongó aggodalmak fölszításával lehet csak rábírní. Ezért minden véderőreform nyomában ideges izgalmak járnak, a gyűlölet forrásai egyszerre megáradnak, bőségesekké és gazdagokká válnak. A militarizmus így neveli és érleli a lelkeket arra az időre, amikor a küszöbön kopogtat a háború.

Canibell Bannerman angol miniszterelnök egy 1905-ben mondott parlamenti beszédében így utalt erre a veszedelemre:

— „Meggyőződéseim hogy a folytonos fegyverkezés nagy veszedelme a világbókének. A határtalan fegyverkezés politikája, fentartja és táplálja azt az eszmét, hogy az erőszak az első, vagy éppen egyetlen eszköze a nemzetközi konfliktusok elintézésének.”

Guillaume báró párisi belga követ, miután közvetlen szemlélője volt a hároméves katonai szolgálat visszaállítását megelőző harcnak Franciaországban, annak előrebocsátása után, hogy ez a törvény a végsőkéig megfeszíti a francia nép erejét, ezt írja haza a kormányának: — „Két éven belül vagy le kell mondaniok róla, vagy háborút kell viselniük.”

10.

„A mozgósítás pedig háborút jelent!”

Guillaume báró jó jósnak bizonyult. Még le sem telt a két esztendő és Franciaország már fegyveresen állt szemközt Németországgal. A krízis megérett a kitörésre. A katonai készülődés terheit lehetetlen volt tovább fokozni. Elérkeztünk ahhoz a perchez, amikor ;:iz ágyuk maguktól elsülnek, a puskák, a szuronyok öldöklő kedve

átszivárog azoknak az embereknek a vérébe, akiknek az a hivatásuk, hogy állandóan ágyukkal és puskákkal foglalkozzanak.

A nagyranőtt és nagy föladatakra nevelt hadsereg élén minden országban kifejlődik egy militarista kaszt, amelyik minden nemzetközi válság idején csörteti a kardot és mindig elérkezettnek tartja az időt arra, hogy vagy az egyik, vagy a másik „ős ellenség”-gel leszámoljon.

A tripoliszi kaland idején Olaszországban hadi dicsőségre és előmenetelre vágyó magasrangú katonák voltak a legelszántabb háborús izgatók. Ugyanabban az időben Bécsben egy katonai párt mindenáron amellet volt, hogy támadjuk meg Itáliát és csak Ferenc József békeszeretétén múlt, hogy nem került fegyveres mérkőzésre a dolog. Szerbiában a királygyilkos tisztek pártja uszított állandóan a háborúra. S annak, hogy a mostani világháborúban is szerepet játszhattak ezek a körök, több, mint egy jele van. Néhány esetben idézni lehet a különböző diplomáciai könyvek tanúságait-

A bécsi szerb követ 1914 július elsejéről azt; jelenti haza, hogy Bécsben a sajtó és az alsóbbrangú katolikus körök mellett a katonai körök hirdetik a szerbgyűlöletet. Egy héttel később megismétli ezt a jelentést. A francia sárgakönyvben találunk egy Bécsből keltezett konzuli jelentést Ausztria gazdasági és politikai helyzetéről. Ez a jelentés ezt mondja:

— „Itt és Berlinben van egy katonai klikk, mely az általános konfliktus, más szavakkal az egész világra kiterjedő tűzvész gondolatát elfogadja. Vezető gondolatuk valószínűleg az, hogy előbb el kell indulni, mielőtt Oroszország a maga hadseregeinek és vasutainak kiépítését befejezi és *mielőtt* Franciaország a maga hadseregszervezetét tökéletesítette.”

Az a gondolkozásmód, mely ebben a néhány sorban az osztrák és német militarista köröket akarja jellemezni, minden ország militarista köreire jellemző. A francia diplomata eszmemenete szinte szószerint visszatér azokban a sorokban, amelyekben a monarchia római nagykövete, báró Macchió az olasz militarista körök háborús kedvét vázolja,. Báró Macchió 1915 április 30-án, tehát az olasz hadüzenet előtt egy hónappal ezt jelenti a bécsi külügyminisztériumba:

— „Cadorna vezérkari főnök környezetében az a fölfogás uralkodik, hogy a monarchia elleni háborút most kell megvívni, mert hiszen úgysis elkerülhetetlen; a területek önkéntes átengedésének belátható időn belül revanche-háború lenne a következménye,, melyben aztán Olaszország egyedül állna, míg most az entente támogatására számíthat. Rendesen jól értesült helyről azt is hallom,

hogy a wieni olasz katonai attasé a helyzetet akként vázolja, hogy csak egyszerű katonai sétatúróról van szó, amely beállítás természetesen a Cadorna malmára hajtja a vizet.”

Oroszországban is akkor fellegzik be végképen a békének, amikor a militarista udvari klikk a vezetést magához ragadja. Az utolsó tíz év alatt, valahányszor veszedelem fenyegette Európa békéjét és hajszálon függött a béke és a háború kérdése, ez a klikk, élén Nikolaj Nikolajevics nagyherceggel, az orosz hadsereg főparancsnokával, továbbá Konstantin nagyherceggel, Nikita király vejével, mindig azon volt, hogy kiélezze a helyzetet. Kétségtelen, hogy a pétervári militaristák már július 25-én, a monarchiának adott szerb válasz napján döntő befolyáshoz jutottak az orosz fővárosban s ettől a pillanattól fogva elkerülhetetlennek látszott az, hogy a fegyverek döntsenek a konfliktusban. A gyenge cár és az ingadozó Sassonov egyre jobban a katonai klikk befolyása alá kerülnek s ettől fogva nem az volt a cél Pétervárott, hogy a békés kiegyenlítés útját keressék, hanem az, hogy Oroszország katonai készülődését az ellenség előtt minél tovább elleplezzék.

És itt egy újabb veszedelemhez érkeztünk, mellyel a militarizmus a békét fenyegeti. Ha a modern hadseregek gigászi gépezete állandó fenyegetése a szomszédok nyugalmanak már a békében is, amikor ez a hatalmas gépezet lomha nyugalomban van, a szomszédok fenyegetése valósággal elviselhetetlen lesz abban a pillanatban, amikor ez a hadigépezet megmozdul. A német kormány, amikor július 26-án az orosz mozgósításról szóló első hírek megérkeznek hozzá, azonnal figyelmezteti erre a veszedelemre az orosz kormányt. A pétervári német nagykövet kijelenti az orosz külügyminiszter előtt, hogy:

— „Oroszország előkészítő katonai rendszabályai ellenrendszabályokra fognak kényszeríteni bennünket is, amelyeknek a hadsereg mozgósításában kell állaniok. A mozgósítás pedig háborút jelent.”

Háború előtt gyakran hallottuk azt, hogy egy jól sikerült mozgósítás annyi, mint egy félig megnyert háború. Háború alatt pedig megtanultuk azt, hogy ennek a katonai axiómának igaza van. A modern hadigépezet talpraállítása olyan rengeteg munkát és előkészületet igényel, hogy annak a zavartalan lefolytatása döntő súlylyal esik a mérlegbe. Pár napi előny azt jelentheti, hogy az ellenség támadása megzavarja a mozgósítás rendes, programmszerű lebonyolítását, hogy a hadsereg improvizált készütséggel és teljes erejének a kifejtésében meggátolva kénytelen fölvenni a harcot. Németország tudatában volt annak a nagy előnyének, melyet az ő

sűrű vasúti hálózata mellett számára a mozgósítás előrelátható gyors lebonyolítása jelent. Oroszország ezt az előnyt azzal akarta elorozni Németországtól, hogy titokban már akkor megkezdte az orosz hadsereg harcrakészítését, amikor Németország még semmiféle előkészületet nem tett a háborúra. Seregeink már az első összecsapásoknál olyan csapatokkal találkoztak, amelyeket messze Szibériában közvetlenül a sarajevói merényletet követő napokban mozgósítottak.

A döntő napokban azután egy különös diplomáciai harc kezdődik Németország és Oroszország között a hadsereg mozgósítása körül.

Németországnak pontos értesülései vannak az orosz katonai előkészületekről, az orosz kormány azonban ezeket az előkészületeket folytonosan letagadja. Julius 27-én a pétervári német katonai attasé előtt Szuchomlinov orosz hadügyminiszter becsületszavára jelenti ki, hogy még nem bocsátottak ki mozgósítási rendeletet. Egyelőre különben is csak az Ausztria-Magyarország elleni mozgósítás van tervbe véve. Amikor pedig az attasé megkérdezte, hogy a monarchia elleni mozgósításnak mi a célja, az orosz hadügyminiszter, maga is a háborúra törekvő magasabb szférák tagja, vállalt vonogatta és a diplomatákra hivatkozott, hogy ezek tartják szükségesnek a katonai intézkedéseket.

Két nappal később a német katonai attasé a következőket jelentette Pétervárról:

— „A vezérkari főnök magához hivatott és kijelentette nekem, hogy épen öfelségétől jön. A hadügyminiszter fölhatalmazta őt annak az újabb megerősítésére, hogy minden úgy maradt, ahogy azt nekem két nap előtt a hadügyminiszter kijelentette. Írásos megerősítést ajánlott föl és ünnepélyes formában adta a becsületszavát, hogy sehol sincsen mozgósítás, azaz sehol sem vontak be eddig az óráig egyetlen egy embert, vagy lovat sem.”

A német katonai attasé tisztában van ezeknek a kijelentéseknek az értékével, s mindjárt meg is jegyzi:

— „Ezt a beszélgetést tekintettel a megtörtént behívásokról szóló nagyszámú pozitív hírré, arra irányuló kísérletnek kell tekintenem, hogy minket az eddig megtett intézkedések mértékéről félrevezessenek.”

Németország nem tűrheti el sokáig a rengeteg orosz hadsereg megmozdulásában rejlő végzetes fenyegetést. Különösen azután nem, hogy Oroszország nyíltan megkezdte hadserege mozgósítását. Július 29-én megtörténik a monarchiát fenyegető részleges mozgósítás, július 31-én pedig elrendelik az egész orosz hadsereg mozgó-

sítását. Németország még ugyanezen a napon ultimátumot nyújt át Pétervárott, melyben kijelenti, hogy ha az orosz általános mozgósítást tizenkét órán belül meg nem szüntetik, Németország szintén mozgósítani fog. Erre az ultimátumra Oroszország nem is felel. Augusztus elsején így Németország is elrendeli az általános mozgósítást.

Ezzel a kocka el van vetve. Németország mozgósítása után a béke virágos mezőire nem volt többé visszatérés.

A militarizmus gögösen, büszkén és diadalmasan állt ott az emberiség békéjének sírjátétélénél.

MÁSODIK RÉSZ.

A gyűlölködés apostolai.

1.

Azok, akik kormányoznak.

Az előző részben megmutattuk a gyűlölködésnek azokat a forrásait, amelyekből a háborúkat előidéző feszültségek táplálkoznak. Az egyik forrás: a mindig profitéhes kapitalizmus, mely miután a belföldi piac már nem elégséges arra, hogy táplálja, csápjait idegen, szűz területek felé nyújtja és eközben összeütközésbe jut más országok hasonló célú kapitalizmusával. A másik forrás: a nacionalista önteltség, melylyel minden nemzet a saját fajtáját tartja „a föld legelső nemzeté”-nek s egészen természetesnek találja, hogy idegen fajok és nemzetek fölött uralkodjék. A kapitalista és a nacionalista terjeszkedési ösztön találkozásából születik meg az egyes országok imperialista politikája, mely miután célja a politikai uralom és a gazdasági kizsákmányolás, nem érheti el céljait háború nélkül. Abban a világban, amelyikben minden egyes ország imperialista célokat követ, természetes következmény a nemzetek kölcsönös féltékenykedése, az a szövetségi rendszer, melyben „az ellenségem ellenségei az én legjobb barátaim”, a folytonos gyanakvás és gyűlölködés, a militarizmus: a szüntelen fegyverkezés. A militarizmusnak pedig lényegéhez tartozik hozzá az, hogy akarja és keresi a háborút. A fegyveres béke így csak átmenet a háborúra, mert elkövetkezik az a pillanat, melyben az ágyuk maguktól is elsülnek.

Természetes, hogy a gyűlölködésnek, a féltékenykedésnek, az imperialista kapzsiságnak és a nacionalista nagyzásnak ebben a gyászos és veszedelmes rendszerében a szenvedélyek szításában jelentékeny szerepe jut a sajtónak. Mielőtt azonban erre rátérnénk és megállapítanánk a felelősségnek azt a mértékét, mely a sajtót terheli, az is szükséges, hogy szemügyre vegyük a többi tényezőt

is, mely az imperialista politika bűneiben részes s megállapítsuk ezeknek a részét is a felelősségben. Azután pedig az ő szerepükkel és az ő felelősségükkel hozzuk összeköttetésbe a sajtó szerepét és a sajtó felelősségét. Ezt a vizsgálódást legalább röviden és futólagosan el kell végeznünk, különben nem illeszthetjük be a sajtót az őt megillető helyre a háborúcsinálás dinamikájában és nem láthatjuk tisztán a sajtó háborús szerepét. A mérgezett betű világtörténelmi jelentőségével csak úgy lehetünk tisztában, ha az ő munkáját a többi háborús tényező működésével szerves összefüggésbe hozzuk és ebben az összefüggésben vizsgáljuk.

Előbb látnunk kell azokat, akik kormányoznak: az uralkodókat, a kormányokat, a pártokat és a diplomataikat. Azután látnunk kell azokat a tömegeket is, akiket az uralkodók, a kormányok, a pártok, a diplomataik kormányoznak és ha szükségét látják, a háborúba küldenek. Csak mindezeknek a vizsgálódásoknak az elvégzése után lehetünk abban a helyzetben, hogy mindezek között a háborús tényezők között a sajtó helyét igazságosan megjelöljük.

A háború mindig az uralkodó osztályok, vagy az uralkodó családok érdekeit szolgálta. Akkor, amikor az országok az oligarchikus kiskirályságok százaira oszlottak, ezek az oligarchák viseltek egymás ellen rabló-háborút. Amikor a pápaság hatalma teljében állott, irtó hadjáratokat indított egész vidékek eretnek népe ellen. Az abszolút királyi hatalom korában az uralkodó föltötlén ura volt a bókének és a háborúnak. Az egész országot privátulajdonának, afféle nagyobb uradalomnak tekintette, az ő személyes és dinasztikus érdeke, haragja, kapzsisága és bosszúvágya volt az egyedüli irányadó szempont arra, hogy népét mikor viszi hadba. Ez az időszak az örökösödési háborúk és az uralkodói presztízsháborúk klasszikus időszaka. A háború főcélja az, hogy az uralkodó személyes hatalmát növelje.

Az alkotmányos korszak alatt ez a helyzet sokkal bonyolódottabbá válik. Az uralkodók mellett a felelős kormányok és a parlamentek is döntő jelentőségű szóhoz jutnak a népek sorsának az intézésében. Ez a három tényező: uralkodó, kormány és parlament a különböző országokban a legkülönbélebb súlylyal és jelentőséggel állanak egymással szemben, aszerint, hogy abban az országban mennyi tényleges értéke van a parlamentarizmusnak, milyen tekintélyű és milyen súlyú emberek ülnek a kormányon, az alkotmány, vagy a személyes érték, milyen fontosságra emeli az uralkodó szavát?

Mi indítja már most az uralkodót, a kormányt, a parlamenti pártokat arra, hogy a háborút akarják? Egyszerűen az, hogy

abban a világban, melyben a szociális erőtevényezők imperializmusra hajlamosak, az uralkodók, kormányok és pártok sem űzhetnek más mint imperialista politikát. Az uralkodó már állásánál fogva is született imperialista: egyéni érdeke és személyes ambíciója kívánja azt, hogy hatalmát minél nagyobb területre kiterjessze. A kormányok és pártok pedig közvetlen összeköttetéseket tartanak föl a modern társadalom legnagyobb hatalmasságával: a kapitalizmus-sal. Ha egy országban a kapitalizmus megérkezett arra a fejlődési fokra, mely kívánatossá teszi az imperialista politika folytatását, mindig megtalálja a módot és az eszközöket arra, hogy a kormányt és a elöntő parlamenti pártokat ennek az imperialista politikának az igájába hajtsa. Expansív hajlandóságú kapitalizmus országában a kormány és parlamenti többségek politikája engedelmes eszköze a kapitalista imperializmusnak. Engedelmes eszköze elég akkor is, ha ez a kormány és ez a parlamenti többség lelke mélyén idegenkednék minden agresszív, vagy kalandos veszélyekkel járó külpolitikától. A viszonyok kényszere erősebb, mint a lelkek belső hajlandósága. Megmondottuk, hogy a kapitalista imperializmus tendenciái soha sem szoktak a nyers és kendőzetlen önzés visszataszító színeiben a közvélemény elé lépni, hanem mindig maguk előtt masíroztatják a népszerű és tetszetős nacionalista imperializmust. A kapitalista imperializmus így összeolvad és egybeforr a nacionalista imperializmussal, ha pedig egyszer egy országban a nacionalista imperializmus ragyogó álmai hatalmukba kerítették a lelkeket, az ellen nem lehet tartósan kormányozni és az ellen nem lehet parlamenti többséget tartósan megőrizni. A kormány, ha kormányon akar maradni, a parlamenti többség, ha többség akar maradni, kénytelen behódolni a nacionalista jelszavaknak, sőt kénytelen arra is, hogy mindenkire, aki el akarja vitatni tőlük a hatalmat, «a „nemzet nagysága”-ról és „az ország érdeké”-ről mondott frázisokkal ráduplázzon.

Sokan tudatában vannak annak, hogy ezzel a politikával a háború útját készítik elő. Ezek a háborús uralkodók, háborús kormányok és háborús pártok. Mások irtóznak a háborútól, becsületesen és őszintén féltik a békét és kívánják minden fölmerülő probléma békés megoldását. A viszonyok kényszerű logikája azonban erősebb, mint az ő óhajtasuk, lényegében tehát teljesen, mindegy, hogy kívánják-e, vagy el akarják kerülni a háborút! Az imperialista politika mindenképen a háború felé vezet.

A kormányzó tényezők felelőssége között azonban fokozotat kell megállapítanunk: a háborús politika útján mindig a kormányoké és az uralkodóké a döntő szerep. A pártok, a parlamen-

tek, az ország közvéleménye rendszerint már csak a terített asztalhoz ülhet le és kénytelen azt elfogyasztani, amit azok főztek.

Az egymást keresztező imperializmusok állandóan olyan feszültté teszik a helyzetet nemzetek és nemzetek között, hogy a legtöbb ország bármely pillanatban hajlandó arra, hogy az ő „ős ellenségét” megtámadja. Csak olyan nemzetnek kell előállni, amelyikben a „nemzet becsületéről” van szó, vagy amelyikben az a látszat, hogy a veszélyes és gonosz terveket forraló szomszéd orvul rá akar törni az országra. Ilyen helyzetet pedig az uralkodók és a kormányok bármikor fölidézhetnek, miután az országok egymás közötti viszonyát szabályozó és igazgató nemzetközi szerv, a diplomácia titkosan működik s így az uralkodók, a kormányok és a diplomata a nagy nyilvánosság teljes kizárásával hoznak létre olyan szituációkat, amelyek az ő háborús, vagy békés céljaiknak megfelelnek. Úgynevezett „fait accompli”-kat teremtenek: szövetségeseket, amelyek köteleznek, szerződéseket, amelyek előbb-utóbb maguk után vonják a háborút, titkos megállapodásokat, amelyeknek az éle egyik, vagy másik nemzet ellen irányul. Így, amikor az események sodra megindul, már nem is vehet másféle irányt, csak azt, amelynek a medrét az uralkodók és a kormányok a titkos diplomácia segítségével megásták a számukra, ilyenkor a haza csakugyan „veszélyben van”, ilyenkor már valóban a „nemzet jövőjéről” van szó, a közvéleménynek nem afölött kell döntenie, hogy a békét akarja-e vagy a háborút, hanem egyszerűen az a föladat vár rá, hogy a saját lelkesedésével, az „ős ellenség” ellen érzett gyűlöletével hajtóerőül álljon be a megmozduló militarista gépezet motorjába.

A következő fejezetek feladata lesz annak a bemutatása, hogy ezek az elméleti megállapítások hogyan érvényesülnek a gyakorlatban s az uralkodóknak, kormányoknak és pártoknak milyen részük volt a nemzetközi viszonyok teljes elmérgesítésében és a mostani világháború kitérésében!

2.

Pártok harca a háborúért.

A helyzet tehát ez: az imperializmus mai rendszere mellett országok és nemzetek föltartóztathatatlanul haladnak a háború fele. A tények vaskény szerű logikájával szemben és egymással szemben is ott állnak azután a békés uralkodók és háborús kedvű uralkodók,

békés kormányok és háborús kormányok, békés pártok és háborús pártok.

A világháborúban résztvevő államok egyenként és egymás után sodródtak bele a nagy világkatasztrófába. Mindegyik országban tragikus harc folyt a háborús akarat és a békés akarat között s ez a harc a legváltozatosabb kombinációkban mutatja be a hatalmat gyakorló kormányzó tényezőket.

A monarchia esete iskolapéldája annak a helyzetnek, amikor a vaskényszerű tényekkel szemben a békés uralkodók, a békés kormányok és a békés pártok is tehetetlenek. A monarchiát a vele szomszédos népek imperializmusa összeroppanással fenyegette. Ezekkel a tendenciákkal szemben nekünk legfeljebb annyi szabadságunk volt, hogy a leszámolás idejét magunk válasszuk meg, maga a nagy erőmérkőzés minden jel szerint elkerülhetetlennek látszott.

Ferenc Józsefről mindenki tudta, hogy őszintén és szíve szerint ragaszkodott a békéhez, hiszen az utolsó években, amikor a közelgő kataklizma dübörgésétől már hangos volt Európa, mint szálló ígét emlegették azt, hogy addig, amíg az ősz uralkodó él, nem lesz világháború. A kritikus júliusi napokban Ferenc József mégis ezeknek a történelmi szavaknak a kimondására volt kénytelen:

— „Az én magas korom nem lehet akadálya az eseményeknek!”

A háborús tények logikája tehát erősebb volt, mint az uralkodó akarata.

Egy erős és céltudatos uralkodói akarat viszont rendkívül sokat tud elérni, ha a széllel együtt akar vitorlázni. Azt a feszült helyzetet, mely a világháború kitörésére vezetett, jórészen egy harcias hajlandóságú uralkodó legszemélyesebb politikája hozta létre. II. Edward angol királyt úgy szokták emlegetni, mint a világháború apját és ebben sok az igazság. Az angol trónra és az angol világpolitikába ő vitte be a legerősebb németellenes agresszivitást. Ebben állítólag része volt annak a gyűlöletnek is, melyet II. Vilmos irányában érzett. Edward király veti meg az entente alapjait, ő találja meg a francia és angol, az orosz és angol imperializmusok között a kiegyenlítést. Ő utazza be újra és újra Európát azzal a nyílt szándékkal, hogy Németország ellen szövetségeseket toborozzon.

Az entente oldalán azonban szívesen szemet hunynak ez előtt az igazság előtt és inkább Vilmos császárt szeretik azzal vádolni, hogy ő akarta és idézte föl a világháború borzalmait. Az ellenséges lapoknak ez a vádja arra vezethető vissza, hogy Vilmos császár

a német imperializmusnak legtipikusabb képviselője. Egy temperamentumos nagy egyéniség törhetetlen energiával szegődött az ország határán túl lendülő német világpolitika szolgálatába.

Semmi okunk sincsen azonban föltételezni, hogy Vilmos császár nem békés, úton képzelte el a német imperializmus terjeszkedését.

Sőt tanukat idézhetünk amellett, hogy nehéz időkben komoly szolgálatokat tett az európai béke ügyének. Az első marokkói krízis idején egy neutrális diplomata állította ki róla ezt a bizonyítványt: „Őfelsége legnagyobb ambíciója az, hogy uralkodása alatt a békét fenntartsa.” 1913-ban, a második balkáni válság idején pedig báró Greindl Belgium berlini követe tanúskodik arról, hogy: „a császár a kancellár és a külügyi államtitkár szenvedélyes hívei a békének.”

Szerbiában, a világháború kitörését megelőző években a kormányzó tényezők a legtökéletesebb egyetértéssel a legagresszívebb háborús politikát folytatták.

Szerbiában az utolsó Obrenovics megöletése után a Kara-gy orgy evics-dinasztia alatt az egész kormányzat irányzata ellenséges lett » monarchiával szemben és a pártok abban versenyeznek, hogy a monarchia elleni gyűlölködésben egymásra licitáljanak. Báró Giessler, a monarchia belgrádi követe 1914 július 24-én kelt jelentésében így számol be a szerb politikának erről az irányzatáról:

— „Az annexiós válság óta a monarchia és Szerbia közötti viszonyt szerb részről megmérgezte: a nemzeti sovinizmus, az ellenséges indulat és a nagyszerb törekvések érdekében a szerbek lakta vidéken üzött nagyszerb propaganda. Az utolsó két balkáni háború óta Szerbia hadi sikere ezt a sovinizmust a paroxizmusig fokozta, amelynek kitörései helyyel-közei az örület bélyegét viselik magukon.”

„Talán nem szükséges erre bizonyítékokat és példákat felsorolnom, bárhol és bármikor tömegesen szolgál velők úgy a politikai társadalom, valamint az alsó néposztály is, még pedig pártkülönb-ség nélkül. Ismeretes sarktétel gyanánt állítom fel azt, hogy Szerbia politikája a monarchia délszlávok lakta vidékeinek az elszakítására s további következményeiben a monarchiának, mint nagyhatalomnak megsemmisítésére irányul és csak ezt az egy célt ismeri. Senki, aki csak egy hétig kénytelen az itteni politika légkörében élni és dolgozni, nem zárkozhatik el ennek az igazságnak a fölismérése elől.”

Tudjuk, hogy az annexió óta Szerbia minden pillanatban készen állt arra, hogy egy ugrással a monarchia torkának essen.

Többször már egészen válságosnak látszott a helyzet, az utolsó pillanatban azonban mégis megmentődött a béke, mert a belgrádi örjögöket lecsillapította egy hideg zuhany, amelyet Pétervárról zúdítottak a nyakuk közé. 1914-ben Európa szerencsétlensége az volt hogy Pétervárott felülkerekedett a harcias párt, Franciaországban pedig Poincaré és kormánya igen kevés ellentállást tanúsítottak azzal a csábító eszmével szemben, hogy végre kedvezőnek látszó körülmények között megejtsék Németországgal a nagy leszámolást.,

Franciaországban a revanche-eszme mindenkor a pártok leg-erősebb agitációs eszköze volt, melylyel mindmegganyian: royalisták és köztársaságiak, klerikálisok és radikálisok meglehetősen lelkiismeretlenül élnek, amikor a hatalomért tülekednek. Négy évtizeden keresztül két irányzat váltogatja egymást a kormányon. Az egyik, a mérsékeltebb irány Franciaország belső erősödését tartja szem előtt és a francia nép gloire-szomját gyarmatok megszerzésével és veszélytelen exotikus háborúkkal akarja enyhíteni. A másik irányzat viszont a nép szunnyadó gyűlölet-szenvedélyeit korbácsolja föl s újra és újra a háború örvényének szélére sodorja az országot. Az utolsó pillanatban azonban, mindannyiszor visszariad a felelősség súlyától és ismét a békés és mérsékelt szellemű kormányzásnak adja át a helyét.

1914-ben a francia kormány már nem riad vissza a felelősségtől: Paris ezúttal nem fékezi, titkon inkább biztatja Pétervárt. Pétervárott pedig az teszi a helyzetet kritikussá, hogy a pánszlávisták «ebben az időben már teljesen úrrá lettek a külügyminisztérium fölött.

Sassanov, aki a világháború kitörésekor Oroszországban a külügyeket vezette, eredetileg nem tartozott a kimondott pánszlávisták közé. Az annexió válság után úgy került a külügyminiszteri székbe, mint a harcias politikával megbukott Izvolszky utódja, mindenki azt várta, hogy az ő személye rendszerváltozást jelent és "végeredményben az Európát izgalomban tartó feszültség tartós enyhülésére fog vezetni. Eleinte alapos ok is volt erre a feltevésre: Oroszország és Németország között némi közeledés mutatkozott. Azonban már 1913-ban összezsugorodik Sassanov feje fölött a pánszlávizmus hullámai, ettől kezdve még erősebben kifejezésre jut a cári birodalomban az a politikai irányzat, mely végeredményben a katasztrófához vezetett. A balkáni háború idején Oroszország már másodszer tagadta meg a délszláv álmokat és hagyja cserben Szerbiát. A pánszlávok kiadják a jelszót, hogy ennek nem szabad többé megismétlődni és Sassanov behódol annak a politikai

irányzatnak, mely nemcsak előre számol egy véres konfliktus lehetőségével, hanem egyenesen keresi az alkamat arra, hogy a fegyverekkel állítsa helyre azt a presztizsvesztést, melyet Oroszország a két egymásután következő balkáni konfliktusban elszenvedett.

És a cár? Oroszországnak autokrata ura van, II. Miklós, aki a hágai békekonferencia összehívásával megható jelét adta annak, hogy szívéhez nőtt a népek békéje! Mi a cár álláspontja a háborúval szemben? A cár akaratgyenge, miszticizmusra hajló, beteg kedélyű ember, teljesen az udvari klikkek és a militarista körök lapdája, akik a Szuchomlinov-pör tanúsága szerint attól sem riadtak vissza, hogy őt hazugsággal megtévesszék. Abban a táviratban, melyben a Vilmos császár segítségét kéri a világháború elhárítására, ezt írja: „Előre látom, hogy annak a nyomásnak, melyet reám gyakorolnak, igen rövid idő múlva már nem tudok ellentállani.”

Ebben a táviratban benne van az egész ember.

Olaszország és Románia különösen klasszikus példákat nyújtanak arra, hogy egy ingadozó országban milyen erőpróbák előzik meg a döntő háborús elhatározást. A mi vöröskönyveink rendkívül érdekes adatokat tartalmaznak arról a harcról, mely a kulisszák mögött úgy az olasz, mint a román hadüzenetet megelőzte.

Olaszországban a kritikus napokban a király is, a parlament többsége is irtózott a háborútól. Salandra és Sonnino azonban mégis rájuk tudták kényszeríteni háborús akaratukat.

Jól eltökélt terv szerint hajtják végre ezt az aknamunkát. Báró Macchio már a tárgyalások folyama alatt megállapítja, hogy Sonninionak és vele együtt Salandrának az a szándéka, hogy minden áron háborút idézzenek elő. Azonban attól tartanak, hogy ha az olasz közvélemény tudomást szerez a monarchia részéről föl kínált engedményekről, egyszerre felülkerekedik az országban a békés hangulat. Ezért azt a taktikát követik, hogy a közvéleményt állandóan tájékoztatatlanságban tartják a tárgyalások anyaga felől, amit annál könnyebben megtehetnek, mert a monarchiát adott szava köti a titoktartásra. Báró Macchio erről a taktikáról ezeket jelenti Bécsbe 1915 május 2-án: „A háromnegyed részben tényleg a háborút ellenző nyilvánosság kapacitálására azt a hitet kell — támaszkodva a tárgyalások titokban tartásának ígéretére, — ébren tartani és táplálni, hogy mi semmit sem, vagy pedig olyan keveset kínálunk, hogy az olasz kormány kénytelen a háborúhoz, mint egyetlen eszközhöz nyúlni, hogy a „jogos aspirációk” kielégítést nyerjenek. A tárgyalásoknak tehát csak azt a célt kellene szolgálniuk, hogy addig húzzák-halasszák az időt, amíg Olaszország

elérkezettnek látja a napot kártyái fölfedésére. Politikai körökben az a nézet uralkodik, hogy egyedül csak a részünkről Olaszországnak fölkinált előnyök hiteles közzétételével lehetne itt olyan hatást elérni, mely alkalmas volna arra, hogy a kormány játékát meg-
hiúsítsa.”

Bécsben azonban haboznak, hogy a titoktartás ígérését meddig tartásák kötelezőnek s ezalatt a helyzet gyorsan megéri a végzetes kifejlés felé. A kormány ráveszi a királyt, hogy részt vegyen a quartói ünnepen, mely a monarchia elleni nagyszabású tüntetés volt, amikor pedig a király még a quartói ünnep után is habozik, ahhoz a trükkhöz nyúl, hogy beadja lemondását. Lemon-
dása után azonban csak még hatásosabban folytatja a küzdelmet: háborús tüntetéseket rendez, amelyeknek az a céljuk, hogy meg-
félemlítsék a trónjáért aggódó királyt és sakkban tartásák a háborút ellenző politikusokat, különösen Giolitti híveit. A meg-
fizetett csöcselék a hármasszövetséghez hú politikusokat a nyílt utcán bántalmazza. A király végül behódol ennek a machináció-
nak, elhiszi, hogy a békés politika folytatása esetén a trónja forogna veszedelemben, ismét Salandrát bízza meg kabinetalaki-
Tassal és a parlamentre akarja bízni a döntést. Ebben az időben május 16-án jelenti Macchio Rómából: „Meg kell jegyezmem, hogy az eddigi semleges érzelmű többség körében hangulatváltozás megy végbe, mely legnagyobb részben Salandra miniszterelnök mesterkedéseire vezethető vissza. Ezzel a miniszterelnök részére a parlamentben minden valószínűség szerint újabb bizalmi szavazat van biztosítva.”

Macchio jóvendölése beválik. A kamara május 20-án tartott ülésén 407 szavazat esik a kormány háborús politikájára és 74 szavazat a békére. És a végzetes szándékú Salandra-kormány szabadkezet nyert arra, hogy új vérpatakok fölfakasztásával újabb szerencsétlenséget zúdítson a világra.

Romániában úgy látszik megfordítva alakul ki a helyzet.: itt nem egy háborús kormány erőlteti rá a maga akaratát a parla-
mentre, hanem *egy* háborús ellenzék nyeri meg a maga politiká-
jának a kormányt. Czernin gróf 1914 december 2-án a következőket jelenti Bukarestből:

— „A közvélemény szemében is igen föltűnő esemény ment itt végbe. Még néhány nap előtt is úgy volt, hogy az ellenzék rohamot fog intézni a kormány ellen s mindent meg fog kísérelni megbuktatására. Maga Bratianu még egészen rövid idő előtt is élénk aggodalmakat érzett s felette viharos ülésszokról tartott. Ám hirtelen elsimultak a hullámok. Az ellenzék a látszat és az

utca kedvéért fog ugyan némi lármát csapni, alapjában véve azonban úgy látszik, hogy a kormánynyal már megegyezésre jutott. És pedig megegyezésre annak a tételnek az alapján, hogy egy téli hadjárat fáradalmi a tisztázatlan európai helyzet mellett elkerülendők, hogy azonban a semlegesség Romániára nézve felette kedvezőtlen állapot, melylyel ezért föltétlenül szakítani kell.”

A következmények Czernint igazolták. úgy látszik, Bra-tianu, aki a profán és kellően nem értesített európai közvélemény «lőtt még sokáig játszotta az érthetetlen sfinx szerepét, már az első télen eljegyezte magát a Take Jonscu és Filipescu politikájával.

I. Károly román király, a hősies erővel elbukó karakteres ember, utódja, Ferdinánd pedig a szánalmas, akaratnélküli ember szerepét játsza ezekben a sötét intrikákkal és ravasz becsapásokkal teljes taktizálásokban.

Károly király tudvalevőleg amellet volt, hogy Románia szövetségtársi kötelezettségének megfelelőleg a monarchia mellett avatkozzék a harcba. A döntő minisztertanácson azonban kisebbségben maradt, sőt néhány héttel később, mikor már halálosan beteg volt, attól kellett tartania, hogy a ruszofilek felülkerekednek és Romániát Oroszország oldalán sodorják be a harcba. Czernin gróf egyik jelentésében a következő drámai képét rajzolja a tehetetlenül vergődő és halálos ágyon megtörő uralkodói akaratnak:

— „A megbetegedett királyt minden ereje elhagyta már: csak a pihenésre és ennek az idegölő küzdelemnek a befejezésére gondol. Néhány nap előtt sírva mondotta nekem, hogy:”

— „Már csak egy kívánságom van, meghalni és mindennek véget vetni!”

„Az az érzés, hogy meg kell szegnie a szavát és olyan ámulást elkövetnie, melyre a történelemben példa nincs, hogy önmagát kell megbecstelenítenie, olyan rettenetesen hatott rá, hogy valósággal elsovadni látszott. És ez az öreg ember egészen egyedül áll. Miniszteriumát ismeri excellenciád és tudja, hogy az milyen játékot üz. Közvetlen környezete pedig súly neki és nem könnyebbség.”

Az utóddal Czernin hamarosan tisztában van. Ferdinánd király még trónörökös korában fogadkozott, hogy a monarchia és Németország ellen képtelen volna az ámulásra.

— Ha én ezt megtenném, a legalábbvalóbb fickónak érezném magamat, mert első a becsület, hasonló ámulást a történelem nem tudna fölmutatni! — mondta a trónörökös.

Czernin pedig ebből a beszélgetésből megállapítja, hogy „az elképzelhető legrosszabb benyomást nyertem, mert a trónörökös

mindig környezetének akaratnélküli eszköze lesz, ez a környezet pedig nem bizalomgerjesztő.”

Czerninnek nem volt oka arra, hogy ezt a lesújtó véleményt megváltoztassa.

És most még néhány szót azokról a parlamenti csatározásokról, amelyek a hadüzenetet Magyarországon megelőzték.

A magyar parlamentben egy párt sem akarta komolyan a háborút. Igazi imperialista politika különben sem volt egy pártnak a programjában sem. A magyar parlamentben tehát nem igazi háborús erők ütköztek össze, csak maszkírozott ellenfelek. A gyűlölt Tisza-kormányval szemben állt az egész ellenzék. Tisza akkor már részt vett azokban a komoly tanácskozásokban, amelyek a demarche-ot megelőzték. Azonban a nehéz elhatározások titkával a szívében, óvatos és rezervált kijelentésekre szorítkozott. Viszont az ellenzék, bár alapjában véve nem akarta a háborút, valóságos uszító politikát űzött, mert azt képzelte, hogy ezzel teheti a kormány helyzetét a legkényelmetlenebbé. A sarajevói merénylet nagy szélcsend követte, föl lehetett tételezni, hogy a monarchia ismét az engedékenység és a megalkuvás politikáját fogja követni. A sarajevói merénylet miatt az egész ország közvéleménye föl volt háborodva, a sovinszta önérzetben nevelt tömeg különben is kedveli az erély és a határozottság politikáját.

Gróf Andrassy Gyula mindig imperialista politika hive volt. Tőle tehát nem következtelenség az, La a sarajevói merénylet alkalmából így nyilatkozik a parlamentben:

— „Súlyos, nagy, természetes ellenségek környeznek bennünket. Ez az, amit nem szabad elfelejteni a magyarnak soha, semmiféle körülmények között, ez az, amit sajnos gyakran elfelejtetek!”

Gróf Apponyi Albert azonban az interparlamentáris unió tagja, pacifista frázisokkal szerzett európai hírt magának, Ferenc Ferdinándot mégis így parentálja el: — „Az erős férfiakat erős elhatározással illik gyászolni!” És július 15-én, amikor az ellenzék a délszláv izgatások ügyében nagy interpellációs napot rendez és sürgeti az erély és a komoly elszántság politikáját ő is „határozott föllépését követel és pontonként megmondja, hogy mit kell kívánni Szerbiától! A pontok között az is ott van, hogy a Szerbiában tartandó vizsgálaton a mi közegeink is részt vehessenek. Tudjuk azt, hogy főképen ez a követelés volt a közvetlen oka a világháború kitörésének. Apponyi tehát amikor az ellenzék ellenében ezt a kívánságot föllállította, vagy nem volt tisztában annak a borderejével, vagy tisztában volt vele és akkor tudta, hogy milyen veszedelmes tűzzel játszik. Ezen a tényen nem változtat

az a fogadkozás sem, hogy senkitől sem áll a háborús izgatás olyan távol, mint ő tőle. Mert nem a frázisok, hanem a következmények mutatták meg az ő fölszólalásának a jelentőségét.

Mire való volt ez a játék a tűzzel, amikor nemcsak Apponyi, hanem a többi szónok is kifejezetten hangsúlyozta, hogy nem akarja a háborút! Az igazi okot szinte a naivitásig menő őszinteséggel leleplezi a parlament egy későbbi ülésén Mezőssy Béla, aki kifejti, hogy komoly idők jönnek, az országnak belső békére van szüksége, a belső békének pedig az a föltétele, hogy Tisza István távozzék a helyéről. Tisza István nem távozott a helyéről, azonban megtette nekik azt a szívességet, hogy hozta az erély és a határozottság politikáját, mely végre is a háborúhoz vezetett. Akkor aztán ugyanaz az ellenzék, amelyik a háborús hangulattal csak kellemetlenkedni akart Tiszának, kénytelen volt arra, hogy a szent egység és a hazafias elszántság nevében tapsoljon a gyűlölt kormányelnöknek. Amint láttuk, a pacifista Apponyi, az interparlamentáris unió tagja, azzal a szóval üdvözölte az első hadüzenetet, hogy: „Végre”. Gróf Andrássy Gyula pedig, megint csak következetesen önmagához, a legnagyobb elégtétellel fogadta a Szerbiával való leszámolást, sőt bevallotta, neki az volt a véleménye, hogy le sem kellett volna folytatni a sarajevói vizsgálatot, ultimátumot sem kellett volna intézni Szerbiához, csak egyszerűen be kellett volna masírozni ebbe az országba.

Magyarországon így dőlt el a béke és a háború sorsa.

A döntésben épp oly kevés szerepe volt az őszinteségnek, mint a magyar politikában általában.

3.

Diplomaták.

Abban a profán szemek számára félelmes és titokzatos munkában, melylyel az uralkodók és a kormányok a háborúkat előkészítik, olyan fontos és nevezetes szerepet játszanak a diplomaták, hogy érdemes velők egy kicsit bővebben foglalkoznunk.

A diplomaták nem új jelenségei a nemzetközi életnek. Népek a népekhez, fejedelmek a fejedelmekhez a legelső, legrimitivebb korszaktól kezdve küldtek követeket és ezeknek a követeknek a személye a legvadabb és legcivilizáltabb nép szemében is szent volt és sérthetetlen. A mai értelemben vett tulajdonképeni diplomácia azonban csak ott lép a világtörténelem színpadára, ahol

már nem valami különleges alkalom: szövetség megkötése hűbéri hódolat bemutatása, gazdasági megállapodások megbeszélése vagy egy háború befejezése teszi szükségessé az ilyen követek elküldését!, hanem az állandó és rendszeres érintkezés fenntartása. A római egyház pápai nunciosai az első ilyen modern értelemben vett diplomaták. A középkor végén azután Velencében válik szokássá az, hogy a tanács állandó követeket tart idegen országokban, akiknek az a feladatuk, hogy az illető ország politikai viszonyairól informálják a hatalmas kikötő város kormányát. Ezek a követek gyakran titkos megbízottak, tehát semmiben sem különböznek a mai kémektől. A tizenötödik században XI. Lajos tart fenn állandó követségeket Angliában és Burgundban. A tizenhatodik században állandó követeit tart Franciaország Spanyolországban is. A legtöbb európai állam azonban ekkor még beéri az alkalmi követekkel, akik rendszerint uralkodójuk levelét viszik a másik állam fejéhez. Ebből fejlődik ki az úgynevezett kurír-szolgalat, mely a mai posta alapja.

Ez a kezdetleges diplomácia úgylátszik már hamarosan magas művészete csúcspontjára emelkedik, legalább egykorú följegyzésekből erre lehet következtetni. Sir Henry Wotton Károly királyról írt dicsérő iratában ezt mondja róluk: „A diplomaták olyan emberek, akiket utazni küldenek azért, hogy hazájuk javáért hazudjanak.” Macchiavelli pedig ezt a tanácsot adja nekik: „Fő törekvésed az legyen, hogy hazád javát szolgáldd. Bármilyen eszközt használsz, méltó lesz a dicséretre és jó hírre, mert a nagytömeg «sak a látszatot nézi és az eredményt vizsgálja.” Thomas Hobbes azzal a megállapítással támasztja alá művészetüket, hogy: „jó és rossz fölött csak az államnak van joga határozni és amit az állam tesz, az mindig jól van téve.” Hugó Grotius szava, aki „De jure belli ac pacis” című munkájában állam és állam között az igazságosság jogát sürgeti, siket fülekre talál. Macchiavelli kortársainak azonban nincsen mit szégyenkezniük, mert arra az erkölcsi magaslatra, melyet Hugo Grotius sürgetett, a modern államok nemzetközi élete még ma sem tudott fölemelkedni. Hugo Grotius különben az állandó követek intézményét már csirájában gyanakodással nézte, mintha megérezte volna, hogy ez az intézmény lesz legnagyobb akadálya annak a követelésnek, hogy állam és állam között az erkölcsi elv érvényesüljön s az állandó követekkel szemben az alkalmi kuríroknak adott előnyt, azzal az indokolással, hogy az idegen államokban élő diplomaták nem mások, mint saját országuk kémei.

A kezdetleges diplomácia minden ügyeskedését abban fejtí ki,

hogy a fejedelmi udvarokban jól kitervezett intrikákat szőjjön, hogy szövetségeket hozzon létre és szövetségeket meghiúsítson,, hogy saját hazája szempontjából előnyös házassági frigyek alapjait megvesse, vagy az ellenséges államok uralkodói házához tartozó személyiségek hasonló terveit lehetetlenné tegye. A történelem följegyzi, hogy a Németország pusztulásával járó harminc éves háború azért tartott ilyen sokáig, mert a diplomatai fondorlata abban az időben a Habsburg-ház hatalmának gyengítését tűzte ki célul, ezt a célt pedig úgy lehetett elérni, hogy egy ország népét megtizedelték, városait, falvait földúlták, kultúráját évtizedekkel visszavetették. Ez a diplomácia a westfáliai béke megkötésénél érte virágkorát, amikor a diplomata urak Münsterben és Osnabrückben nyolc esztendőn keresztül ültek együtt a zöldasztalnál és versenyeztek egymással abban, hogy cselszövényekkel, blöffökkel és jól kiesztelt trükkökkel melyik diplomata tudja becsapni a másikat?

A modern diplomáciát a napóleoni korszak teremti meg. Abban az időben, amikor a nagy korzikai a világ közepévé tette a francia fővárost, ahol népek sorsa fölött döntöttek, minden államnak érdeke volt az, hogy a párisi udvarban képviseltesse magát. Azután ismét olyan idők következtek, amelyek a münsteri és osnabrücki szép napokra emlékeztettek: Napoleon leveretése után összeült a bécsi kongresszus, amelyen újra meg kellett állapítani Európa térképét. Világra szóló ünnepek, máig híres ragyogások és dárídók között történt meg ez. Európa legszebb és legelőkelőbb asszonyai és leghíresebb kokottjai gyűltek össze, hogy a diplomata uraknak kellemessé tegyék a komoly tanácskozások után fönnmaradó szabad idejüket.

A diplomácia ekkor ezzel a varázsszóval dolgozott: legitimitás. Mindenkinek visszaadták mindazt, amit idegen uralkodó bitolt, vagy amit a forradalom ragadott el tőle és egyáltalában nem toltak tekintettel arra, hogy a népek óhajta, a földrajzi helyzet^ & gazdasági relációk, nemzetiségi összetartozások mit követelnének? Az a térkép, amelyet akkor megállapítottak, nem állta meg a történelem időpróbáját, sőt azt lehetne mondani, hogy a sok vérrel öntözött tizenkilencedik századnak nem volt olyan háborúja, melynek a gyökerét ne lehetne visszavinni a bécsi kongresszus munkájára. Alkottak azonban olyas valamit is, ami túl élte az időket és még ma is, több mint száz év múlva tökéletesen érvényben van és ez: a diplomáciai szervezett szigorúan megszabott rendje. Akkor állapították meg a különbségeket nagykövetek és egyszerű követek, továbbá a diplomáciai ügyvivők közt, megszabván azt is,

hogy melyik országnak és melyik fővárosnak a diplomata hierarchia melyik fokára van igénye! Ekkor állapították meg azt is hogy az egyszerű konzulok, akiknek csak az a föladatuk, hogy székhelyükön hazájuk gazdasági érdekeit szolgálják, nem tartoznak a fényes diplomáciai testületbe, legfeljebb akkor, ha mint diplomáciai ügyvivők nyernek megbízatást. A bécsi kongresszuson megszületett modern diplomácia így előre hitvallást tett amellet, hogy nem az országok kölcsönös gazdasági érdekeinek az ápolását tartja a diplomáciai kar legfontosabb föladatának, hanem a régi művészet: a titkos intrikák, szövetkezések, jól kieszelt blöffök és meglepetések hálójának a szövögetését.

Ezt a művészetet az elmúlt század folyamán tökélyre emelték. Körülöttük minden megváltozott: az országok alkotmányos országok, az őket kiküldő uralkodók alkotmányos uralkodók lettek, a népek az önrendelkezési jog alapjára helyezkedtek és arra törekedtek, hogy az állami élet egyetlen egy területe se vonhassa ki magát a népszuverenitás befolyása alól. A diplomácia azonban megmaradt a régi, megmaradt olyannak, ahogy a bécsi kongresszus megalkotta. Félelmetes művészetét profán szemek elől gondosan rejtegette, a nemzetközi viszonyok rendezését teljesen elvonta a nyilvánosság szeme elől, nem vette tudomásul a körülötte fölsarjadzó és hatalomra jutó demokráciát, továbbra is maradt az, ami volt: az uralkodók és az uralkodók megbízásából eljáró kormányok kiküldöttje, aki dolgozott a régi, napvilágra nem kívánczó eszközökkel. A modern világból egyetlen egy újítást fogadott el, ezt is csak azért, mert az egészen új területet nyitott meg a titkos fondorlatok és intrikák számára: ez a nemzetiségi elv, amelylyel legkönnyebben és legeredményesebben lehetett országokat egymás ellen kijátszani, népeket egymás ellen uszítani.

Európa tragédiája, hogy a modern világban megtúrte ezt a középkori rendszert. Bizonyos, hogy népek és népek hamarabb megértették volna egymást, ha kormányok és parlamentek ezek nélkül a sima és előkelően suttogó, hajbókoló urak nélkül érintkeztek volna egymással. Azt a feszültséget, mely a világháborút megelőzte és kitörésre juttatta, a titkos diplomácia kutmérgező munkája nélkül talán el lehetett volna kerülni. A diplomata urak segítségével azonban ez a feszültség nem végződhetett másképen, mint világháborúval.

Minden háború csiráját meg lehet találni valamilyen titkos diplomáciai megállapodásban. Ezeknek a megállapodásoknak a veszedelmességük éppen a titkosságukban rejlik. Ha a titkos szerződések idejében nyilvánosságra kerülnének, az érdekelt népeknek nyu-

godt és higgadt fővel volna alkalmuk megbírálni az ilyen megállapodások fontosságát és várható következményeit. Azt hiszem, az imperialista politika minden varázsa dacára igen sokszor megtörténék, hogy a békéjüket féltő népek egyszerűen darabokra tépnek a diplomata urak szerződéseit. Miután azonban a szerződések titkosak, a népek leköteleztetnek már akkor, amikor még sejtelmük sincsen arról, hogy sorsuk fölött döntöttek, a háborús szándékú kormányoknak és a diplomatáknak pedig idejük marad arra, *hog*y, az esetleges véres kifejlődéshez a népek lelkét előkészítsék, az imperialista összeütközésben ellentétes érdekű országok között a gyűlöletet és a haragot olyan fokra hevítsék, mely, ha a döntő pillanat elérkezik, már kizárja a nyugodt megfontolást.

A világháborút megelőző tíz esztendő alatt Európa Marokkó miatt háromszor volt közel a háborús katasztrófához. Mind a három válságnak az a titkos megállapodás volt az oka, melyet Edward király és az angol kormány 1904 április 8-án Németország háta mögött kötöttek a francia kormánnyal, megállapodván abban, hogy Marokkó Franciaország zsákmánya legyen. A tripoliszi háború tudvalevőleg 1911 őszi évén tört ki. Ennek a háborúnak a magvát pontosan tíz esztendővel előbb, 1901 végén vetették el, amikor Franciaország és Anglia titkos megállapodást kötöttek a hármasszövetségtől eltávolodóban levő Olaszországgal és szabad kezet engedtek neki Tripolisban, rábízván azt, hogy igényeit a mit sem sejtő Törökországgal szemben mikor kívánja megvalósítani!

A diplomácia mai titkos rendszere mellett népek és országok gyakran egészen ki vannak szolgáltatva a diplomaták egyéni hajlamainak és személyes elfogultságainak. A diplomata legtöbbször esküdt ellensége annak az országnak, melynek a vendége. És egész sorát lehetne itt fölemlíteni azoknak a diplomatáknak, akik évtizedes, rendszeres munkával gerjesztették föl a népek gyűlölködését és készítették elő a háborút. Nem véletlen az, hogy akkor, amikor az európai ellentétek a megpattanásig kiéleződtek, Franciaország Németország kipróbált ellenségét: Delcassét menesztte Pétervárra, az orosz kormány pedig a monarchia gyűlölködő haragosát: Isvolszkyt küldte Parisba nagykövetnek. Hartwigról tudjuk, hogy az ő neve mit jelentett a Balkánon és ehhez még azt kell hozzátenni, hogy épen az orosz diplomaták arra is példát szolgáltatnak, hogy a diplomácia háborús politikát tud csinálni a maga szakállára akkor is, ha kormánya nem föltétlenül háborús kedvű. Ezek az urak — a háborút megelőző években — kivétel nélkül lelkes pán szlávok voltak, akik nem is annyira a békésebb irányzatú Sasonov képviselőinek, mint inkább a Pétervárot, élő

és intrikáló háborús kedvű udvari és militarista klikk megbizotainak érezték magukat. Agresszív hajlamaikkal sokszor annyira elragadtatták magukat, hogy ezzel a szövetséges diplomácia körében is meglepetést és megdöbbenést keltettek.

4.

Diplomaták a diplomáciáról.

Nem szeretném, ha olyan finom urakkal szemben, mint a diplomaták, igazságtalanságot követnék el. Azért hívjuk tanúkul magukat a diplomatákat és kérdezzük meg tőlük, vajjon a modern diplomácia eszközei ugyanazok-e, mint a Macchiavellivel egykorú diplomácia eszközei voltak, vajjon az államok egymás közötti érintkezésében Hugó Grotius megtalálná-e ma azt az erkölcsöt, mely ember és ember között a tisztességes társadalomból való kiközösítés terhe alatt kötelező? Kérdezzük meg tőlük, igaz-e, hogy azok a kedves és sima diplomata urak, akik a privát életben fedhetetlen gentleman-ok, abban a pillanatban, amint hivatalos ábrázatukat felöltötték és „a nemzet” nevében beszélnek, szemérmetlen hazugságra, csalásra is készek! Igaz-e az, hogy a legszívélyesebb érintkezés közben egymást becsapják, jól kieszelt blöffökkel falhoz állítják, igaz-e az, hogy népek és országok bőrére úgy alkusznak, mintha csak egy zsák kukoricáról lenne szó, igaz-e az, hogy a vendégszerető ország bizalmát rútul meglopják, titkait kikémelelik, terveit elárulják?

Ignatiev, a kétszínűségéről híres diplomata, büszke volt arra, hogy őt „a hazugság atyjá”-nak nevezték. A különböző színű diplomáciai könyvek tanúsága szerint a mai diplomaták közül nem egy van, aki szintén pályázhatna erre a névre. Sonnino 1915 januárjában Macchio nagykövet *előtt* kijelenti: neki az az egyetlen célja, hogy Olaszország és a monarchia között a súrlódási felületeket kiküszöbölje. És fogadkozik: ha ez nem sikerül, állásáról le fog mondani. Közben pedig már alkudozik az entente-tal, öt hónappal később megüzeni nekünk a háborút, de állásáról nem mond le.

Ugyanebbe az iskolába, a szemérmetlen hazugság iskolájába járt Bratianu román miniszterelnök, akiről lesújtó adatok találhatók a monarchia vöröskönyvében. Hónapokon keresztül minden törekvése az, hogy Czernint becsapja. Egy hónappal a háború kitörése előtt ő is megismétli Sonnino ígétét: ő is le fog mondani.

ha Romániát a viszonyok rákényszerítenék a háborúra. Addig azonban itt van ő és minden erejével a béke megmentésére dolgozik, bárha kénytelen lavírozó és kétszínűnek látszó politikát űzni, mert nagyon erős nyomásnak van kitéve az entente részéről s ezzel a lavírozással csak az entente-ot akarja becsapni. Czerninnek azonban idejében meg van róla a véleménye. 1916 június 19-én így jellemzi a Bratianu politikáját: „Röviden szólva: a miniszterelnök két pólus között mozog: az egyik az, hogy el ne mulassza a pillanatot, amikor idejekorán kiveheti részét az entente-nak általa várt győzelméből, a másik, hogy a képzelhető legkésőbbben és így a legkevesebb kockázattal törjön ránk. Az őt jellemző ügyességgel siklik keresztül Bratianu a két szirt között, — vár, retteg és reménykedik”

1916 július 29-én Bratianu hosszas beszélgetésben igyekszik Czernint meggyőzni arról, hogy nem forral rosszat a monarchia ellen, sőt, minden taktizálásának az az egyetlen célja, hogy a monarchia elleni háborút elkerülje. Czernin Bécsbe küldött jelentésében híven beszámol erről a beszélgetésről, azonban zárójel között újra és újra megjegyzi: „Itt hazudott a miniszterelnöki” Azután: „Itt hazudott Bratianu ur másodszeri” És végül: „Ez a harmadik hazugság egyenesen groteszk volt!”

úgy látszott, hogy a szemérmetlen hazudozásban Bratianu elérte a végső határt. Pedig még mindig volt további fokozat: augusztus 26-án a leghatározottabban kijelenti Czernin előtt, hogy „akar is, tud is semleges maradni: a holnapi minisztertanács után meg fog győződni róla, hogy az igazat mondja. A koronatanácsot az ő — Bratianu — akarata ellenére hívták össze s célzott arra, hogy Majoreseu ki akarja túrni őt.” A másnapi minisztertanácson pedig maga Bratianu indítványozza a semlegesség föladását és a nonarchiának szóló hadüzenetet.

A tisztos polgári életben azt az embert, aki ilyen aljasán és perfidül járt el, kidobják a becsületes emberek társaságából. Az entente oldalán azonban Bratianunak ezt a szánalmas és alantas ügyeskedését úgy ünnepelték, mint a diplomácia remekművét.

Nein csoda, ha a diplomata urak kölcsönösen a legnagyobb gyanakodással és óvatossággal fogadják egymás kijelentéseit. Úgyesen hazudni egyfelől, semmit sem hinni el másfelől: ez ennek a művészetnek a legnagyobb titka. Jules Cambon berlini francia nagykövet 1914 július 21-én beszámol Jagow államtitkárnak arról a kijelentéséről, mely szerint azt a jegyzéket, amelyet a monarchia legközelebb át fog Belgrádban nyújtani, egyáltalában nem ismeri.

Jules Cambon megjegyzi: „Csak csodálkozni tudtam ezen a nyilatkozaton, mely oly kevéssé felel meg annak, amit a tények sejtetnek.”

Néhány nappal később a berlini angol nagykövet Jagow államtitkár és a francia nagykövet egy beszélgetéséről számol be melyben azok kölcsönösen szemrehányást tettek egymásnak a két ország katonai készülődései miatt. Az egyik kérdésről az angol nagykövet ezt írja: „Öexcellenciája vitatta, hogy a német kormány ezt megtette volna, ez azonban mégis valóság.” Az angol nagykövet tehát nem valami sokra értékelte „öexcellenciája” szavait. Azonban bizonyos, hogy öexcellenciája sem maradt adós neki és épen olyan kevéssé bízott az angol és a francia nagykövetek fogadkozásaiban, mint ezek az övében.

A fő dolog az, hogy minél tovább eltitkoljuk saját terveinket és minél frappánsabb meglepetés elé állítsuk az ellenfelet. Már előbb láttuk, hogy az orosz hadügyminiszter és az orosz vezérkari főnök ebből a célból a becsületszavukat adták olyan dolgokra, ami nyilvánvalóan hazugság volt.

Bécsben az utolsó percig sötétben tapogatóznak az entente diplomaták, akik szeretnék kifürkészni, hogy milyen terveink és milyen szándékaink vannak Szerbia ellen! A belgrádi demarche előtt való napon Dumáin bécsi francia nagykövet csak annyit tud, hogy a *jegyzéket* valószínűleg még azon a héten átnyújtják, de olyan értesülései vannak, hogy a bécsi kormány követeléseit: „úgy látszik összeegyeztethetőek a szerbek méltóságával.” A demarche napján, július 23-án, a francia külügyminisztérium utasításokat küld a különböző európai fővárosokban levő nagyköveteinek s ebben azt írja, hogy az osztrák-magyar kormány „mostani szándékai valószínűleg békülékenyebbek.” Utal azokra a biztosításokra, amelyeket Dumaine a bécsi külügyminisztériumban kapott, a kételkedés foszlánya azonban mégis fölcsillan ebben a mondatban: „A császári kancellária ismert szokásai mellett nem tudom, hogy mennyi hitelt lehet ezeknek a biztosításoknak adni.”

A bécsi orosz nagykövet azonban annyira hitt a külügyminisztériumban kapott biztosításoknak, hogy elutazott Bécsből. Ez a nagykövet a szerb ultimátum átnyújtása után néhány napra visszatér Bécsbe, azonban el lehet képzelni, hogy a szégyenletes fölültetés fölött érzett bosszúságában milyen alkalmatlan eszköze volt ezentúl aiaiak, hogy az orosz kormány és az osztrák-magyar külügyminisztérium között a megegyezés munkáját közvetítse!

Nem! Öszinteséget ebben a társaságban nem lehet keresni! és azok a pompásan szőtt intrikák, amelyek fölényes számítással feszítik ki jó előre a szálakiit, azzal a céllal, hogy a másik, igen

gyakran a legjobb barát fölbukfencezzék rajta! Abban, hogy a világháború egyáltalában kitörhetett, nagy része volt egy ilyen baráti intrikának. A kritikus napokban a cári udvarban nagy volt a háborús kedv. Az egyetlen dolog, ami a végzetes döntéstől visszatartotta őket, az a félelem volt, hogy a hármasszövetség egységesen, lép föl, Anglia pedig, akit formális szövetségi megállapodások nem köteleztek a háborúban való részvételre, nem csatlakozik hozzájuk. Olaszország akkor még szövetségünk. Az olasz külügyminiszter, San Giuliano, aki állítólag barátunk. És a szövetséges államnak ez az irántunk barátságos külügyminisztere, szép szerével mégis érté- sére adja az entente-nak, hogy egy európai konflagrációban Olasz- ország semleges fog maradni, Ródd, római britt angol nagykövet- nek pedig július 29-én, az angol kékkönyv tanúsága szerint, a követ- kező tanácsokat adja: Németországot, meg kell győzni arról, hogy Oroszország ezúttal a dolgokat komolyan veszi. Miután Német- országnak nagy érdeke az, hogy Angliával jó viszonyban éljen, a berlini körökre nagy hatással volna, ha meggyőződne arról, hogy Anglia Franciaországgal és Oroszországgal tart. San Giuliano tanácsát megfogadták Londonban. Ez az angol lépés azonban nem a berlini körökre, hanem a pétervári harcias klikkre volt nagy hatással és az orosz panszlávistákat annyira fölbátorította, hogy egyszerre megtették az elhatározó lépést és elrendelték a moz- gósítást.

Hogy mondta Thomas Hobbes? „Amit az állam tesz, jól van téve.” Ez az erkölcsi elv még ma háromszáz év múlva is érvény- ben van. A diplomata urak, ha hazájuk nevében lépnek föl, egyál- talában nem ismerik az enyém-tied fogalmát. Olaszország már a háború kitörése napjaiban megpendíti a balkáni fog- lalásokért járó kompenzáció kérdését és pedig olyan fenye- gető modorban, amiről Mérey római nagykövetünk ezt je- lenti Bécsbe Berchtoldnak: Olaszország „zsaroló hangot üt meg.” Viszont mi sokkal jobban szeretnők, ha idegen tulajdonból elégít- hetnők ki a szövetséges társ kapzsiságát. Gróf Berchtold 1914 augusztus 23-án kiadott utasításában ezt írja: „Nem volna észrevé- telem az ellen, hogy Olaszország részére semleges magatartása vagy szövetségesei oldalán leendő későbbi beavatkozás esetén ide- gen számlára konkrét jogokat, illetve birtokszerzést biztosítsunk.” Ugyanaz az elv ez, melylyel az entente Görögországnak Kisázsia- ban, Romániának Ausztriában és Magyarországon ígéretett terü- leteket. Hiszen olyan olcsó és olyan könnyű dolog ígéretet abból, ami a másé!

A diplomata úrhoz a fölépcsőn érkeznek a miniszterek és

politikai notabilitások, ugyanakkor pedig a hátsó lépcsőn besurrannak hozzájuk az aktatolvajok és a kémek. Mindegyik diplomatának vannak „megbízható forrása”-i. Már említettük egy helyen azt a hivatalos és titkos jelentést, mely a német véderő fejlesztésére vonatkozik. Ez a jelentés csak úgy kerülhetett Etienne francia hadügyminiszter birtokába, ha azt ellopatta. Ő maga ezt úgy mondja, hogy: „megbízható forrásból” kapja a német kormány titkos aktáját. Ez a megbízható forrás a legfontosabb szerepet játssza a diplomaták munkájában, kár, hogy a különböző színű diplomáciai könyvek anyagában nagyon kevés adatot találunk erre vonatkozólag, hiszen ezekben a könyvekben úgyszólván csak azokat az okmányokat szokták kiadni, amelyeket a kormányok nyilvánosság elé valónak tartanak. Azonban még így is lépten-nyomon találkozunk ezzel a „megbízható forrás”-sal. Jules Cambon „megbízható forrásából” jelenti, hogy a német császár mit tanácskozott Moltke vezérkari főnökkel és Albert belga királyival. Bratianu maga hivatkozik Czerninnel szemben arra, hogy Románia tele van orosz kémekkel. De úgy látszik Bratianunak is meg vannak a maga „megbízható forrásai.” Czernin július elsején jelentést küld Bécsbe, mely szerint: „A helyzet válságos. Néhány hétig még — ha csak váratlan dolog nem történik, — nyugton lehet tartani Romániát, ha a hadi helyzet nem változik és ha visszavonulásunk tovább tart, már:— nem.” S tizenkét nappal később Bratianu felvilágosításokat kér Czernintől, mert „a bécsi kormányhoz közel álló körökből” úgy értesült, Czernin egy jelentésében azt írta Bécsbe, hogy Románia néhány hét múlva hadat üzen a monarchiának.

Ezt az esetet azonban Czernin is, Bratianu is kedvesen és jó modorral tárgyalják, mert hiszen ez a fontos, az érintkezés korrektsége és finomsága. Ugyanabban a jelentésben, melyben Czernin beszámol arról, hogy Bratianu neki háromszor hazudik, ez a mondat is benne foglaltatik: „Én bizonyos fokig megértően fogadtam a miniszterelnök eszméit. úgy vélem, Bratianunak nem szabad azt hinnie, hogy örökre elvesztette a hozzánk vezető utat, hanem azt kell képzelnie, hogy mi felülünk neki s bizonyos fokig a semlegeség mentsvárát látjuk benne.”

Mindent meg szabad tenni, de soha sem szabad kerteigetét; nélkül a nevéen nevezni azt, amit megtettünk. Jagow német államtitkár 1914 decemberében Bolatti berlini olasz nagykövettel tárgyal Olaszország követeléseiről. Az államtitkár célzást tett arra, hogy Olaszország föllépését úgy lehet fölfogni, mint a monarchia fenyegetését, amire a nagykövet a leghatározottabban tiltakozik. Ők nem fenyegettek, nem zsaroltak, csak finoman és előkelően tárgyaltak a

rekompenciós kérdésekről s aztán, miután Sonnino időközben leszerződött az entente-tal, brávó módjára egyszerűen hátra támadtak bennünket.

A titkos diplomáciának ez a stílusa. A modern kulturállamok nemzetközi érintkezésének ez az erkölce.

5.

A diplomácia „nagy játszmái.”

„Nagy játszma előtt állunk!” — ez is a diplomácia szótárához tartozik. Egy vezető állásban levő diplomata akkor használta ezt a frázist, amikor Európa már több sarkon lánggal lobogott. És ez a frázis éles fényvel világít be abba a titokzatos konyhába, melyben a népek sorsát és jövőjét főzik. Mi, naiv tájékozatlanok és békés újságolvasók azt olvassuk, hogy az angol király meglátogatta a francia köztársaság elnökét, az orosz cár külön követje megérkezett Belgrádba, az orosz külügyminiszter hosszabban tanácskozott az olasz nagykövettel. És nem is sejtjük, hogy a száraz szavú kommunikék mögött egy nagy házárdjáték folyik, melyben többéik között a mi bőrünk is tét.

Presztízs. Érdekszféra. Fait accompli. Katonai készenlét. Ebben a házárdjátékban így hívják a tromfokat. A diplomata urak; célja az, hogy vagy az egyik, vagy a másik tromf kivágásával megfélemlítsék az ellenfelet és ezzel beseperhessék a nyereséget: egy lépésnyi előnyt a hazai imperializmusnak, egy kis győzelmi mámort a hazai sovinizmusnak, a maguk számára pedig a népszerűséget, az uralkodók ordóját, a parlamentek elismerését.

Négy „nagy játszmája” volt az európai diplomáciának a világháborút megelőző tíz esztendő alatt. Mindegyik a „fait accompli”-val kezdődött. A „fait accompli” minden egyes esetben más volt. Először a marokkói titkos szerződés, mely Németország ellen és Németország háta mögött jött létre. Másodsor Bosznia annexiója. Harmadsor a Fez ellen rendezett francia előnyomulás. Negyedsor a balkáni szövetség Törökország ellen intézett támadása. E válságok hosszú sora alatt az európai nagyhatalmak mindig ugyanabba a gruppírozásban állottak egymással szemben. Az entente-államok zárt sorban vonultak föl Németország és a monarchia ellen, Olaszország ingadozó és kétszínű magatartással, érdekei szerint, hol az egyik, hol a másik hatalmi csoporthoz csatlakozott. Az entente közvéleménye előtt nekünk soha sem volt igazunk és viszont

a mi közvéleményünk mindig az entente-ban látta a támadó és agresszív elemet. Mindez jó előre megmutatta, hogy ezekben a válságokban nem is Marokkóról, nem is Boszniáról vagy a Balkánról volt szó, hanem mindig a két szembenálló hatalmi csoportosulás kölcsönös féltékenységéről és gyűlölködéséről. Az a kérdés, mely épen szóba került, a Marokkóért benyújtott német rekompenciós számla, az annexió, az adriai szerb kikötő és a többi vitás kérdés csak ürügye és alkalma volt annak, hogy a szembenálló erők megütközzenek egymással.

A világháborút megelőző négy nagy európai válságot sikerült a diplomácia eszközeivel megoldani. A szembenálló felek kölcsönösen fenyegették egymást, diplomáciai ügyeskedéssel és éles sajtó-kampánnyal mindannyiszor igyekeztek arról meggyőzni az ellenfele hogy a háborús eszköztől sem riadnak vissza. Végül azonban még sem lett háború, mert hol az egyik, hol a másik fél lemondott arról, hogy a fegyverek döntését provokálja és idejében megfújta a visszavonulást.

1914-ben az a szerencsétlenségünk, hogy abban a kritikus időpontban, amikor m indakét fél a fegyveres készenlétre apellált, már nem volt megállás és az események sodra elragadta a diplomátákat. Mi volt az oka ennek! Azt ma még objektív tárgyilagossággal nem lehetne megmondani. Talán ebben az esetben a „fait accompli” a Szerbiának küldött ultimátum volt túlerős ahhoz, semhogy azt az entente a presztízse súlyos sérelme nélkül elnyelhetette volna ? Talán az, hogy ezúttal vagy az egyik vagy a másik fél azt hitte, hoe:y fölényben van a másik fölött és nem akarta igaz őszinteséggel a békét? Ez is lehet, bárha a diplomáciai könyvek mindegyike fogadkozik, hogy a kormányok mindakét oldalon igaz szándékkal kerültek a háborút. Higyjünk ennek a fogadkozásnak? Ez a hiszékenység elhamarkodott dolog volna. Abból, amit a diplomáciáról irtunk, láthatjuk, hogy a diplomáciának csak a legritkább esetben szabad hinni. De azért el tudjuk képzelni azt az esetet is, hogy Bécsben, Berlinben, Parisban és Pétervárott egyformán őszintén akarták a békét és szerették volna, ha ezt a válságot is sikerül elintézni a diplomácia eszközeivel. Azonban, — s ez is kiténik, a diplomáciai könyvekből, — ezúttal Bécsben, Berlinben, Parisban, Londonban és Pétervárott egyaránt el voltak szánva arra is, hogy csak olyan békét fogadnak el, mely az ellenfél fölött aratott diplomáciai győzelemmel egyenlő értelmű. Ebben az elszántságban a diplomáták úgy lépték át a béke lehetőségét, a háború bizonyosságától elválasztó határvonalat, hogy maguk sem vették észre.

Így született meg a világháború. S így történhetett meg, hogy a háború kitörését mind a két oldalon megdöbbenéssel és konsternációval fogadta a diplomácia és a kormányok mindenütt arra hivatkozhattak, hogy ők a békét akarták, de az ellenség rájuk kényszerítette a háborút.

Ebben a szörnyűséges pörben, melynek máris több millió halottja van, ma még nagyon nehéz volna igazságot tenni.

6.

A közvélemény.

A diplomáciai tárgyalások során sűrűn fölbukkan egy olyan tényező, mely jogszerint döntő faktor lehetne minden nemzet külpolitikájában. S ez a faktor: a közvélemény. Amikor a diplomaták valamit követelnek, vagy valamit megtagadnak, mindig arra szoktak hivatkozni, hogy így kívánja ezt a közvélemény. A német közvélemény követeli, hogy Németország Marokkóért kárpótlást kapjon. A francia közvélemény tiltakozik az ellen, hogy Marokkóban szerzett jogokat Németországnak tett engedményekkel vásárolják meg. Az angol közvélemény nem tűrheti el azt, hogy Németország hajóhadát fejlessze, hogy gyarmatokkal gyarapodjék, hogy Franciaországtól engedményeket csikarjon ki. A monarchia közvéleménye ragaszkodik Bosznia annexiójához, a monarchia közvéleménye nem tűrheti meg Szerbiát az Adria partján, a monarchia közvéleménye nagyon érzékeny az albán kérdésben. A szerb közvélemény viszont nem élhet tovább Nagy-Szerbia nélkül, vér árán is követeli Boszniát és a tengert. Az orosz közvélemény a két balkáni kudarc után nem tűrheti el azt, hogy Szerbiát újra megalázzák és kész egész Európát lángba borítani a kis balkáni ország presztíziséért. Az olasz közvélemény nem élhet Trieszt birtoka nélkül és nem hajlandó megengedni, hogy az Adria túlsó partján más nagyhatalom vesse meg a lábát.

És így tovább. A diplomáciai könyvek tanúsága szerint ezek az érvek mind szerepeltek már az európai válságok során. És az az érdekes, hogy a diplomaták, amikor a közvéleményre hivatkoznak, ha túloznak is, mindig mondanak egy kis igazat. Mindenütt, minden országban van imperialista közvélemény. A francia kispolgár épen úgy a maga tulajdonának tartja Marokkót, mint a Rómában tengődő óradíjas tanár az Adria túlsó partját. Az angol polgár személye ellen irányozott sérelemnek érzi azt ha Német-

ország a világpolitika országútjain keresztezni meri Anglia szándékait. Abban az orosz hivatalokban vagy földbirtokosban csakugyan élő valóság a szláv világállam ábrándja, a német ember pedig úgy érzi, hogy Németország nagyságára és tengerentúli hatalmára olyan szüksége van, mint a levegőre. Még nálunk is, ahol legkevésbé lehet külpolitikai közvéleményről beszélni, az annexió idején, vagy a balkáni háború alatt föllobogott az emberekben egy érzés, melynek minden heve Szerbia ellen irányult. Ezt az érzést ebben a szóban lehet összesűríteni: „csak azért se!” A boszniai okkupáció nem volt népszerű Magyarországon. Az annexió alatt viszont készek lettünk volna a vérünket ontani Boszniaért. Csak azért, mert el akarták venni tőlünk. S volt idő, amikor azt hittük, az egész monarchia összeomlik, amint a szerb lobogó megjelenik az Adrián.

Nem is lehet másképen. Imperialista és nacionalista politikát, különösen a demokrácia nagy nyugati államaiban nem lehetne csinálni, ha az uralkodók, kormányok és pártok imperializmusa mögött nem állna ott egy nagy imperialista közvélemény. Erre nem szabad azzal felelni, hogy ez az imperialista politika igazolása: a tömegek megérik azt, hogy mi az ő érdekük és innen az ő imperializmusuk. Mert a nagy tömegben azok is imperialisták, akiknek semmiféle tekintetben nem érdekük ez az imperializmus, akiknek az új piacokból nem lesz semmi hasznuk, akik az új gyarmatok kiaknázatlan kincseit csak hallomásból ismerik, akiknek ehhez az imperializmushoz csak annyi közük, hogy miatta békében nagyobb adót fizetnek, háborúban pedig elmehetnek meghalni. S a nagy tömegben, szemben egy érdekelt kapitalista kisebbséggel, mindig azok vannak többségben, akiknek nem hasznuk, hanem káruk, veszedelmük, gyakran pusztulásuk az imperialista politika.

Miért imperialista hát mégis az a tömeg? Miért bélyegez hazaárulónak mindenkit, aki végzetes tévedésére akarja figyelmeztetni! Miért kövezi meg azt, aki arra meri figyelmeztetni, hogy a népek békésen élhetnének egymás mellett, ha nem akarnák lépten-nyomon elrabolni azt, ami a másé!

Azért, mert ezt a tömeget rendszeresen és céltudatosan az imperializmusra nevelik. Fentebb már szoltunk arról, hogy a kapitalista érdek, a kapitalista imperializmus mindig nacionalista kötösbe öltözik. Az előtérben soha sem a gazdasági érdekek és a gazdasági ellentétek állanak, hanem a nacionalista jelszavak: a „nemzet nagysága”, a „nemzet jövője.” Ezek és a hasonló frázisok teszik a tömegeket minden imperializmus készsleges eszközévé.

A hazafiság nagyon tiszteletreméltó és az ember lelkében gyökerező természetes érzés addig, amíg csak annyiból áll, hogy szeretjük a hazánkat. Az a hazafiság azonban, mely ma az európai országokat betölti, az a hazafiság, mely ma minden ország közéletet mozgatja és végeredményben a háborúknak is okozója, nem csak arra tanítja az embereket, hogy a saját hazájukat szeressék, hanem arra is, hogy az idegen nemzetek hazáját gyűlöljék és a mások hazájában a saját hazájuk ellenségét és veszedelmét lássák.

Az agresszív nacionalizmus tehát korántsem egy a hazaszeretettel. És amikor ezt megállapítjuk, ez ellen a megállapítás ellen nem lehet azt az olcsó érvet szegezni, hogy mi lenne a hazából akkor, ha mindenki így gondolkoznék és ott állnánk szerbnek, románnak, oroszoknak, minden ellenünk törő nációnak szabad prédájául. Mert ha mindenki így gondolkoznék, akkor a szerb, a román, az orosz hazafiak is úgy szeretnék a hazájukat, hogy bennünket nem gyűlölnének; a szerbek, a románok, az oroszok és lemondanának a nemzetközi rablómorárról és a szomszédállamok ellen törő hódító tervekről. Az, aki a mai mérgezett nacionalista légkörben nevelődött föl, erre azt fogja mondani, hogy ez utópia. Azonban sok dolog lett már élő valóság, ami valamikor utópia volt. Volt olyan idő, amikor a nemzetiségi öntudat még szunnyadt az európai népekben. És abban az időben nem a fajok, nem a nyelvek, hanem a vallások különbözősége tagolta olyan gyűlölködő táborra Európát, mint most a nemzetiségi elv. Ha a harmincéves-háború katolikusait és protestánsait akartuk volna arra oktatni, hogy *egy* testvérek az Urban, ne gyűlöljék és ne mészárolják *egy-mást* és azt mondtuk volna nekik, hogy eljön az idő, amikor katolikusok és protestánsok testvéri egyetértésben fognak élni egymás mellett, ők is azt válaszolták volna erre a tanításra, hogy „utópia!”

Az emberiség azért halad és azért fejlődik, fcoagy azt a fejlettebb és emberségesebb rendet, mely az egyik nemzedékben még: utópia, valóra váltsa egy azután következőben.

7.

A közvélemény nevelői.

A közvélemény egyik legerősebb és legfontosabb nevelője kétségtelenül a sajtó. És — amint ezt *még* látni fogjuk — a sajtó csakugyan a gyűlölködő nacionalizmus és a gyűlölködő hazafiság trombitás heroldja. Azonban ne felejtjük el, hogy a sajtó mellett

még más, sokkal hatalmasabb és erősebb tényezők munkálnak azon, hogy megformálják az emberiség lelkét és ezért korántsem lehet egymagában a sajtót felelőssé tenni azért, hogy a közvélemény olyan, amilyen, hogy a nagy tömegek tulajdonképpen a saját érdekeik ellenére kritika nélkül benne élnek az imperializmus eszmekörében.

Csak nagyon futólagosan sietünk át ezen a témán és úgyszólván csak egy-egy ujjinutatással utalunk arra, hogy melyek azok a tényezők, amelyek résztvesznek az úgynevezett „hazafias közvélemény” kiformálásában. Ennek a „hazafias közvélemény”-nek minden országban jellemző vonása egyfelől a semmi hibát meg nem látó elvakult sovinizmus, másfelől pedig a semmi jó tulajdonságot el nem ismerő, elfogultság és gyűlölködés.

Az első és legfontosabb tényező az iskola. Azért a legfontosabb, mert a legtöbb ember egész életén keresztül sem tudja, levetközni azokat az elveket és azokat a nézőpontokat, amelyeket az iskola rákényszerített. Az iskolai nevelés világszerte a legutolsó sovinizmus szellemében folytatódik. A tanítás anyagának nagyrésze a hősök kultusza, rég elhamvadt gyűlölködések errupciójának: sok száz éves és, ezer éves harcoknak az elmesélése, nem a kritika, nem egy fejlettebb haladási fok leíró hangján, hanem az újabb átélés, a lelkesítő példa szuggesztív dicsőítésének a módszerével. Alig tud olvasni az az elemista gyerek, amikor már azt a problémát adják föl neki, hogy „ki volt nagyobb” a sok érckaput döngető, halott törököket foga közé ragadó, ellenség vérében gázoló, vérivő hős közül? Arra tanítják, hogy ennek az országnak mindig sok ellensége volt és arra nevelik, hogy ennek az országnak most is sok ellensége van, akit neki gyűlölnie kell, mert ez az igazi hazafiság.

És ez így megy országról-országra, nemzedékről-nemzedékre. Mindenütt arra tanítják a gyermekeket, hogy az ő nemzetük a legdicsőbb és a legnagyobb és mindenütt arra készítik elő, hogy újra jöhetnek „dicsőséges idők”, amikor öldöklő fegyverrel a kezében kell, nekik is megmutatniok azt, hogy a mai nemzedékből sem halt még ki az „ösi virtus”.

Ez az irányzata annál kifejezettebb annak az iskolának, minél agresszívebb az illető ország imperializmusa és hódító vágya. A francia iskolákban olyan térképről tanították a földrajzot, amelyen Elzász-Lotharingta színe egészen más, volt, mint Németországé. Már a színek elosztásával is igyekeztek figyelmeztetni azt a zsöngé lelket arra, hogy az „elrabolt tartományok” állam jogi helyzete csak ideiglenes és minden valamire való francia embernek arra kell gondolnia, hogy revanche-ot vegyen Sedánért. Ugyanezeket a ten-

denciózusán színezett térképeket megtalálhattuk a szerb iskolákban is. A monarchia végzetes demarche-a utal rá erre, amikor a szerb kormánnyal szemben azt a követelést is fölállítja, hogy: „késedelem nélkül kiküszöböli a szerbiai közoktatásból és pedig úgy a tantesületből, mint a tanszerekből mindazt, ami az Ausztria-Magyarország elleni propaganda céljait szolgálja.”

Németországban az egész iskolai nevelés sarkalatos pontja a német nagyság, a német jövő nagyszerűsége. Jules Cambon, berlini nagykövet, aki 1913 júliusában beszámol a német közszellemről, ezt állapítja meg az egyetemekről is: „Az egyetem néhány kiváló egyén kivételével háborús ideológiát terjeszt.”

Az iskola mellett ott van azután az egyház, mely valamikor az első kozmopolita szervezete volt a világnak s amelyiknek már a Krisztus alapelvei szerint is nem a gyűlöletet kellene hirdetnie, hanem a szeretetet. A legtöbb esetben az egyház maga is egyik szerve és egyik hajtóeszköze az imperialista terjeszkedésnek. Ismeretes az a szerep, amelyet az orthodox kereszténység töltött be a pánszlávizmus terveiben. A máramarosi skizma-pör föltárta azt, hogy a templomnak milyen szoros összeköttetése lehet a politikai hatalmi törekvésekkel. A cárizmus befolyása a Balkánra is első-sorban arra vihető vissza, hogy a cár nemcsak a hatalmas nyelvrokon, hanem az egyház feje: az orthodox világ pápája volt

Az egyház különben minden országban kitapasztalta, hogy saját érdekét és saját jövőjét legjobban azzal tudja biztosítani, ha hozzásimul az uralkodó ideológiához és abban a világban, melyben a hangos hazafiság kötelező, ő lesz a lehangosabb és legöblösebb torkú hazafi. Köztudomású, hogy nálunk is a klerikális egyházi és papi körök hangoztatják legszívesebben a „fajmagyar” elméletet. Franciaországban a klerikalizmus szervesen összenőtt a legvadabb nacionalizmussal és így igyekezett a radikális köztársasági államforma megbuktatására. Boulanger nemcsak a nacionalistáknak, hanem az egyházhoz közel álló köröknek is hőse volt.

És mihelyst egyszer komolyra fordult a dolog, minden országban minden egyház papjai hirtelen elfelejtik a szeretet ígét és megtanulják a gyűlölet szölamait. A háború kitörésekor Csernoch, a magyar katolicizmus főpapja azzal az axiómával engedte útjára a véres eseményeket: „Si vis pacem, para bellum!” Minden ország bármilyen felekezeti, minden templomában az ellenség vesztéért és saját fegyvereik minél véresebb sikereiért imádkoztak. Az Isten a nemzetiségi színek szerint parcellázza: a német császár „a jó öreg német Isten”-t emlegeti, a mi számunkra is van egy külön . »magyarok Istene”, a törököknek is van egy Allah-juk, az oroszok-

nak is van egy orthodox Istenük, a szemforgató és puritán angolok pedig azt vitatják, hogy az Isten csak az erkölcsért és a demokráciáért küzdő entente szövetségese lehet. Glasgow katolikus érseke a katedráról publikálta ezt, amikor keresztes háborút hirdetett a templomban, azt mondván, hogy ez a háború: „a kereszténység harca a pogányság ellen, a kereszt és a keresztény civilizációé a félhold és annak a barbársága ellen.” És ez a jelenség minden háborút végig kísér. Abban, hogy 1870-ben a francia-német háború kitört, főrésze volt a vakbuzgó Eugénia császárnőnek, aki a protestáns Poroszország hatalmát akarta megtörni és az eretnek nagyhatalom szárnyait akarta megtépázni ebben a háborúban.

A nacionalista és az imperialista háborús ideológiával szemben még a tudomány sem képes megőrizni hűvös objektivitást. Emlekezzünk azokra a meddő vitatkozásokra, amelyek a német és a francia tudományos irodalomban azt a kérdést akarták eldönteni, hogy a „hanyatló” román fajoknak, vagy a „föltörekvő” germánoknak van-e több joguk a jövőhöz és a népek családjában a vezető szerephez. Franciaországban kétségbevonták a német irodalom értékét, Németországban a francia tudományról azt állították, hogy léha és felületes. Könyvek jelentek meg, amelyek azt igyekeztek bizonyítani, hogy a világtörténelem folyamán a németek, vagy a franciák üztek-e agresszív politikát? Francia statisztikusok félreverték a vészharangokat, szembeállítván egymással Németország nagy szaporodását és a francia népesedési mozgalom stagnálását. S ezeknek a „tudományos” megállapításoknak a konklúziója mindig az volt, hogyha Franciaország komolyan akarja a revanche-ot, sietnie kell vele, mert a német anyák hallatlan szaporasága miatt nemsokára Németország népessége olyan arányokban múlja felül a Franciaországét, hogy gondolni sem lehet többé a háborúra.

„Németországban egész különleges alldeutsch-tudományosság fejlődött ki, melynek az irányzatáról Jules Cambon többször emiitett jelentése is beszámol: „Az államtudomány művelői statisztikai táblázatokat dolgoznak ki, amelyekben bizonyítják, hogy Németországnak gyarmatokra van szüksége és olyan szervezetre, mely a birodalom ipari munkájával összhangban van. Azután vannak jóindulatú, álmódzó szociálpolitikusok, akik tovább mennek. Szerintük a fegyveres béke szörnyű te er a nép számára. Megakadályozza a nagy tömegek sorsának javulását és a szocializmus sikereit késztíti elő. Franciaország, mely állandóan a revanche gondolatától vezeteti magát, ellensége a lefegyverzésnek. Franciaországot tehát legalább száz esztendőre le kell verni. Ez a legjobb és legbiztosabb ut a szociális kérdés megoldására is. Történelemírók, filozófusok

publicisták és a „német kultúrának” politikai és más dicsőítői a gondolkozásnak és az érzésnek specifikusan német fajtáját akarják rákényszeríteni a világra. Meg akarják hódítani a szellemi felsőbbiséget, mely világosan látó szellemek véleménye szerint Franciaországgé maradt. Ezekből a forrásokból táplálkozik a nagynémetek frazeológiája.”

A történelemírásról mindenki tudja, hogy az minden országban teljesen a legvadabb sovinizmus ösvényein halad és még a tények meghamisításától sem riad vissza, ha arról van szó, hogy saját nemzete dicsőségét jobb világításba állítsa.

A háborús ideológiának még a tudományosság olyan területein is nyomát találjuk, ahol ezt a legkevésbé várhatnók: a filozófiában. Egész sora a tekintélyes filozófusoknak nemcsak arra tanítja az emberiséget, hogy a háború elkerülhetetlen szükséges rossz, hanem szavakat és érveket talál a háború dicsőítésére. Hegel szerint a béke a munka, a vagyonszerzés és a vagyon élvezetének rendszerét fejleszti ki, melyben az egyén önmagának él és hajlandó arra, hogy saját magát öncélnak tekintse. Ezzel a béke aláássa a közös együttélés erkölcsi biztosítékait és elsenyveszti az emberekben az önfeláldozás erényét. A háború azért szükséges és nélkülözhetetlen, mert megerősíti a népekben az összetartozás érzését, az egyéneket ráeszmélteti az önfeláldozás kötelességére. A kormányoknak ezért időnként mesterségesen is elő kell készíteni és föl kell idézni a háborút, hogy így a népeket „a háború áldásaiban részesítsék.”

Ennek a szörnyűséges teóriának a magyar tudományosságban is van követője: Concha Győző, a magyar egyetemi ifjúság szellemi nevelője.

Azok mellett, akik etikai és metafizikai alapon indokolják meg a háború szükségességét, ott vannak azután azok, akik a Darwin-féle „létért való küzdelem” elvének a félremagyarázásával igyekeznek azt bizonyítani, hogy a háború nemcsak elkerülhetetlen, hanem áldásos is, mert a szelekciónak egyik hatalmas eszköze.

A háborús izgatás és az imperialista góg propagandaeszközei között természetesen ott találjuk az irodalmat és a művészetet is. Az úgynevezett „hazafias ifjúsági iratok” émelygős nacionalizmusáról nem is szólva, minden országban tömegével jelennek meg olyan versek, drámák, regények és elbeszélések, amelyek nemcsak általánosságban hazafiaszkodnak, hanem egy bizonyos ellenséges náció ellen irányítják honfitársaik gyűlöletét. A revanchekedvnek és az eljövendő új francia-német háborúnak egész irodalma volt úgy Franciaországban, mint Németországban. Itt eszembe jut

Maurice Leblanc-nak egy regénye, melynek a hőse egy pacifista értelmű francia szocialista, a revanche-eszme fanatikus ellensége, aki a sovén nacionalizmus ellen írott könyvével kelt a jó francia hazafiak között megbotránkozást. Ez az ember, amikor egy véletlen incidens kirobbantja az új háborút, az első pillanatban arra gondol, hogy — elveihez híven — kimegy Svájcba és nem vesz részt a vérengzésben. Még megtehetné, mert közel a határ és még nyitva előtte az út. Az utolsó pillanatban azonban felülkerekedik benne a hazafias érzés, puskát ragad és beáll abba a kis önkéntes csapatba, mely önként vállalkozott arra, hogy az orvul előretörő német előcsapatokat föltartóztassa addig, amíg a rendes katonaság megérkezik. A regény azzal végződik, hogy a erős tüzzel és följungó örömmel látja, amint golyójától egy nyurga, vörös porosz legény összeesik. Ezt a regényt azért említem itt meg, mert jóelőre meglátta és megérezte azt, hogy a francia szocialisták a döntő pillanatban mégis fölfedezik magukban a nacionalistát.

Angliában a hasonló irodalmi termékekben mindig a német az ellenség. Wells már akkor megírta az angol és a német repülőgépek harcát, amikor komoly természettudósok a perpetuum mobiléhez hasonló képtelenségnek hirdették a repülőgépet. Volt idő, amikor az angol színpadokon tömegével játszották azokat az émelygős és tiradás drámákat, amelyek mind azzal az eshetőséggel foglalkoztak, hogy a németek egy szép napon mégis csak kiköthetnének Anglia partjain.

Franciaországban a színpadról elénekelt chansonokban is ébren tartották az elvesztett tartományok fölött érzett gyászt és szomorúságot, sőt a képzőművészetet is a revanche-eszme szolgálatába állították: tömegesen emeltek szobrokat, amelyek ezt az eszmét élesztették, a párisi Szalonban pedig egyetlen egy évben sem hiányoztak azok a képek, amelyek ugyanezt a célt szolgálták.

Azokat az embereket azután, akik ilyen lelki és ilyen szellemi táplálékon nőttek föl, az imperialista eszmekör szolgálatában álló szervezetek egész hálózatával fogadja a közélet. Tulajdonképpen »linden közintézmény az imperialista és nacionalista eszmekör oientsvára. A háború kitörésekor az akadémiák egész sora törölte tagjai sorából azokat, akik ellenséges államok polgárai voltak. Es fcincs az a díjnokegylet, vagy veterán asztaltársaság, amelyiknek alkalomadtán ne volna módja egy kis hazafias tüntetésre, egy újság elégetésére, vagy egy szép frázisos fölirat megszerkesztésére. Azonban ezek mellett az egyesülések mellett, amelyek csak alkalmilag és műkedvelők módjára gyakorolják a sovinizmust, egész tömege van az olyan egyesüléseknek is, amelyek egyenesen imperialista céllal

jöttek létre és a főadatuk az, hogy társadalmi munkával készítsék elő ennek az imperializmusnak az útját, addig is, míg a kormány hivatalosan is magáévá teheti a hódítás és rablás politikáját. Németországban se szeri, se száma nem volt az alldeutsch Vereineknek, a különböző hadi-, flotta- és gyarmategyesületeknek. Hogy ezeknek az egyesületeknek az érzelmi világa milyen összefüggésben volt a nemzetközi gyűlölködésekkel, azt bizonyítja Jules Cambonnak az az adata, hogy a marokkói kudarc fölött érzett bosszúság időszakában a gyarmategyesületek taglétszáma egyszerre megsokasodott.

Franciaországban Derouléde és Gambetta 1882-ben megalapítják a francia hazafiak ligáját, mely már az alapszabályokban kifejti azt a célját, hogy az elvesztett tartományok visszaszerzését előkészítse, a revanche-eszmének propagandát csináljon és Franciaország katonai nevelését előmozdítsa. A hazafiak ligája mellett az egyesületek egész sorozata állt még a revanche-eszme szolgálatában.

Hogy a „Narodna Odbrana” milyen szerepet játszott Szerbia közéletében és mennyire részes volt a világháború kitörésében, azt nem kell sokáig részletezni. Abban az emlékiratban, mellyel a külföldi államok kormányához a Belgrádban átnyújtott demarche másolatát kísértük, Berchtold gróf így jellemzi ennek az egyesületnek a jelentőségét és működését:

„Ezt a társulatot, amely egy akkoriban fennállott forradalmi bizottságból magánegyesületként alakult ugyan, de teljesen a belgrádi külügyi hivataltól függ, szerb katonai és polgári funkcionáriusok létesítették. Az egyesület az osztrák-magyar monarchia ellen készülő háború céljaira szabad csapatok kiképzését és felszerelését tűzte ki főadatul.”

A különböző szokolista egyesületek szerepével is eléggé tisztában van már a közvélemény. Azonban érdemes azért meghallgatni, hogy ezeknek az egész szláv világot behálózó egyesületeknek a célját hogy határozza meg egy szokolista! Kovacevic szerb királyi őrnagy, a kragujeváci szokolegyesület elnöke az 1914 évi közgyűlési üdvözlő beszédében ezeket mondta:

— „A Szokol a germanizmus elleni harcban keletkezett ő tisztára szláv intézmény, amelynek célja, hogy az összes szláv testvéreket egyesítse, lelkesítse s a kultúra és erőhatalom segítségével előkészítse a szlávok ellenességével megvívandó harca.”

Az az állampolgár, aki keresztül ment mindezen a hatáson, mindezen az iskolán, végül szabad prédája és szabad martaléka annak a harcnak, melyet az egyes politikai pártok folytatnak egymás

ellen, hogy a hatalmat magukhoz kaparítsák. A túlzó, rikoltozó hazafiságnak valóságos versenyfutása ez a párttusa, melyben mind-egyik fél különb és bátrabb és vérmesebb reményű hazafi akar lenni, mint a másik, mindegyik ügyesen érvényesíti azt a gyűlöletet, amelyet a választókba az iskola, az egyház, a tudomány, az irodalom más nemzetek és más nemzetiségek ellen belenevelt, francia-őr szagban a revanci^e-eszme, Angliában a német invázió réme, Németországban a gyarmati politika és a Németországot övező ellenségek sokasága, Oroszországban a szláv testvérek sorsa minden pártmérkőzésben fontos szerepet játszik. Szerbiában épen a monarchia demarche-ának átnyújtásával egyidejűleg folyt a legerősebb választási agitáció. Erről a választásról ezt jelenti Giessl Bécsbe:

„A választási küzdelem minden pártot egyesít az Ausztria-Magyarország ellenes magatartás közös programjában. A kormányhatalomra aspiráló pártok közül egy sem akar abba a gyanula keveredni, hogy a monarchia irányában kislelkű engedékenységre volna képes. Így aztán a választási kampány az Ausztria-Magyarország elleni harc jelszavával folyik.”

S a pártküzdelmeknek ez a karaktere mindenütt. A gyűlölködéssre könnyebb megnyerni az embereket, mint a szeretetre. És az emberi léleknek ezt a gyengeségét, vagy alacsonyosságát a politikai pártok sietve kiaknázzák a saját céljaikra.

8.

A háborús közvélemény.

Kik azok, akik legerősebb támaszai egy országin az imperialista ideológiának, akikből minden egyes válság újra és újra kiváltja a háborús indulatokat és a fegyveres leszámolás követelésén

Erre a kérdésre természetesen minden egyes országban más és más lesz a felelet. Azonban nagyjából mégis minden országban ugyanazok a társadalmi rétegek, ugyanazok a foglalkozási ágak lesznek a háború barátai és viszont minden országban ugyanazok az osztályok ragaszkodnak a béke fenntartásához. Ha megkapjuk egy ország közvéleményének a keresztmetszetét, ebből a keresztmetszetből nagyjában következtetni tudunk arra is, hogy a többi országban is ugyan alakul a béke és a háború közvéleménye? A francia sárgakönyvben található egy tudósítás, melyre már többször utaltunk. Ez a tudósítás 1913 júliusában francia ügynökök és a dolgokkal ismerős emberek információja alapján beszámol Németország

közvéleményéről. A jelentés szerint a világháborút közvetlenül megelőző időben Németország közvéleménye két táborra oszlik, az egyik tábor békés, a másik harcias hajlandóságú.

Lássuk előbb a béke táborát!

„Vannak az országban béke mellett ható erők, ezek azonban szervezetlenek és népszerű vezetők híján vannak. Az a véleményük, hogy a háború szociális szerencsétlenség volna Németország számára, hogy a háborúból a kasztok gögjenek, a porosz fensőbbségnek, az ágyú- és páncélgyárosoknak volna a legnagyobb hasznuk és az végül is Anglia érdekeit szolgálná. Ez a békés tábor a következő rétegekből áll: A munkások alsóbb rétegei, a kézművesek és a parasztok, akik ösztönszerűen békések. Az a nemesség, amelyik nem katonai, hanem ipari érdekeltségű — így például a sziléziai grandsigneurok és más, az udvarnál igen befolyásos személyiségek. A nemességnek ez a rétege eléggé fölvilágosodott arra, hogy számot tudjon magának adni, még a győztes háború pusztító politikai és szociális következményeiről is. A közepes jelentőségű iparosok, kereskedők és pénzemberek nagy száma, akiket még a győztes háború is tönkretenne, mert vállalkozásaik a hitelen alapulnak és mert nagymértékben alárendeltjei a külföldi tőkének. A lengyelek és az elzász-lotharingiaiak, a schleswig-holsteiniak, akiket meghódítottak, de nem asszimiláltak és akik rejtett ellenségeskedésben élnek a porosz politikával szemben. Végül a nagy déli szövetséges államok, Szászország, Bajorország és Württemberg és a bádeni nagyhercegség kormányai és uralkodó osztályai a következő két szempont szerint gondolkodnak: egy szerencsétlen végű háború veszedelmbe sodorná a birodalmat, amelyből nekik nagy gazdasági hasznuk volt, egy győzedelmes háború pedig csak a poroszoknak és az elporoszításnak válnék hasznára, pedig ez ellen amúgy is csak fáradtságosán védelmezik meg politikai függetlenségüket és közigazgatási önállóságukat. Mindezek az elemek józanságból, vagy ösztönszerűleg jobban szeretik a békét a háborúnál, azonban csak olyan politikai jelentőségük van, amelynek a közvéleményre kevés a befolyása, vagy pedig némák és tétlenek és védtelenek a háborús hangulattal szemben.”

És most lássuk a háború táborát!

„A háborús pártnak”, — mondja a jelentés — „vannak vezetői, vannak csapatai, van meggyőződött és fizetett sajtója a véleménygyártás számára. Ez a párt a legkülönbélebb és legrettenetesebb eszközökkel van felszerelve a kormány megfélemlítésére. Ez a párt világos gondolatokkal, lobogó érzésekkel és lázasan fokozott akarat-erővel hat az országra. A háborús párt különféle kategóriákra osz-

juk s valamennyi magával viszi saját kasztjából és saját osztályából a maga intellektuális és erkölcsi mivoltát, a maga érdekeit és a maga haragjának sajátos okait, amelyek aztán együttvéve alkotják a párt szellemi miliójét és gyorsan nevelik a háborús áramlat erejét és sebességét. Egyesek azért akarják a háborút, mert az az adott körülmények között amúgy is „kikerülhetetlen” és mert Németország számára jobb, ha korábban következik be, mint a későbbben. Mások a háborút gazdasági okból tartják szükségesnek: a túlnépesedés, túltermelés, a piacok megszerzése szempontjából, valamint szociális okokból, mert az a véleményük, hogy a demokráciának és a szocialista tömegek hatalmának növekedését csak külföldi bonyodalom akadályozhatja meg vagy halaszthatja el. Ismét mások, kevésbé bíznak a birodalom jövőjében és úgy vélekednek, hogy az idő múlása Franciaország esélyeit javítja, s ezért siettetni kell az eseményeket. Olyanok is vannak, akik a bismarcki gondolat hatása alatt kívánják a háborút. Ezek megalázónak tartják azt, hogy Franciaországgal tárgyalásokat folytassanak és résztvegyenek olyan értekezleteken, amelyeken nem lehet véleményüket diadalra juttatni, noha az ő oldalukon van a túlnyomó hatalom. A konzervatív pártban képviselt junkerek mindenáron meg akarják akadályozni az örökösödési adó megszavazását, mely kikerülhetetlen volna béke esetén. A nemrégiben megtartott birodalmi gyűlés elvben elfogadta ezt az adót. Ez súlyos csapás a földbirtokos nemesség érdekeire és kiváltságaira. Másrészt ez a nemesség alkotja a katonai arisztokráciát is és nagyon tanúságos dolog, ha az ember a tiszti rangsort összehasonlítja a nemesi rangsorral. Csak háború erősítheti meg ennek a nemességnek a tekintélyét, és mozdíthatja elő családi érdekeit.”

„A gazdag polgárságnak, amelynek a nemzeti liberális párt a képviselője, nincsenek ugyanilyen okai a háborúra, de azért kevés kivétellel ezek is háborúpártiak. Náluk is a társadalmi okok a döntők. Németország demokratizálása ugyanis éppen úgy sújtja a gazdag középosztályt, mint a nemességet. Nem felejtik el, hogy milyen ftagy szerepet játszottak a háború után, amikor Bismarck terveit szolgálták a junkerek ellen. Mai nap, bepréselve a konzervatív ösztönök és a liberális eszmék közé, azt a megoldást várják a háborútól, amelyet tehetetlen és sajnálatraméltó vezéreik nem bírtak megtalálni. Emellett a nagyipar doktrinerjei azt hirdetik, hogy azok a nehézségek, amelyek munkásaikkal merültek föl, franciaországi eredetűek, mert Franciaország a fölszabadító forradalmi eszmék otthona. Ha Franciaország nem volna, akkor az iparnak békessége volna. Végül számba kell venni az ágyúöntőket és a páncélkészítő

gyárosokat, a nagykereskedőket, akik új piacokat kívánnak és a bankárokat, akik már előre számítanak a hadisarcra és az így elkövetkező aranykorra. Ezek azt hiszik, hogy a háború kitűnő üzlet. A bismarcki gondolatok híveihez kell valamennyi hivatalnokot számítani, akiket a birodalmi gyűlésen a szabadkonzervatívok, vagy a birodalmi pártiak pártja meglehetősen híven képvisel, a nyugdíjasok pártját, amelynek vadgondolatait a „Post” hirdeti. Ezek iskolát csinálnak és táborot teremtenek maguknak azoknak a fiatalembereknek az egyesületeiben, akiknek szellemét az iskola és az egyetem már megfelelően előkészítette.”

„Vannak végül a háborúnak bosszúságból és bosszúérzetből barátai. Ezek a legrosszabbak. Főképen a diplomáták tartoznak ide. A német diplomáták helyzete nagyon rossz a sajtóban. A legvérmesebbek közülök azok, akiknek 1905-ben a német-francia tárgyalásokkal kellett foglalkozniuk; gyűjtik az ellenünk irányuló panaszokat és egy szép napon a háborús sajtó útján be is fogják nekünk mutatni számlájukat.”

Nem tartottam feleslegesnek azt a kissé hosszúra nyúlt idézetet. Mert úgy látszik a francia ügynökök alapos munkát végeztek és lelkiismeretesen tanulmányozták a német közvéleményt. Ebből a leírásból le kell vonni azt, ami a tendencia terhére írandó, mere azok a kémeek, akik egy békés országban fürkésztek a háborús jeleket, aligha voltak elfogulatlanok és valószínűleg hajlandók voltak arra, hogy az egyes háborús kedvű osztályok agresszív szándékait túlozzák. Ebből az összeállításból azonban plasztikusan kidomborodik az, hogy egy országban kik azok, akik gazdasági es politikai helyzetük megjavítását remélhetik a háborútól és kik azok, akik csak beugranak a háborús érdekű osztályok ideológiájának.

A francia jelentés leírásából könnyű megállapítani azt is, hogy épen azok az osztályok, amelyek a legnépesebbek, Németországban is békések voltak, vagy pedig csak beugrottak a háborús ideológiának anélkül, hogy tényleg érdekük lett volna a háború. Az az érdekelttség, melynek kedvező konjunktúrát hoz a I. áboru, amelynek oka van arra, hogy hasznot várjon a vérontástól, mindenütt csak kisebbsége egy ország lakosságának. Azonban egy nagyon hatalmas és befolyásos kisebbség, mely mindenütt sikeresen tudja fölhasználni a nacionalista szenvedélyeket arra, hogy a nagy tömegeket is háborús kedvre izgassa.

HARMADIK RÉSZ.

A sajtó.

1.

Az imperializmus és a sajtó.

Amikor a háborúk és a háborús uszítások eredendő okait vizsgáljuk, egy perere sem szabad szem elől téveszteni azt, hogy a háborús válságok nem alkalmilag könnyelműen földézett megrázkódtatások, hanem a mai társadalmi berendezés természetében rejlő krónikus betegség tünetei. Az első részben kimutattuk azt, hogy a kapitalisztikus termelés szervezetlensége és túlprodukciója a termelési területek kíméletlen versenyére vezet. Ennek a versenynek következménye a folytonosan háborúra kész imperialista politika. Az uralkodók, a pártok, a kormányok és az állam külső érintkezéseit közvetítő diplomaták addig, amíg a társadalom mai struktúrája nem változik, nem is űzhetnek mást, csak imperialista politikát, a nemzetközi érintkezés morálja nem is lehet inas, csak idegen vagyona és idegen területre spekuláló rabló-morál.

Ez a politika azonban a nagy tömegek szemében úgy jelenik meg, mint nemzeti politika, mint a nemzet nagyságának és terjeszkedésének politikája. Addig tehát, amíg a hazafiság mai értelmezése nem változik, ezt az imperializmust könnyű népszerűsíteni és könnyű a nagy tömegek szívéhez közel hozni. Láttuk azt, hogy a hivatalos kormányzatok imperializmusa mögött mindenütt ott található a nagy tömegek imperializmusa: az imperialista közvélemény, mely válságos időszakban mindig háborús kedvben nyilatkozik meg. Láttuk azt is, hogy ennek az imperialista közvéleménynek a megteremtésében milyen szerepet játszanak a népnevelés tényezői: az egyház, az iskola, a tudomány, az irodalom, a művészet, a közélet, az egyesületek, a politikai pártküzdelmek.

E könyv következő részének az lesz a célja, hogy kimutassa, ebbe a háborúra készülő, háborúra nevelő rendszerbe hogyan illeszkedik be a sajtó?

Magától értetődő, hogy ebben a rendszerben a sajtó szerepe hatalmas és döntő jelentőségű lesz. Ma mégis csak demokratikus világot élünk, melyben a tömegeket nem lehet a tömegvélemény ellenére kormányozni. A tömegvélemény kiformalódásának pedig legerősebb tényezője és leghatalmasabb faktora a sajtó, melyről Carlyle azt mondta, hogy: „nagy, tarka, határtalan parlamentje a világnak, ahol mindent megtárgyalnak.” Hogy a huszadik század közvéleménye olyan, amilyen, hogy ez a közvélemény még mindig olyan kevésbé érezte át a nagy emberi közösség jelentőségét és fontosságát, hogy ezt a közvéleményt még ma is a kicsinyes elzárkózás, gyűlölködés és nemzeti féltékenykedés szempontjai mozgatják, hogy ez a közvélemény tulajdon érkei ellenére a népek békéjét megromító imperialista politika és az agresszív terjeszkedés eszköze lesz, abban fontos, sőt döntő része van a sajtónak.

Megkíséreljük, hogy objektíve, minden ellenszenv és minden elfogultság nélkül megállapítsuk a sajtó szerepének a jelentőségét; és ezzel felelősségének a mértékét.

2.

A sajtó bölcsője.

A hírközlésnek azok a kezdetleges formái, amelyek régen & mai sajtó szerepét töltötték be, kétféle érdeklődésre vezethetők vissza. Az egyik a kíváncsi ember érdeklődése, aki tudni szeretné azt, hogy mi történt messze idegenben! A másik az üzletember érdeklődése, aki jól fölfogott reális okokból kívánja megismerni a tőle távol eső piacok eseményeit. Gutenberg találmánya előtt ezt a kétféle kíváncsiságot két forrás elégítette ki: az egyik a vándordalosos elbeszélése, a másik: a levél. A vándordalososok főképp a léhűtő kíváncsiak tudnivalóját szolgálják: piacokon, korcsmaszobákban, kastélyok termeiben ékes rigmusokban danolják el, mi történt a nagyvilágban! Az üzleti világ mindjárt eleinte a tudósítások megbízhatóbb és komolyabb formájához folyamodik és rendes levelezőkkel küldet magának értesítéseket azokról a helyekről, amelyeken valamilyen kereskedői érdekeltsége van.

Akkor, amikor a könyvnyomatást föltalálják, a vándordalokok krónikáit is kinyomatják. A modern sajtó első nyomait azonban még sem annyira a dalosok krónikáiban, mint inkább a kereskedelmi levelezésben kell keresnünk. A modern sajtót és a modern kapitalizmust így ugyanabban a bölcsőben ringatták.

A középkor utolsó századaiban a nagy kereskedelmi gócpontokban az üzletemberek irodáiba az egész világból számtalan érdekes levél fut össze. Velence, Róma, Nürnberg, Frankfurt, Augsburg, Antwerpen a középkori kereskedelem nagy gócpontjai. Ezekben a gócpontokban jelennek meg azok az első újságfélék, amelyek a mai világlapok egyenes ősei. Velencében a Rialtó-híd a világesemények börzéje, ezen a hídon tűnnek föl az első hivatásos újságírók: a serittori d'avis, akik a „gazetta” nevű kis ércpénzért árulják írott újságaikat, amelyek értesítéseket hoznak a nagyvilágból: a török háborúról, a pápai udvar és a bécsi császári ház eseményeiről. Az üzleti világ és az első újságok összefüggése Németországban még kézenfekvőbb: itt a világeseményekről szóló első rendszeres értesítéseket egy híres, nevezetes kereskedő-ház üzletében az augsburgi Fuggerek irodájában szokták kifüggeszteni. A „Fuggerische Zeitung”-ok csak úgy, mint a Rialtón árult újságok még kézzel írott újságok. Később azonban a német kereskedelmi gócpontokban akadnak élelmes emberek, akik a kereskedelmi házakhoz összefutó értesítéseket kinyomatják és a nagy vásárokon pénzért árulják. Ezek az úgynevezett „Messrelatio”-ok már a mai újságok sok jellemző sajátságával rendelkeznek.

Nem szándékom az, bogy a sajtó fejlődését végig kövessem. Ezen a helyen csak az szükséges, hogy a sajtó és a kapitalizmus első összefüggéseire rámutassak. Ebből a célból nem érdektelen, ha még arra a folyamatra is fölhívom a figyelmet, mely a hírszolgálatot mai nivójára fejlesztette.

Az első újságok még hosszú és kalandos utakon kapták a hozzájuk érkező híryanagot, A tizenhetedik században húsz nap kellett ahhoz, hogy egy levél Nürnbergből Velencébe érkezzen. Még azután is, amikor a postajáratok már rendszeresek lettek, Frankfurt és Paris között hat napba került az út. Annak a borzasztó földrengésnek a hire, mely 1755-ben Lisszabont úgyszólván eltörölte a föld színéről és százezer ember halálát okozta, harminckét nap alatt érkezett Berlinbe. Londonban azonban csak ötvennyolc nap múlva kapták az első hírt a katasztrófáról.

Még a tizenkilencedik század közepén is teljes egy hét kellett ahhoz hogy Kölnből Parisba érkezzenek a hírek. A közlekedés és ezzel a hírszolgálat tempója tehát a tizenkilencedik század köze-

péig számított három évszázad alatt nem mutat föl észrevehető javulást. Az utolsó félszáz év azonban mesébe illő átalakulást hoz létre. A modern hírszolgálat tüneményes fejlettségét a következő példával lehet illusztrálni: 1903 novemberében, amikor Angliában heves harcokban ütköztek meg egymással a kereskedelmi szabadság és a vámvédelem elvének a hívei, Chamberlain egy beszédet mondott Birminghamben. Az egész angol közvélemény, de különösen London kereskedelmi világa lázas érdeklődéssel várta, hogy az ismert politikus mit fog ebben a kérdésben mondani? Chamberlain nyolc óra tíz perckor kezdte meg a beszédét és tíz óra öt perckor fejezte be. Tíz óra harminckét perckor, tehát huszonhét perccel később pedig megjelent a „Daily Mail” London utcáin és a beszédet az utolsó szóig nyomtatásban közölte.

Hogyan vált ez lehetséggel úgy, hogy a „Daily Mail” egy hatalmas hangfogó-tölcsért állíttatott a szónoki dobogó fölé abban a teremben, melyben Chamberlain beszélt. A hangfogó-tölcsér közvetítésével egy telefon-huzal a beszéd minden szótagát elröpítette Londonba, ahol a „Daily Mail” szerkesztőségében két percnként fölváltott gyorsírók lejegyezték a beszédet és azonnal a nyomdába adták.

A puszta kíváncsiság, a minden emberben közös újdonság-szomj egymagában nem volna elégséges annak a megfejtésére, hogy az újságokat mi kényszerítette arra, hogy a hírszolgálatnak ezt a csodálatos, első szempillantásra megfoghatatlannak látszó gyorsaságát megvalósítsák. A fejlődés magyarázata az, hogy a kapitalizmus, amint egyre nemzetközibb lett és amint egyre szélesebb területekre terjesztette ki csápjait, egyre nagyobb igényeket támasztott a gyors és pontos és minden részletre kiterjedő informálással szemben. A technikai fejlődés időközben lehetővé tette, hogy a sajtó a kapitalizmusnak ezt az igényét kielégíthesse. A vasút, a gőzhajó, a távírda, a telefon lefokozta azokat a távolságokat, amelyek a föld egyes pontjait elválasztották egymástól és gyorsabb üteművé tették országok és világrészek között az érintkezést. Magát a kapitalizmust is ezek a föltételek képesítették arra, hogy üzleti érdekelttségével a föld egész területét behálózza. A kapitalizmus igénye azután ránevelte a sajtót is arra, hogy mindezeknek a tényezőknek az igénybevételével hírszolgálatát a lehetőségig fejlessze. A tizenhetedik század kereskedőjét és bankárját még igen kevésbé érdekelte Lisszabon sorsa és ráért arra, hogy a nagy katasztrófa hírét hetek múlva vegye tudomásul. A modern üzletember azonban erre már nem ér rá, a piacok és érdekeltségek

inai szerves összefüggése mellett a nagy világversenyben csak az a kapitalizmus állhatja meg helyét, amelyik minden pillanatban tisztában van azzal, hogy a világ legtávolabbi részében is mi történik, hogy a piacok, a kereseti kilátások, a konjunktúrák hogyan alakulnak, hogyan hullámoznak'?

A kapitalizmusnak ez az igénye folytonosan üzi, hajtja a hírszolgálat fejlődését és az újságokat arra kényszeríti, hogy az adott technikai lehetőségeket ötlettel, leleménnyel tovább fokozzák és a leggyorsabb és legtökéletesebb értesülés szerzés módjait keressék. A „Daily Mail”-nek már nem volt elég gyors London és Birmingham között a normális telefon és távirati összeköttetés. És a múltban is sok példa van arra, hogy a fürgé és találékony újságok módot találtak arra, hogy a közlekedés normális eszközeit fokozottabb gyorsaságra ösztönözzék. A „Kölnische Zeitung” amikor a vasút Berlintől még csak Mindenig vezetett, külön futárt tartott arra, hogy berlini postáját Mindenből elhozza. Ez lehetővé tette azt, hogy a berlini híreket, különösen pedig a porosz országgyűlés tárgyalásait, egy egész nappal hamarabb hozza, mint a többi kölni újság. Hasonló intézkedéseket tett a „Times”, hogy indiai postáját néhány órával hamarabb megkapja. Külön futárszolgálatot tartott fenn Marseilles és London között: Marseillesban a futár átvette a postát az indiai hajóról, azután hatvanhat óráig utazott Calaisig és még néhány órát Londonig, hogy a királyi postát megelőzze s ezzel lapjának a londoni kereskedői köröket különösen érdeklő indiai hírek elsőségét biztosítsa. A futár minden útja kétezer frankba került, ezenfelül ötven frank külön jutalomban részesült minden megtakarított óráért. A „Times”-nak azonban az elért eredmény megérte ezt az áldozatot, mert a hírszolgálat ilyen nagyszerű szerveztségének köszönhetően azt, hogy Anglia első lapjává emelkedett.

A kapitalizmus teli át, mely ott áll a sajtó bölcsőjénél, legerősebb hajtóereje és Ösztönzője a sajtó fejlődésének, ugyanaz a tőkés érdek, mely az államok kormányát arra ösztönözte, hogy a vicinális érdekekkel törődő vicinális politika helyett világpolitikát űzzön, a sajtót is arra nevelte, hogy egy város, vagy egy országrész közlönyéből világsajtóvá legyen, híreit és értesüléseit minden nap a föld egész kerekességéről összegyűjtve tárja az olvasó elé.

3.

A sajtó, mint kapitalista vállalkozás.

Ezeknek a magasra fokozott igényeknek a modern sajtó természetesen csak úgy tudott megfelelni, hogy időközben maga is kapitalista vállalkozássá lett. A Rialtón árult újságok, vagy a „Messrelatio”-k írói még háziiparszerűleg űzték a mesterségüket: írók, kiadók és elárúsítók voltak egy személyben. Később a kezdetleges sajtó a maga néhány száz, majd néhány ezer példányával a kisüzem kategóriájába emelkedik. Nagyobb tőke még ebben az időben sem kell ahhoz, hogy valaki lapot adhasson ki, a lap jövedelmezőségéhez fűzött igények még egészen szerények. A modern sajtó végül már teljesen a gyári nagyüzem analógiáját mutatja. A modern újságok terjedelme, hihetetlenül megnőtt példányszáma, a hírszolgálat nagy kiterjedtsége, a munkatársak sokasága mellett rengeteg vagyoni szükséges ahhoz, hogy valaki egy újságot fönntartson, vagy épen a meglevő újságoknak egy új vetélytársat állítson.

A fejlődésnek ez a menete természetesen nem maradt hatás nélkül az újságok irányára és szellemére sem. A tizennyolcadik század két első harmadában, a néhány ezer előfizetőre támaszkodó lapok korszakában a sajtónak egészen más szempontjai voltak, mint ma, amikor a nagy világlapok példányszámaikat milliókban számítják. Az a korszak, amelyikben a sajtó még kisüzem volt, a sajtó hőskorszakának tekinthető. Ebben az időben a lapok alapításánál nem az anyagi célok szempontja volt elsősorban döntő, hanem az, hogy a nyomtatott betű erejével bizonyos eszméket, bizonyos pártcélokat szolgáljanak. A lap szellemi irányítása kizárólag a szerkesztőség hatáskörébe tartozott. A kiadói mérlegnek és a lap szellemi tartalmának, — kivéve azokat a tisztességes sajtó szempontjából bátran elhanyagolható eseteket, amelyekben bérelhető és megfizethető tollak írták az újságot, — alig volt közük egymáshoz. A lapkiadás költségei még nem nehezítették meg annyira, mint ma azt, hogy egyes ember, vagy egy bizonyos célnak, bizonyos eszmének élő emberek csoportja lapot alapítson. Ami tekintélye, ami erkölcsi presztízse van a sajtónak, azt mind ebben a korszakban szerezte. Ez a korszak volt az, melyben a sajtó a szabadságjogokért folytatott szívós küzdelemben, az abszolutizmusok megdöntésével mérhetetlen nagy szolgálatokat tett a haladás ügyének.

Megjegyzendő, hogy a sajtó egy része, — és a magyar sajtó csaknem kivétel nélkül ma is ide tartozik, — még mindig nem nötte túi ezeket a kereteket, A tizenkilencedik század utolsó évtizedeiben azonban egy újfajta ujságtípus jelent meg a piacon. Ez az

újságtípus már százezrekben számítja az előfizetőit, milliókban a jövedelmét és tíz milliókban a főtartásához szükséges alaptőkét

A nagy londoni világlapok hat-hét millió korona évi kiadással dolgoznak. A Daily News jövedelmét már tíz esztendővel ezelőtt másfél millió koronára, a Daily Telegraph jövedelmét ugyanekkor két millió koronára becsülték. Lord Northcliffe, a világháborúban sokat emlegetett angol újságkirály, akkoriban még sokkal kevesebb lapot tartott a kezében, mint mostanság és az 1905 október elsején lezáródó üzleti évben újságvállalatának mérlege mégis 7,375.500 korona tiszta nyereséget mutatott.

A modern sajtó ezekkel a szédítő számarányokkal teljesen a kapitalista nagyüzemek közé lépett s ugyanazok a törvények, amelyek a kapitalizmus egyéb vállalkozásaiban érvényesülnek, most már a sajtóra is érvényesek.

Kétségtelen, hogy a fejlődés ennek a típusnak kedvez. Ebben is a kapitalizmus törvényei nyilatkoznak meg. A sajtóban csak úgy, mint a kapitalizmus más fajta vállalkozásaiban a nagy üzem előnyei, hatalmas erőforrást jelentenek, melylyel szemben a kis üzem képtelen fölvenni a versenyt. Ezek az óriási apparátussal dogozó világlapok lassanként teljesen a háttérbe fogják szorítani a szerényebb keretek között működő régi újságokat. Az angol, a francia,, az olasz, az amerikai sajtóban már ma is ez a típus uralkodik. Vizsgáljuk meg közelebbről az ilyen lap életműködésének a törvényeit

Ezek a törvények, 'amint ezt már fentebb mondtuk, azonosak a kapitalista nagyüzemek törvényeivel. Az első törvény, melyből azután minden más következik, az, hogy a vállalat, a befektetett rengeteg tőke csak a maga önző érdekét, csak a maga önző célját ismeri és minél nagyobb, minél gyümölcsözőbb jövedelmezőségre törekszik. Azok előtt, akik a kiadóhivatal ügyeit vezetik, egyetlen egy cél lebeg: a minél nagyobb példányszám. A példányok száma pedig egy kényes, kiszámíthatatlan és szeszélyes nagyhatalom kezétől függ: a nagyközönség tetszésétől. A kiadóhivatal tehát ezt az egyedüli célt írja a szerkesztőség elé: megnyerni a nagyközönség tetszését, kinyerni a nagy tömeg megalégedését. Az újságírás hőskorszakában a lap azért indult, hogy hatással legyen a közvéleményre, hogy a tömegek meggyőződését és véleményét bizonyos Programm szerint átalakítsa és átformálja. A modern nagylapok megfordítva: a tömeghangulat hullámzását figyelik, azért, hogy ehhez a hangulathoz alkalmazkodhassanak. Természetes, hogy viszont a közönség sem vonhatja ki magát a lap befolyása alól. Egy bonyolódott és témánk szempontjából különösen érdekes kölcsönhatás fejlődik itt ki, melyet érdemes közelebbről megvizsgálni.

4.

A közönség tetszése.

Hol keressük azt a „nyájas olvasó”-t, akit a nyomtatott sorok emlegetni szoktak! Milyen ennek a „nyájas olvasó”-nak az ízlése, a gondolkodásmódja, a meggyőződése, az erkölcsi és szellemi képessége! A nagy elterjedésre, milliós példányszámra számító lapok szempontjából csupa égetően fontos és döntő jelentőségű kérdés. Mert a lapvállalatba fektetett egy-két tucat millió kamatozása teljesen attól függ, hogy a lap szerkesztője kielégítő választ tud-e találni erre a kérdésre, meg tudja-e ütni azt a hangot, mely a nyájas olvasó ízlésének, gondolkodásmódjának, meggyőződésének, erkölcsi és szellemi nívójának megfelel

Hol találjuk meg hát azt a „nyájas olvasó”-t, aki egy lap olvasó közönségének az átlagos nívóját és átlagos ízlését mutatja! Ha az előfizetők névsorát nézzük, találunk köztük orvosokat, ügyvédeket, tanárokat és más a középosztályhoz tartozó művelt férfiakat. Ott vannak azután a kiskereskedők, földművesek, házmesterek iparos mesterek. Ha egy rikkancstól kérdezzük meg, hogy kik vásárolják meg a lapját, ki sül, hogy az egyik pillanatban egy automobil áll meg mellette, azért, hogy a benne ülő, vastag havanna szivart füstölő úr néhány fillérért egy lapot vásároljon tőle, a következő percben pedig már egy utcasarki hordár, vagy egy gyümölcs-árus kofa lesz a vásárlója.

Ezek a lapok tehát nem egy társadalmi osztályhoz, nem egy párthoz, nem egy felekezethez szólnak, hanem mindenkihez. Hogy hatalmas példányszámukat elérhessék, olyan ízléshez kell az utat megtalálniuk, mely közös az automobilon járó kegyelmes úrral és az utcasarki hordárral. Mi az, ami ezekben az emberekben közös, ami összekapcsolja őket egy lap szeretetében, egy lap vásárlásában?

A könnyebb megértés kedvéért itt Nordau szellemes képletéhez kell folyamodnunk, mellyel a tömeglélektan törvényeit magyarázza. Nordau azt mondja: minden emberben vannak bizonyos tulajdonságok, amelyek mindenki másban is megvannak, tekinte” nélkül az egyének erkölcsi fejlettségére, műveltségi fokára, ízlésének a nívójára. Ezt a tulajdonságot, mely minden emberben, vagy legalább az emberek egy nyelvet beszélő csoportjában kivétel nélkül megtalálható, nevezzük X-nek. E mellett minden emberben vannak még bizonyos egyéni tulajdonságok, amelyek őt más embertől megkülönböztetik. Ezek a jellemző sajátságok, a különböző vérmérsék-

let, különböző nevelés, különböző vallásos vagy vallástalan világnézet, különböző műveltségi fok, különböző ízlésbeli fejlettség együttes eredői. Ezeket a tulajdonságokat nevezzük a, b, c stb.-nek. Az első ember szellemi és erkölcsi tulajdonságainak összesége ilyenformán $X+a$, a második emberé $X+b$, a harmadiké: $X+c$ és így tovább, a végtelenségig. Ha már most az egész csoportot vesszük* ebben a csoportban legerősebben jutnak kifejezésre azok a sajátságok, amelyeket X -szel jelöltünk, mert hiszen ezek annyiszor vannak meg abban a tömegben, ahány ember van benne. Legerősebb hatást tehát akkor sikerül fölkeltenuk az emberek szóbanforgó csoportjában, ha erre a titokzatos X -re apellálunk.

A mi lapkiadónknak tehát azt a titokzatos X -et kell megtalálnia, melyről itt szó van és mely egy bizonyos nyelven beszélő emberek minden egyedét közös sajátsággal fűzi össze. Mi lehet ez a titokzatos XI Ertelmi sajátság nem lehet, mert hiszen az ugyanazon a nyelven beszélő emberek tömegében a legkülönfélébb szellemi képességekkel és műveltségi fokozatokkal találkozunk. Politikai meggyőződés nem lehet, mert hiszen egy nyelvterületen a legkülönfélébb politikai meggyőzések egész káosza uralkodhatik és az egyes, pártok késhegyre menő gyűlölettel törhetnek egymás ellen. Vallásos hit volt valamikor: a középkor nagy vallásos mozgalmaira és a keresztes hadjáratokra kell gondolnunk és előttünk áll az az időszak, amikor a titokzatos X fő alkotó eleme a vallásos hit és a mások hite ellen való türelmetlen gyűlölködés volt. Ma azonban az embereket nem érdeklik többé ilyen intenzíven a vallásos kérdések és az emberek egy nagy tömege egyáltalában nem is él többé vallásos életet.

Mi lehet tehát ez a titokzatos X , úrjáságsináló napóleonok varázskulcsa a népszerűség; ez, a milliós példányszámhoz és a sokmilliós jövedelemhez? Kétségtelenül nem valami kiváló és magas» rangú sajátság, mert hiszen ez az „ X » a nagyműveltségű egyetemi tanárt egy szintre nivellálja a külvárosi szatócscsal és a falusi bádogossal. A titokzatos „ X » az, ami az emberből értelmi, ízlésbeli, műveltségi sajátságain felül él és működik. Tehát elsősorban érzésbeli sajátság: tudatos, vagy a tudat küszöbe alatt lappangó tömege indulat. Érzések és ösztönök, amelyek egy bizonyos embercsoportban minden egyes egyénnel közösek.

Ez a tömegindulat az az ősz ösztön, mely egyik oka annak, hogy az újdonságok megszülettek: az emberek kíváncsisága és v,y donságszomja. A nagy tömegeket megmozgató újságsikerek titka az, hogy minél érdekesebb, minél meglepőbb hírekkel tudják az érdeklődését ébren tartani. Az ilyen milliónak szóló, milliók számára

érdekes hír: a szenzáció. Biró Lajos „A sajtó” című munkájában így definiálja a szenzációt: „Szenzáció minden, ami tömegindulatot rezzent meg, mint ahogy villamos ütésre megrezzen az élő test, úgy rezzen meg és úgy rezzenjen meg a szenzációra a tömegelemek. Ami általános örömet, vagy — még inkább — általános kárörömet, ami százezereknek bánatot, vagy részvétet okoz, ami nagyon várt, vagy nagyon váratlan, nagyon örvendetes, vagy nagyon megdöbbenő: ez a hír a szenzáció. Ez az egyetlen újságyanyag, amelynek a hatására biztosan lehet számítani.”

A nagy kapitalista-üzemű újságok elsősorban erre a biztos hatásra számítanak: a szenzációra. A tömegelemek további elemzése azonban még egy másik kimeríthetetlen forrásra vezet, mely hasonlóképpen alkalmas arra, hogy egyszerre milliókból ugyanazt a hatást váltsa ki és ezzel emelő ereje legyen egy nagy példányszámra törekvő újságvállalat elterjedtségének. Az előbb az egyszerűség kedvéért a tömegelemeknek azokat a tulajdonságait, mely a nagy X-en kívül fennmarad, csupa egyéni tulajdonságnál tekintettük. A tömegpsziche azonban a valóságban nem ilyen egyszerű. Ugyanazok a tulajdonságok, amelyeket a nagy tömeg egyik egyedében például „a” betűvel jelöltünk, a tömeg egy bizonyos szám π más egyedeiben is megtalálhatók. A nagy szenzációra éhes tömegben, mely egységes a maga kíváncsiságában és újdonságágyában, így alosztályok képződnek és azok az a, b, c stb. betűk, amelyeket Nordau képletében használtunk, tulajdonképpen nem egyes emberek egyéni sajátosságait, hanem a nagy tömegben eloszló kisebb csoportok közös tulajdonságait szimbolizálták. Föltéve, hogy egy ilyen csoportnak a tagjai eléggé sokan vannak arra, hogy egy milliós példányszámra törekvő lap szempontjából számbajöhessenek, a nagy kapitalista-üzemű újságok számára kifizetődik, ha egy ilyen csoportnak az igényeit is számbaveszik.

Ilyen döntően nagyszámú csoportot, mely egy bizonyos tömegnek csaknem minden egyes egyedet magában fogadja, csak egyetlen egyet találunk: az imperialista, sovén hazafiak csoportját. Az egyház, az iskola, a politika, a közélet, a tudomány, az irodalom az emberiség túlnyomó nagy többségét úgy nevelte, hogy hazafisága imperialista hazafiság legyen. Ezekkel az agresszív, türelmetlen, a belső nemztségek és a szomszédos országok irányában bizalmatlan és gyűlölködő hazafiakkal szemben ma még elenyésző csekély azoknak az embereknek a száma, akik úgy tudják szeretni a hazájukat, hogy egyúttal nem gyűlölik és nem akarják megsemmisíteni más ember hazáját. Az első csoporthoz tartozó embereket jelöljük meg A-val, a második csoporthoz tartozó embereket B-vel. Az A cso-

port tagjainak a száma olyan hatalmas lesz, hogy mellette a B csoporthoz tartozók száma teljesen eltörpül. Mi lesz ennek az eredménye? Az, hogy a tömeghatásra és tömegelterjedésre számító újság egyszerűen az A csoport ideológiáját fogja szolgálni, maga is türelmetlenül sovén lesz, maga is az imperializmus szolgálatába áll, saját nemzete minden más nemzetet felülmúló kiválóságát és nagyságát hirdeti és céltudatosan fogja szítani a gyűlöletet a szomszédos országok, az „ős ellenségek” ellen. Kénytelen is vele, mert ha nem ezt tenné, ha az emberi megértés és az országhatárokon túlterjedő rokonszenv eszméit kezdené hirdetni, ha olyan álláspontot foglalna el, mely sérti a nagytömegek nemzeti hiúságát, vagy nemzeti előítéleteit, egyszerre tömegesen elmaradnának a vásárlók és a posta a főlháborodott előfizetők leveleinek garmadáját hozná a szerkesztőségbe.

A tömegelterjedésre dolgozó lapoknak tehát egyfelől minden sjkkrupulus nélkül kell hajszolniuk a szenzációt, másfelől pedig szemérmetlenül kell hizelegniök a nemzeti hiúságnak. Az ő közönségük képlete az: X+A. Az újságírás története azt mutatja, hogy a gyakorlatban valóban így is történik: az olesó, tömegfogyasztásra készülő bulvard-lapok egytől egyig a szenzációt hajhásszák és ugyanakkor a legvadabb sovinizmus kitöréseivel igyekeznek egymásra licitálni. Politikai párthoz nem csatlakoznak, mert hiszen minden politikai párt tagjaira számítanak és óvakodniuk kell attól, hogy akár az egyik, akár a másik politikai irányzat híveit megsértsék és maguk ellen bősítsék. Ezt a politikai színtelenséget azonban pótolják azzal, hogy a szájas, legtöbbször mosdatlan hazafiaskodásban az első sorban vezetnek, mindenkit, aki másképpen men érezni és gondolkodni, mint ők és a mögöttük álló nagy tömeg, lehazaárulóznak és leterrorizálnak.

Angliában az első ilyenemű újság, az első egy pennys lap a „Daily Telegraph” volt, s ez a lap az angol polgári köröket a szenzációhajhászás mellett az angol imperializmus szélsőséges hirdetésével nyerte meg a táborába. A „Daily Telegraph”-ban még föl lehetett fedezni némi politikai irányzatot, mert bizonyos minden irányban egyenlő mértékkel mérő liberalizmus szószával öntötte le az állásfoglalásait. Azonban csakhamar jöttek és rálicitáltak a fele áru fél pennys újságok: a „Daily Express”, a „Daily Mail” és a többiek, amelyek már minden politikai irányzattól teljesen és aggodalmasan távolmaradtak, csak egy politikai elvet hirdettek: azt, hogy Angliának joga van a világorlomhoz és hogy Angliának a németek a leggyűlöltebb és legalávalóbb ellenségei. Ezeknek a lapoknak lord Northcliffe akkor még egyszerűen Alfred Harmsworth

volt az alapítójuk, aki a következő jellemző szavakat mondta a párisi „Matin” főszerkesztőjének: „Soha sem fogom megengedni, hogy az én újságjaimban csak egyetlen egy Németország irányában. barátságos szó is helyet találjon!” Az első fél pennys lapok sikere csakhamar életre hívta a többieket is, de ezek az újabb lapok is elfogadták lord Northcliffe recipéjét: a régiekkel a legvadabb versenyre keltek abban, hogy Németországot gyalázzák, az angolokban a németek elleni gyűlöletet és gyanakodást fejlesszék.

1871 óta a francia lapok legnagyobb része erősen németellenes volt, amit könnyen meg lehet érteni. Azonban addig, amíg a régi nagy lapok, így például a „Temps” a németgyűlöletben is megőriztek egy bizonyos Ízlést és mérsékeltebb tónust, az újabb szenzáció-hajhász lapok mint a „France”, a „Patrie”, a „Journal”, a „Libre Parole” és a többiek a legvadabban és a legféktelenebbül igyekeztek kamatoztatni a francia nép németgyűlöletét. Valószínűleg ez is hozzájárult ahhoz, hogy az a francia közvélemény, mely egy időben már mintha engedett volna a revanche-lázból, az újabb időben ismét a legerősebb és legvadabb indulattal várta és óhajtotta az „elrabolt tartományok”-at megváltó háborút.

Ugyanezt a folyamatot látjuk Olaszországban, ahol minél kifejezettebb kapitalisztikus célokot követ egy újság, minél tökéletesebben mutatja a szenzáció-hajhász sajtó jellegét, annál kifejezettebb ellensége a hármasszövetségnek és annál hangosabban hirdeti az „ős elnyomó”: Ausztria ellen a gyűlöletei

5.

A párt-sajtó.

Már hangsúlyoztuk, hogy a nagyüzemű kapitalista sajtóvállalatok, — bár a fejlődés kétségtelenül az ő típusuknak kedvez, — még a mai sajtónak nem kizárólagos képviselői. Inkább csak egy kibontakozóban levő fejlődési irányzat első fecskéi, amelyeknek egyelőre még csak Amerikában és a nagy nyugati országokban van jelentős szerepük. A nagy üzemmel dolgozó, szenzáció-hajhász sajtó mellett minden országban tekintélyes súlylyal rendelkeznek a pártlapok is. Magyarországon pedig még mindig ezeké az újságoké a főszerep. Magyar szempontból ezért különösen érdekes annak a megvizsgálása, hogy ezeknek a lapoknak a közönség között való elterjedésre milyen esélyei és milyen föltételei vannak?

Folyamodjunk ismét Nordau képletéhez. A mindenkivel kö-

zös szenzáció-éhség (X), a gyűlölködő és sovén hazafiság (A), a túrlemes kultur-hazafiság (B) mellett az egyes emberekben még olt van az a sokféle egyéni tényező, amelyet az ábécé többi betűjével je-löltünk. Itt az ideje, hogy ezeket a tényezőket is megvizsgáljuk.

Természetes, hogy ezek a tényezők is épen úgy különböző cso-portokra osztják az embereknek egy bizonyos tömegét, mint a haza-fiság kérdése. A különbség csak az, hogy ezek között a csoportok között már nem akadnak olyan óriási és kiterjedt összesegek, mint az előbbi fejezetben említett sovén hazafiak csoportja, mely any-nyira tágas körre terjeszkedik, hogy mellette bátran elhanyagolható törpe mennyiségnek lehet tekinteni azokat az embereket, akik a ha-zafiság kérdésében másképen gondolkoznak. A most szóba jövő újabb csoportok sokkal kisebbek, semhogy a nagyüzemű kapita-lista sajtó, mely egyszerre mindenkihez, egy nyelvterületnek lehe-tőleg minden egyes egyedéhez kíván szólni, számítását rájuk épít-hesse. De még mindig eléggé tekintélyesek lehetnek arra, hogy egy lapot, vagy esetleg a lapok egész sorozatát fenntartsák és — mérsé-keltebb igények szerint számítva, — jövedelmezővé tegyék. Sőt, ha bizonyos csoportok annyira szűkkörűek, hogy egy napilapot nem tudnak fenntartani, még mindig eléggé erősek lehetnek arra, hogy egy heti lapot, vagy egy hetenként kétszer, háromszor megjelenő újságot tápláljanak érdekeik képviselésére.

Az agyon messze menne, ha a tömegeket most már ebből a szempontból elemeznők. Azért a főcsoportok főlemlítésével inkább csak példákat kívánok adni az olvasó közönség további tagolódá-sára és arra, hogy ez a tagolódás milyen viszonyban van az egyes lapok megélhetési föltételével.

Itt van mindenek előtt a haladás nagy, általános szempontja, Az emberek egyik csoportja konzervatív, a meglevő állapothoz ra-gaszkodó, a másik csoport a fejlődés gyorsabb és hevesebb tempó-ját követeli. E megoszlás szerint vannak liberális és konzervatív, vagy erősebben kifejezett tendenciák esetében: radikális és reak-ciós lapok.

Azután a vallásos hit szempontja. Vannak, akik ragaszkod-nak a tételes valláshoz, vannak, akik közönyösek és vannak, akik kifejezetten vallástalanok. Miután a közönyösök csoportja a leg-nagyobb, a lapok legnagyobb része nem is törődik a vallási kér-désekkel, más lapok azonban kifejezetten katolikus, protestáns, vagy zsidó irányúak, ismét mások mindé» tételes hittel, mint Meghaladott „baboná”-val s a „papi uralomvágy” eszközével harc-ban állanak.

Ott vannak azután különböző foglalkozási ágak: a hivatalno-

kok, a katonák, a kereskedők, a gazdák, a munkások. Ha az osztály eléggé számos arra, hogy külön orgánumot tartson fenn magának, akkor megjelenik a piacon egy újság, mely kifejezetten a hivatalnokok, a katonák, a kereskedők, a gazdák, a munkások érdekeinek képviselője. Az ilyen orgánum megerősödése rendszerint annak a fokmérője, hogy az illető osztály számban, súlyban és öntudatos osztálypolitikában hogyan haladt előre? A „Népszava” a magyar szervezett munkásság lapja előbb csak hetenként egyszer, azután hetenként háromszor jelent meg, amíg a végén napilap lett belőle.

Utolsó helyen említtem meg a legfontosabb tagolódást: a politikai pártokra való oszlást. Ez azért a legfontosabb, mert az illető osztályérdekek, vallásos meggyőződések és világnézetek nem kizárólag a sajtó útján hanem talán elsősorban politikai téren, politikai párt alakításával, vagy a hozzájuk legközelebb eső párthoz való csatlakozással keresnek érvényesülést és a közügyekre befolyást. Figyelembe kell itt venni azt is, hogy az előbb említett kategóriák nem állanak egymástól teljesen elkülönítve, hanem egymásba olvadnak, egymáson átszíneződnek. Bizonyos foglalkozási osztályok rendszerint konzervatívek, mások rendszerint liberálisok. A kifejezetten vallásos meggyőződésnek csoportja az esetek legnagyobb többségében kifejezetten reakcionárius, a vallástalanok az esetek nagy többségében radikálisak. A politikai pártok ugyanezt a tarka, de egyben törvényszerű színeződést mutatják. aminek az a következménye, hogy ezek a színek visszatükröződnek a szolgálatukban álló lapokon is. A szocialista munkáspárti lapok mindig radikálisok és a legtöbbször kifejezetten vallástalanok. (A kifejezetten vallásos keresztény szocialista munkáspártok <b> ezeknek a pártoknak a lapjai nem túlságos jelentőségű kivételt alkotnak ez alól a szabály alól.) Az agrárius körökhöz közel álló pártok konzervatívek, a merkantil pártok viszont liberálisak, (ami nem akadályozza meg őket abban, hogy éppen olyan anti-szociális és munkásellenes politikát ne üzzenek, mint az agráriusok.) Az illető pártoktól a pártot támogató lapok is átveszik ugyanezeket a színeket.

Hogyan alakul már most a helyzet a bennünket legjobban érdeklő kérdés, a sovén hazafiság és a háborús uszítás szempontjából! Azt már láttuk, hogy a politikai hatalomért, politikai uralomért vetélkedő pártok csaknem kivétel nélkül imperialista eszmekörben mozognak. A választók kegyéért folytatott küzdelemben egymásra licitálnak abban, hogy a szavazók hazafias hiúságának, nacionalista önzésének, nemzeti gögijének hízelegjenek és az

idegen fajok elleni gyűlölet indulatait megmozgassák. Természetes következménye ennek az, hogy az egymásra licitáló hazafiság nagy versenyében részt vesz az illető pártok sajtója is és a türelmetlen gyűlölködésben, az agresszív fenyegetésben semmivel sem marad hátra az intranzingens hazafiságot üzletileg kamatoztató nagy példányszámú nagy kapitalista lapokkal szemben.

Bizonyos osztályok és bizonyos foglalkozási ágak természetükénél fogva háborúspártiak, ez aztán meglátszik a számukra készülő lapok politikáján is. Így például a katonák részére készülő újságokban mindig meg van az a hajlandóság, hogy a hadsereg kiválós agara hivatkoznak és a haza minden ellenségével szemben követeljék az alkalmat arra, hogy ez a kitűnő, nagyszerű hadsereg a maga harcrakésztségét és vitézségét bemutathassa. A külpolitikai események alakulása szerint egyszer a merkantilisták, másszor az agráriusok kerülnek abba a helyzetbe, hogy harciasak legyenek. A huszadik század első esztendeiben a magyar agráriusok voltak a szerbgyűlölet legerősebb hirdetői, mert érdekükben volt a szerb vámháború, mely a szerb marhát és a szerb sertést kizárta a monarchia piacáról. És viszont azokban a szerb gazdáknak, akiket ez a vámháború tönkretett, vagy megkárosított, attól kezdve olthatatlanul égett a monarchia elleni gyűlölet és csak az alkalmat várta arra, hogy boszúját velünk éreztesse. Angliában az iparos körök viseltettek a leghevesebb haraggal Németország ellen, Oroszországban pedig a nagytőke játszott németellenes vezérszerepet, mert a német iparral és a német tőkével szemben saját magának szerette volna biztosítani a hazai piac fogyasztását. És viszont: Németországban a katonai összekötetéssel rendelkező junkerek mellett a nagy iparbárok voltak a lehangosabb háborúskedvűek, mert kényelmetlenül érezték az angol mezőgazdaság versenyének súlyát. Ezeknek az érzéseknek a színei természetesen visszatükröződnek az illető osztályok sajtóján is.

Az üzletből imperialista lapok mellett így 'minden ország sajtójának túlnyomó része szintén imperialista politikát űzött, mert a mögötte csoportosuló társadalmi réteg imperialista érzelmű volt és megkövetelte azt, hogy az ő érzelmei, elfogultságai és gyűlölködései visszatükröződjének abban a sajtóban, amelyet támogatásával kitüntetett.

A háborús uszítás szempontjából emellett külön veszedelmet jelent a lapok szenzáció-éhsége is s ez annál végzetesebb, mert ma, amikor a közönség nemcsak minden napnak, de úgyszólván minden órának megvárja a maga eseményét, minden lapnak életető eleme, levegője a szenzáció. Ez a megállapítás nemcsak azokra a lapokra

áll, amelyek a szenzációk kultuszára épültek föl, hanem a többiekre is. Ebben a tekintetben nincs minőségi eltérés a szenzáció-hajhász, a tisztára szenzációkból élő sajtó és az úgynevezett „komolyabb lapok” között. A különbség legfeljebb a „komoly lapok” több ízlésében és valamivel nagyobb lelkiismeretességében mutatkozik meg. Az események dus, izgalmas idők minden újság számára terjeszkedést, új olvasó közönség megnyerését ígérik, ezért minden lapban megvan az a tendencia, hogy a napi események jelentőségét túlozza és alászinezze. Addig, amíg csak egy bonyolódott rablógyilkosságról, vagy egy izgalmas törvényszéki tárgyalásról van szó, ez a játék legfeljebb a közönség ízlésére van romboló hatással, a nemzetközi élet viszonylataiban azonban végzetesen súlyos következményeket vonhat maga után. Képzeltető-e izgalmasabb, mindenkit jobban érdeklő szenzáció, mint egy hirtelen támadt háborús veszedelem, egy folytonosan kirobbanó fenyegetésekkel teljes nemzetközi helyzeti Abban a pillanatban, mikor ez a helyzet előáll, a szemben álló országok sajtója egyformán a közönség szenzáció-éhsége és nacionalista türelmetlensége szempontjából kamatoztatja az eseményeket. Túlozza a válság nehézségeit, kevesli saját kormányának az erélyét, meggyanúsítja az ellenséges ország szándékait, személyükben támadja és gyalázza a másik állam vezető politikusait, nemzeti öntudatukban és önérzetükben sérti a másik ország polgárait. Nem sok magyarázat kell ahoz, hogy a „közvéleményének ilyen megnyilatkozása milyen rossz és elmórgesítő hatással van milicien konfliktusra.

Maga a háború pedig a szenzációk szenzációja. Igazi nagy események torlódása, napról-napra érdekessé teszi az újság hasábjait és újságolvasásra kényszeríti azokat is, akik azelőtt soha lapot nem vettek a kezükbe. Egyúttal pedig nagyszerű alkalom ez arra, hogy a nacionalista hevület a folytonos extázis és paroxismus állapotában izzón és sziporkázzon, egy percig se fogyjon ki a hazafias erények dicséretéből, az ellenség gyalázásából. '

Ezért minden újságnak csak hasznára és sohasem az[^]ártalmára lehet egy háború.

6.

A sajtó felelőssége.

Félreértés ne legyen abból, amit eddig írtam. A világerért sem akarom azt mondani, hogy az újságok, — miután érdekük a háború, mintán éltető elemük a minél több esemény, a minél nagyobb

szenzáció, miután üzletileg hasznos és nagyszerűen kamatozó dolog a hangos és agresszív hazafiság, gonosz és céltudatos szándékos-sággal előkészítik és fölédzik a háborút. Ostobaság és igaztalanság volna, ha ezt mondanám.

Ostobaság, mert pusztá szavak és izgató frázisok egymagukban elegendők sem volnának arra, hogy az emberiséget egy ilyen katasztrofális válságba behajszolják. Egyoldalúság és a társadalmi törvények tökéletes nem ismerése volna az a föltevés, hogy azok közül a tényezők közül, amelyekben a háború okaival kapcsolatban ebben a tanulmányban szó esett, akármelyik is elegendően hatalmas volna arra, hogy véres öldöklésbe küldje a népmilliókat. Nem. Sem az uralkodók, sem a kormányok, sem a titkos diplomácia, sem a pártok, sem a sajtó akarata egymagában vagy akár összefogva és együttvéve nem volna elég arra, hogy háborút okozzon, ha az emberiség, mint egy undok, örökletes bűn terhét, nem hurcolná magával nemzedékről-nemzedékre a háború szükségyszerűségét és elkerülhetetlenségét. Nemlehet elégszer hangsúlyozni, hogy itt végzetleges elemi erők játékaról van szó és mindazok a tényezők, amelyekről mint a háborús szándék és a háborús kedv letéteményeseiről beszéltünk, nem motorjai, csak eszközei ezeknek a katasztrofális erőeknek.

A háború felé hajtó végzetes erők a mai társadalom berendezéséből fakadnak föl. Ez a társadalom, mely az egyéni termelés elvére épült föl, ez a társadalom, melyben a termelési anarchia föltétlenül túlprodukcióna vezet, bizonyos időközökben a legjobb szándék és a legjobb akarat mellett sem kerülheti el a háborút. A kapitalista termelés túlprodukcióna maga után vonja az imperialista politikát, az imperialista politika a nemzetközi féltékenységet a válságok és megrázkódtatások egész sorozatát. A kapitalista ellentétből kivirágzik a nacionalista elv túltengése, a kapitalista versengés, a nemzetközi gyűlölködés pedig egy olyan kényszerhelyzetet teremt meg, melyből előbb-utóbb ki kell sarjadnia a háborúnak. A nagy kulturországok minden nagyszerű berendezésükkel egyetemben állandóan egy lejtőn csúsznak a háborús farkasvermek-felé. JÉs azokkal az erőkkel szemben, amelyek a társadalmakat ezen a lejtőn lefelé csúsztatják, az uralkodók, kormányok, diplomaták, pártok, lapok és újságírók egyformán tehetetlenek.

Ezért volna ostobaság a sajtót vádolni. Igazságtalanság pedig azért volna, mert amint az uralkodók, kormányok, pártok és diplomaták, úgy a lapkiadók és-a lapszerkesztők is benne élnek a mai társadalom imperialista légkörében. A legtöbbször becsületesen és meggyőződésekkel hiszik, hogy a nemzetük nagyságáért és boldogu-

lásáért küzdenek és hogy az az „ős ellenség”, aki ellen lázítanak, tényleg az ő hazájuk megsemmisítésére tös. Lord Northcliffe nem azért nem enged egy jó sort sem írni lapjaiban a németekről, mert ez jó üzlet, vagy mondjuk így: nem csak ezért. Hanem azért, mert mint jó angol tényleg hiszi azt, hogy az angol világalomnak a németek a legnagyobb ellenségei, mint az imperializmus varázskörében fölnövekedett ember valóban meg van róla győződve, hogy Anglia megsemmisülne, ha a világalom elvonnék tőle s ezért ő maga is őszintén és becsületesen érzi a német gyűlöletet. Túlságosan sokat követelnénk a sajtó munkásaitól, ha azt kívánnók tőlük, hogy mentesek legyenek a nagy, általános ragálytól, hogy tisztái és inficiálatlanul maradjanak az imperialista és nacionalista örjöntéstől akkor, amikor ez az örjögés hatalmában tartja azokat is, akik az államot kormányozzák és azokat is, akiket az államban kormányoznak.

Ez még akkor is képtelenség lenne, ha egy lap homlokegyenest mást hirdethetne, mint ami a tömeg véleménye és ami a tömeg meggyőződése. A sajtó soha sem önmagáért, a saját gyönyörűsége kedvéért lázít, lármáz és hazafiaskodik. A sajtó mögött mindig ott lehet találni egy bizonyos kört, amelyiknek ez a lármázás, ez a lázítás, ez a hazafiaskodás a meggyőződése és a politikája. A sajtót ezért soha sem szabad úgy fölfognunk, mint egy öncélokot követő egységes intézményt. A sajtó soha sem más, mint a mögötte szervezkedett és a mögötte csoportosuló érdekszövetségek és politikai táborok szócsöve. A nyomtatott betűben nem az az egy újságíró beszél, aki a cikket írja, hanem azok az ezrek, akik a cikkben gyönyörűségüket találják, akik annak a cikknek helyeselnek, akik, ha az a lap másképen merészelné írni, fölháborodva félredobnák. Vagy ami szintén gyakori eset, az újsághasábokon-azok az államférfiak, azok a politikusok szólalnak meg, akik az újságira mögött állnak és a tolla alá diktálnak. Amiből az is következik, hogy a felelősség soha sem az eszközé, hanem mindig azoké, akik azt az eszközt használják.

7.

A sajtó és a közönség.

És most helyén van, hogy megállapítsuk azt a kölcsönhatást, mely egy lap és a lap olvasóközönsége között támad.

Azt már láttuk, hogy a nagy szenzáció-hajhászó lapok milyen óvatosan kiszimatolják a közönségük hangulatát és mennyire óva-

kodnak attól, hogy olyasmit írjanak, ami a nagyközönségnek nem volna kedvére. Megállapítottuk, hogy ezek a lapok a legbiztosabb újsághatásra: a szenzációra épülnek föl és a politikai színezetű állásfoglalásból csak a hangos hazafiaskodást és az idegen nemzetek szidalmazását engedik meg maguknak, éppen azért, mert ettől is tömeghatást várnak, miután a nagy tömegben csak egy elenyésző kicsiny töredék lehet az, mely ebben a kérdésben velük ellenkezően gondolkodik és teljesen szabadulni tud a nagyszájú hazafiaskodás és az imperializmus befolyása alól.

Más lapok: a pártlapok, a zárt körnek és zárt osztálynak készülő újságok, ugyanilyen aggodalommal vizsgálják a saját közönségük véleményét. Csakhogy ebben az esetben természetesen maissokkal szűkebb körök véleményéről van szó. Az agrárius lap egy cseppet sem törődik azzal, ha szidják és dühösek is rá a kereskedők, de aggodalmasan vigyáz arra, hogy saját közönsége nemetszését maga ellen ki ne hívja, mert ez végzetes következményre járhat az újság sorsára. Ugyanez áll a más pártaiíású lapokra. Miután pedig a közönség — tartozék bármilyen nemszocialisbi polgári párthoz — a hazafias kérdésekben egyformán kényes és érzékeny, ezek a lapok akármilyen elveket hirdetnek is, egy dologban megegyeznek: még ha van is a szerkesztőségükben világosan látó és elfogulatlanul gondolkodó ember, soha sem engedik meg maguknak azt a luxust, hogy a hazafiság, vagy az imperializmus kérdéseiben egy okos szót is leírjanak.

Ebből az következnek, hogy a lap egyszerűen csak a közvélemény tükre, azonban semmi hatással sincsen a közvéleményre, mert hiszen a közönség hangulatváltozásától retteg és csak arra szorítkozik, hogy azt, ami egy bizonyos körnek már a véleménye, ugyan ebbe a körbe visszaharsogja. Azonban nem egészen így áll a helyzet. S most egy pillanatra vissza kell térnünk a „nyájás olvasó”-k tömegének további elemzéséhez.

Minden lap körül a hasonló gondolkodású és a hasonló elvű emberek egy nagyobb csoportja tömörül. Ez a közönség sok tekintetben a tömegpszichológia törvényei alá tartozik, bárha nem szabad szem elől téveszteni azokat a különbözőségeket sem, amelyek egy tömeg és egy lapnak a közönsége között mutatkoznak.

A tömeg egy helyen és egy időben együtt levő emberek sokasága. Az ilyen sokaságban folytonos aktív működésben vannak a tömegre ható erők: a nagy szám együttléte a hatalom, a biztonság érzését támasztja föl a jelenlevőkben és emellett a nagy szám között elvesző egyénben elenyészteti a felelősség érzését. Ennek következménye az, hogy a belátásnak és a lelkiismeretnek azok a fékek

amelyeket külön-külön minden egyes ember érez, a tömegben nem jutnak szerephez. Az ilyen embermassza megfontolás nélkül gyorsan jut elhatározáshoz, a tömegben levő egyén pedig szabad martaléka ennek az elhatározásnak. A tömeglélek, mintha bizonyos baeillusok közvetítenék a fertőzést, az egyes egyént hirtelen, a megfontolás kizárásával, tisztára csak az adott példa utánzásra ösztönző erejével arra bírja, hogy olyan véleményeket nyilvánítson, olyan cselekményekre ragadtassa el magát, amelyek sokszor teljes ellentétben vannak az egyéniségével és a jellemével. A gyáva hős, *a hős gyáva lesz, a békés emberben fölbrednek a romboló állati ösztönök*. És így tovább.

Az újság közönsége a *legtöbb* dologban különbözik ettől a tömegtől. Ez a közönség nincs együtt ugyanazon a helyen, a közönség tagjai nincsenek állandóan egy utánzásra ösztönző, impulzív tömeglélek szuggeszciója alatt. A közönség mindig egyénekre szétbontva áll a lapjával szemben és nincsen kitéve annak, hogy akaratára és meggyőződésére ellenére magával ragadja a tömegindulat. A közönség tehát nem kerül olyan könnyen egy pillanat benyomása alá, ideje, módja, nyugalma és kellő hidegvére van arra, hogy mindazt, amit a lapjában olvas, megfontolja. Egy lap hatását tehát nem lehet egyszerűen a tömegszuggeszció törvényeinek az alkalmazásával megfejteni. A közönségben kifejlődő tömeglélek létrejövételének egészen más föltételei és lehetőségei vannak.

Az újság hatásának egyik titka az, hogy mindent jobban tud, vagy legalább is úgy látszik, mintha mindent jobban tudna, mint az olvasó. A nyomtatott betű formájában van valami szuggesztív erő, mely súlylyal és jelentőséggel ruházza föl a legbadarabb dolgokat is, csak azért, mert nyomtatva vannak. Erre nem lel et azt mondani, hogy ez a hatás csak a legalsóbb rendű olvasókkal szemben nyilatkozhatik meg, azoknak az embereknek a nagy tömegében, akik mindent lehisznek, mert nyomtatva van. A nyomtatott betű hatása titokzatos és szinte megmagyarázhatatlan valami, mely alól nemcsak a legintelligensebb olvasók, de maguk az írók sem tudják magukat egészen kivonni. Sokszor hallottam írótól, hogy megírt dolgokat utálják és gyűlölik, addig, amíg csak a verejtékseppes kéz iratot látják maguk előtt, azzal a sok törléssel és sok javítással, mely a formába sajtolt eszme ellen vívott nehéz csaták emlékeztetője. És nyomban kibékülnek vele, tulajdon írásukat azonnal szépnek, okosnak, elmésnek találják, amint az nyomtatott köntösben lép eléjük.

A nyomtatott betűben van valami ünnepélyes. Az olvasó már úgy kapja kezébe, hogy azt a cikket, azt a közleményt nála tehetségesebb, okosabb, jobban informált emberek bírálták meg, megállá-

pítandó, hogy érdemes-e a nyomdafestékre? Az olvasó tudja, hogy addig, amíg az az írás az író asztaláról hozzá érkezett, egész sereg ember dolgozott és fáradt rajta, sok pénzzel megfizetett munkának és anyagnak egész tömegét ölték belé. Föl kell tehát tennie, hogy ezt a sok munkát és ezt a sok tőkét nem ölték volna bele abba az írásba, ha az nem lett volna erre csakugyan érdemes.

Az olvasó emellett ugyanakkor, amikor a saját lapját olvassa, tudja azt, hogy vele együtt ezrek, százezrek vagy éppen milliók olvassák ugyanazt a cikket, ugyanazt a közleményt, tudja azt, hogy áok száz és sok ezer okos'ember argusszemmel ellenőrzi, hogy a lap számárságot, vagy hazugságot ne írhasson. Föl is tételezi azt, hogy a lap nem mer számárságot, vagy hazugságot irai, mert nem teheti ki magát a nyilvános bírálatnak, vagy a nyilvános megszégyenítésnek.

Mindez együtt azt eredményezi, hogy még az intelligens olvasó is bizonyos tisztelettel és megbecsüléssel fogadja azt, amit a nyomtatott betű érdemesnek tart arra, hogy vele közöljön még akkor is, ha él benne a gyanú, hogy az, aki az illető közleményt írta,, szellemi vagy erkölcsi tekintetben alatta áll az ő színvonalának.

Innen az újság szuggesztív ereje. Azonban ez a szuggesztív erő nem korlátlan és csak bizonyos körre terjed. Egyetlen egy újság sem merészelteti azt, hogy olyan nézeteket hirdessen, amelyek homlokegyenest ellenkeznek olvasóinak a meggyőződésével. A nyomtatott betű szuggesztív hatása nem terjed annyira, hogy egy reakcionárius olvasóközönséget egyszerre meggyőzzön arról, hogy az országnak a leggyökeresebb reformokra van szüksége, vagy megfordítva: hogy egy liberális és haladó szellemű olvasóközönséget rákényszerítsen valamilyen szélső konzervatív állásfoglalás helyeslésére. Elképzelhetetlen volna, hogy az ultrasovén lapok egyike vagy másika egyik szép napról a másokra egyszerre szeretettel és megértéssel írjon arról az „ős ellenségéről, akitől addig a haza jövőjét és a haza biztonságát féltette. Egy ilyen kísérletnek az lenne a vége, hogy az alapérzéseiben megsértett közönség méltatlankodva és fölháborodva küldené vissza azt az újságot. És a lapok óvakodnak attól, hogy egy ilyen válságot megkockáztassanak.

A lap szuggesztív hatása tehát csak arra a közönségre terjed, mely annak a lapnak a szellemi irányát nagyban és egészben helyesli és elfogadja. Bizonyos lelki diszpozíció, bizonyos politikai meggyőződés és világnézet egyik, vagy másik lap körül csoportosítja az olvasók egy bizonyos tömegét. A lap képtelen arra, hogy ebben az embercsoportban egyik napról a másokra más lelki diszpozíciókat, más politikai meggyőződést, más világnézetet támasszon.

Az adott határokon belül azonban hallatlan nagy hatással van arra, hogy az olvasókban a már magukkal hozott lelki diszpozíciók még jobban kifejlődjenek, a meggyőzések, a vélemények öntudatossá legyenek, az elmélet átalakuljon a gyakorlati életben ható aktív energiává.

Az előbbi fejezetben megemlékeztünk arról, hogy egy ország közvéleménye hogyan oszlik meg a háború és a béke kérdésében. Mindegyik csoportnak megvan a maga tükre és szócsöve a sajtóban. Az erősen háborús kedvű csoportok sajtója állandóan a legélesebb hangon szítja olvasóiban a háborús hajlamokat. Ennek a sajtó-agitációnak a következménye az, hogy az illető csoportban meghatározottabb és még kifejezettebb lesz a háborús szándék és az „ös ellenség” irányában érzett gyűlölködés.

A mérsékeltbb csoportok sajtójának a hangja is mérsékeltbb.. Ám a nacionalista túlzások mai korszakában ez a mérséklet legfeljebb annyit jelent, hogy ezek a lapok nem izgatnak kifejezetten a háborúra. Emellett azonban egész irányukkal és egész szellemükkel arra készítik elő olvasóikat, hogy döntő pillanatban maguktól is készen legyenek a végzetes elhatározásra. Ezek a mérsékelt lapok is az imperializmus varázskörében élnek, a bódító és terjeszkedő hazafiság szellemében nevelt közönség nemzeti hiúságának és a nacionalista becsvágyának ők is korlátlan mértékben hízelegnek. A túlbecsülő nyegle dicsekvés és öndicsőítés hangján írnak, saját hazájukról, a lebecsülés és féltékenység hangján a velük vetélkedő idegen országról. A mérsékelt lapoknak is az a véleményük, hogy a veszedelmes „ös ellenség” csak a kedvező alkalmat várja a támadásra és ezért a végleges véres leszámolás elkerülhetetlen.

Normális időkben a közvélemény túlnyomó nagy többsége békés hajlandóságú, a háborúval csak úgy foglalkozik, mint egy távoli jövő szörnyűséges eshetőségével. A hazafiaskodó és a hazafiaskodásból üzletet csináló sajtó azonban ostoba hiúságával és otromba rémlátásaival ezt a békés közönséget is arra készíti elő, hogy ha az ország megérkezik a szörnyűséges elhatározás küszöbére, a közvélemény már ne is dönthessen másképen, csakis a háború mellett,

8.

A censura.

A kormányok már jó korán észrevették azt, hogy a sajtó formájában egy új hatalmasság jelentkezik, mely a kormányzásnak addigi, tisztára autokratikus irányát sok tekintetben komplikálja és

megnehezíti. Sajtó nélkül a kormányok hatalma úgyszólván korlátlan volt, mert a nagytömegek teljesen tájékozatlanok voltak az események tekintetében, nem tudott arról, mi történik a nagy világban, csak egyszerűen tudomásulvették azt, amit a kormányok parancsolnak. Véleményük nem volt, akaratuk nem volt, azt tanulták, azt szokták meg, hogy engedelmeskedjenek. Sajtó hiányában az emberek nem eszméltek az eseményekre, nem találtak rá egymásra, megmaradtak szétszórt tömegnek és nem verődhetek össze el nem hanyagolható és számbaveendő közvéleménnyé. Ezért azok, akik kormányoztak, rögtön, az első perctől kezdve idegenkedve figyelték a sajtót és megszimatozták benne az új, veszedelmes ellenséget. Ex az idegenkedés meg volt bennük már akkor, amikor a sajtó még csak az események egyszerű regisztrálására szorítkozott. Természetes, hogy az idegenkedésük és a fölháborodásuk csak nőtt, amikor azt tapasztalták, hogy az újságot író emberek olyan arrogánsak és olyan szemtelének merészelnék lenni, hogy véleményt és kritikát mondanak a történekekről.

A legegyszerűbb és legradikálisabb orvosságnak az látszott, ha egyszerűen megakadályozzák minden olyan dolog lenyomatását, amely a kormánynak kellemetlen lehet. Ezért a sajtó még a cse-csemő korát élte, amikor már megismerte a — cenzúrát. A legtöbb ország teljesen eltiltja az írott újságok kiadását és terjesztését, mert ezeknek az ellenőrzése sokkal nehezebb, a nyomtatott újságokat pedig hatósági ellenőrzés alá helyezi. A jó példával természetesen az Egyház jár elől. VI. Sándor egy 1501-ben kiadott bullájában kimondja, hogy semmit sem szabad kinyomatni, ami „a szigorú bittel ellenkezik, ami istentelen és megbotránkoztató.” Ha pedig valaki mégis arra vetemednék, hogy ilyesmit sokszorosíttasson, úgy a szerzőt, mint a nyomdászt kiátkozással és pénzbüntetéssel kell büntetni, az istentelen nyomtatványok pedig elégetendők. úgy látszik, hogy az izgága és kellemetlen újságcsináló emberek e szigorú rendelkezés ellenére sok kellemetlenséget okozhattak a pápai szentszéknek, mert ötven esztendővel később két másik pápai bulla megbélyegzéssel és gályarabsággal fenyegeti meg őket.

A németországi kis királyságok és fejedelemségek is alkalmazták a cenzúrát. Katolikus országokban a papok, protestáns országokban az egyetemek ellenőrzik a sajtót, ami arra mutat, hogy a hitvitáknak ebben a klasszikus korszakában a cenzúra elsősorban felekezeti irányban működött. Később mindegyik országban állami hivatal lett a cenzúra és meglehetősen szigorú volt. Poroszországban I. Frigyes Vilmos a könyörtelen ellenszenvben odáig megy, hogy az újságok megjelenését egyszerűen eltiltja, hogy az embereknek „ne

rezonirozzanak”. Viszont Nagy Frigyes trónra lépésekor elrendeli, hogy a „berlini újságírók teljes szabadságot élvezzenek” mert: „az újságokat, hogy érdekesek lehessenek, nem szabad korlátozni.” Később azonban, amikor a sziléziai háború nem mindig megy úgy, ahogyan óhajtandó volna és sok dolgot el szeretne titkolni az otthonmaradottak elől, ismét életbelépteti a cenzúrát

Drákói szigorral kezelte a cenzúrát Napoleon. A sajtó jelentőségével teljesen tisztában volt, mert egy alkalommal így nyilatkozott: „A nyomda olyan, mint egy arzenál, épen azért nem volna szabad megengedni, hogy minden ember számára hozzáférhető legyen. Nagyon helyénvalónak tartanám, ha csak olyan embereknek volna szabad valamit kinyomtatniok, akikben a kormánynak bizalma van.” A gyakorlatban ezeket az elveket tényleg meg is valósította. Egy központi direktórium ellenőrzése alá helyezte a nyomdákat és a könyvkereskedéseket, amelyeknek semmiféle olyan nyomtatványt nem volt szabad előállítaniok, vagy elárusítaniok, amely „az alattvalóknak az uralkodó és az államérdek iránti kötelességeit” veszélyeztette. Ennek a központi hatóságnak egy sereg cenzor állt a segítségére. Napóleont azonban az ellenőrzésnek még ez a szigorú mértéke sem elégítette ki. 1810-ben egy ediktumban elrendelte, hogy ezentúl minden departementban csak egy újság jelenhetik meg, 1811-ben pedig ezt a rendelkezést megtoldotta azzal, hogy a francia lapoknak csak azokat a politikai közleményeket szabad átvenniök, amelyek a hivatalos lapban, a „Moniteur”-ben megjelentek.

Felesleges volna, ha ezeket a példákat folytatnánk. A cenzúra történetéből elég annyi, hogy a legtöbb európai országban 1848 és a század második fele hozta meg a sajtó szabadságát. Oroszország kivételével természetesen, ahol a legutolsó időkig működött a cenzúra. A demokratikus világnézet terjedésével az alattvalók egyre erőteljesebben léptek föl azzal a követeléssel, hogy sorsuk intézésébe maguk is belefolyhassanak s ennek a követelésnek integráns része volt az a kívánság, hogy a sajtó minden korlátozás nélkül megírhassa a megtörtént eseményeket és a nagy nyilvánosság erejével szervezze és: kifejezésre juttassa a közvéleményt. Napoleon, aki addig, amíg uralmon volt, a legridegebb elnyomója volt a sajtószabadságnak, amikor Szent Ilona magányában ideje volt a megfontolásra és az objektív ítélkezésre, emlékirataiban már így emlékezett meg erről az újabb korban megszületett nagyhatalomról:

— „Vannak dolgok, — és a sajtószabadság is ilyen, — melyekkel szemben az embernek már nem afölött kell határoznia, hogy

jóknak vagy rosszaknak tartja-e őket, hanem azt kell eldöntenie, hogy szembe akar-e helyezkedni a közvélemény áramlatával? A sajtószabadság megvonása egy alkotmányos országban bántó anachronizmus volna, valóságos örültség!”

9.

Sajtópolitika.

Attól kezdve, hogy a kormányok és az uralkodók ezt belátták, többé nem az volt a kormányzat főproblemája, hogy a sajtót hogyan igyekezzenek elnyomni, hanem az, hogy a sajtó nagy nyilvánosságát és azt az erőt, mely ebben a nyilvánosságban rejlik, hogyan használják ki a saját céljaikra?

Éles látású uralkodók már a kezdetleges sajtót is hasznosítani tudták céljaik érdekében. Szobieszky János lengyel király valahányszor hadbavonult, hosszú levelekben számolt be a feleségének az eseményekről és ilyenkor mindig megjelölte levelében azokat a részeket, amelyeket kinyomtatás céljából az újságnak kellett átadni. Sőt az egyik levelében arra figyelmezteti az asszonyt, fizesse meg tisztességesen az újságíró, nehogy az ellenséges részről is elfogadjon valamilyen tudósítást.

Nagy Frigyes a maga ötletességével és nagy tehetségeivel valóságos művésze volt a sajtópolitikának. Ő maga is egész sor cikket írt a berlini lapokba. Ezeknek a cikkeknek vagy az volt a céljuk, hogy a kormány külpolitikájának hangulatot csináljanak, vagy pedig az, hogy a katonai vállalkozások lefolyását megfelelő világításban ismertessék a nagyközönség előtt. A nagy király csalafintaságtól sem riadt vissza, hogy céljait elérhesse. A berlini lapokban például messze, idegen helyekről keltezett cikkek jelentek meg, amelyek azt írták le, hogy Poroszország ellenségei milyen lázasan készülődnek az újabb háborúra? Ezeket a cikkeket maga Nagy Frigyes írta és az volt velők a célja, hogy saját hadikészülődéseit a nagyközönség előtt igazolja. A berlini szerkesztőknek szigorúan megtiltotta azt, hogy e cikkek származását elárulják. 1767-ben az ország nagyon nyomott hangulatban figyelte a király újabb háborús készülődéseit. Ekkor Nagy Frigyes attól az ötletes trükkötől sem riadt vissza, hogy koholt szenzáció hazug híreivel adjon munkát az emberek fantáziájának. Egy szép reggel cikk jelent meg a berlini lapokban, mely azt jelentette, hogy egy szörnyű jégeső egész Németország termését elverte. Az általános szörnyülködés közben senki sem beszélt többet a küszöbön álló háborúról. Nagy Frigyes elérte a célját.

Nagy Frigyes sajtópolitikájában sokkal drasztikusabb eszközök is akadnak. Az egyik kölni újság: a „Gazette de Cologne” sok bosszúságot okozott neki, mert állandóan az osztrákokat támogatta és a hadijelentéseket poroszellenesen kiszínezte. Nagy Frigyes száz aranyat fordított arra, hogy, amint ezt az erről szóló akta mondja, a lap szerkesztőjét „néhány ütleggel” Poroszország iránt barátságosabb szellemre hangolják. A „Courier du Bas-Khin” viszont azokat az uralkodókat szidta és gyalázta, akik Frigyesnek ellenségei voltak. A külföldi udvarok gyakran panaszt tettek emiatt. Frigyes mindannyiszor szigorú pénzbírságra ítélte a lap szerkesztőjét. Ezt a pénzbírságot azonban soha sem hajtották be. Nagy Frigyes különben, akár csak Szobieszky János, haditudósítója is volt önmagának és a hadjáratokból hosszú és részletes beszámolókat küldött a berlini lapoknak. A cikkek úgy jelentek meg, mint „egy szemtanú levelei.”

Napoleon a nagy szigorúság mellett, melylyel a sajtót megrendszabályozta, ahoz is értett, hogy a lapokat saját céljai érdekében kihasználja. Annak a direktóriumnak, melyet a sajtóügyek élére állított nemcsak az volt a föladata, hogy a sajtót ellenőrizze és a császárnak nem tetsző közlemények megjelenését megakadályozza, hanem az is, hogy a sajtót irányítsa és befolyásolja. A kormány lapját, a „Moniteur”-t maguk a cenzorok szerkesztették. És Napóleonnak is volt olyan trükkje, mint a Nagy Frigyes jégesője, amikor hasonló helyzetben neki is kellemetlen volt a közönség érdeklődése. A párisi nép fantáziáját a császári udvar fényével és pompájával igyekezett foglalkoztatni, rendszeresítette és divatba hozta az operabálokat. Egy nyilatkozatában ezekről a mulatságokról ezt mondja: „Azért engedtem meg ezeknek a báloknak a megtartását, hogy az újságok írjanak róla, mert addig, amíg ezekről írnak, az emberek nem törődnek a politikával és épen ez az, amit el akarok érni. Az emberek mulassanak és táncoljanak, de ne üssék az orrukat a kormány terveivel!”

Metternich az „Österreichische Beobachter” című lapot alapította saját politikája szolgálatára. A lap addig élt, amíg alapítója hatalmon volt, azután vele együtt eltűnt.

Sajtópolitika tehát mindig volt, amióta a sajtó megszületett. Természetes, hogy ma még inkább van, mint valaha. Abban az arányban, ahogy az egyes országokban a politikai ügyek intézésére egyre nagyobb és nagyobb befolyása lett a demokráciának, mindig fontosabb és döntőbb szerephez jutott a közvélemény kifejezője: a sajtó. Ilyen körülmények között a kormányok is egyre többet törődnek a sajtó irányításával. Azt lehetne mondani, hogy egy demokra-

tikus országban a kormány a sajtó politikájával él, vagy bukik, mert jó sajtópolitika legalább ideig-óráig a rossz politikát is népszerűsíteni tudja, míg a legjobb politika is képtelen arra, hogy megnyerje a nagy tömegeket, ha a kormánynak nincsen megfelelő sajtója.

10.

A modern sajtópolitika.

A modern sajtópolitika éppen olyan szövevényes és sokágú, mint maga a modern élet. Nem tartozik témánk keretébe, hogy ennek a politikának módjait és eszközeit kimerítően ismertessük, ezért elég, ha csak vázlatosan hivatkozunk arra, hogy milyen módon érhetik el a kormányok azt, hogy a lapok az ő céljaikat szolgálják?

A legegyszerűbb és legtermészetesebb módja az, ha a kormány „vagy a kormányt támogató pártok maguk tartanak fenn egy vagy több újságot. Így születnek meg a hivatalos és a félhivatalos lapok. Oroszországban, ahol a cenzúra a maga merev szigorúságával átplántálódott a huszadik századba is, a legnagyobb mértékben élt a kormány ezzel az eszközzel: a cárizmus alatt itt minden ötödik újság bevallottan a kormány céljait szolgálta. A „Norddeutscher Allgemeiner Zeitungéról mindenki tudja, hogy a német birodalmi kormány szócsöve, éppen úgy, mint a bécsi „Fremdenblatt”-ról köztudomású, hogy közel áll a monarchia külügyminisztériumához. Ezeket a lapokat a kormányok nemcsak arra használják föl, hogy a közvéleményt befolyásolják, hanem arra is, hogy félhivatalos formában politikai nyilatkozatokat tegyenek. Hátránya ennek a rendszernek, hogy ezeket a lapokat mindenki már abban a tudatban olvassa, hogy politikájukat a kormány irányítja. Így senki sem hajlandó őket úgy elfogadni, mint a közvélemény hű tükreit. A kormánynak azonban érdeke az is, hogy olyan lapokkal rendelkezék, amelyek látszólag teljesen függetlenek, emellett azonban mégis a kormány céljait és intencióit szolgálják. Itt megérkeztünk a modern sajtó ismertetésének legsötétebb fejezetéhez: a sajtó-korrupcióhoz. Célunk érdekében azonban erről a kérdésről is teljes nyíltsággal kell beszélnünk.

Az természetes, hogy minden olyan újság, melynek eleven és életerős gyökere van a közönség érdeklődésében, nem kapható arra, hogy véleményét pénzért bérbe adja. Az ilyen újság számára ez

nagyon rossz üzlet volna, mert abban a pillanatban, amikor a közönség megsejtené azt, hogy a neki szánt cikkeket bérelt tollak írják, elveszítené a hitelét és ezzel elveszítené a kelendőségét. Már pedig a legnagyobb kormánytámogatás sem lenne elegendő ellenérték ahhoz, hogy azt az újságot ezért kárpótolja. Így rendszerint csak azok a lapok kaphatók erre az üzletre, amelyek nem állanak szolid üzleti alapon s bevételeikben kénytelenek az illegitim jövedelmekkel is számolni. Az ilyen újság, — legalább addig, amíg ez lehetséges, — aggodalmas gonddal igyekszik megóvni a függetlenség látszatát, minden véleményt úgy nyomtat le, mint a saját véleményét, közben azonban a miniszterelnökségek sajtóirodáinak az utajításait várja arra, hogy mi legyen egyik, vagy másik kérdésben a véleménye? Ez a rendszer leghatározottabban van kifejlődve Olaszországban, ahol a lapok hatvan percentje megvásárolható és a kormánytól, a pártoktól, vagy éppen egyes banksoportoktól kapott szubvencióból él. Olaszországban ezért nagyon gyakori, hogy egyes lapok egyik napról a másikra hirtelen megváltoztatják a véleményüket és a politikai pártállásukat. A közönség már meg sem botránkozik rajta, legfeljebb, la a lap újabb iránya nem felel meg a meggyőződésének, azontúl más újságot vásárol.

Közbevetőleg itt megemlékezhetünk a kapitalista, korrupció eseteiről is. Nemcsak Olaszországban, hanem másutt is előfordul az, hogy bizonyos banksoportok érdekeik képviselése céljából lapokat szubvencionálnak, vagy lapokat alapítanak. Erkölcsi szempontból itt már nincsen különbség a megvásárolt és a bank pénzén alapított újság között, mert az illető lapok mindig hamis lobogó alatt vitorláznak; minden esetben úgy lépnek föl, mint a közérdek képviselői, pedig alapjában véve mindennek, amit megírnak csak az a célja, hogy az illető pénzügyi csoportot minél jobb üzletekhez segítsék. Számtalanszor megtörténik, sőt csaknem kivétel nélkül ez az eset, hogy az illető érdekeltiségnek a szívéhez közel áll az imperialista politika, sőt nem egyszer legjövödelmezőbb és legelőnyösebb üzlete a háború. El lehet képzelni, hogy az ilyen lapok mindig elől járnak az imperialista hazafiaskodásban és az imperialista lapok uszító kórusában mindig az övék a leghangosabb és leglármásabb szó.

A kormány lapvásárlásainak aránylag még veszélytelenebb formája az, hogy saját országában szerzi meg a maga politikájának az újságok egyikét vagy másikat. Azonban az is megtörténik, hogy egyes lapok idegen ország kormányának adják bérbe hasábjait és egy idegen ország jóvoltáért üzik a legvadabb háborús uszítást. Czernin jelentései közt olvassuk Bratianunak azt a beismerését, hogy a román hadüzenetet megelőző időszakban bő folyamban

ömlött Romániába az orosz rubel. Ennek az aranyáradatnak legnagyobb részét természetesen az uszító sajtó kiadóhivatalai fogták föl. A háború első fél esztendejében ugyanaz volt az eset Olaszországban, ahol az entente a sajtó legnagyobb részét megvásárolta és kibérelte a monarchia elleni uszítás céljaira. Ez a szennyes vásár ma is tovább folyik azokban az országokban, amelyek még megőrizték a, semlegességüket. Minden valószínűség szerint ki lehetne mutatni a semleges sajtó németgyűlölete és az angol szubvenciók mértéke között az összefüggést, ha az ilyen számadatokat nem titkolná el az is, aki a pénzt adja és az is, aki a pénzt kapja.

Bárha nem egyszer az ilyen rejtett összegek is napfényre kerülnek. Bresztovszky Ede a „Huszadik Század”-ba írott egyik cikkében megemlékezik arról, hogy a német-francia háború idején Franciaország kétszáz ezer frank évi szubvenciót bocsátott bécsi sajtófőnökének rendelkezésére. Ennek a hatása az volt, hogy a monarchia sajtójában nagyon is heves francia szimpátiák mutatkoztak, amire a német külügyi hivatal is megtette a megfelelő ellenintézkedéseket. Egy addig teljesen vagyontalan szerkesztő hirtelen gazdag ember lett s egyszerre több lapot megvásárolt, hogy azután a német-barát politika szolgálatába állítsa őket.

Nem szabad azonban elfelejteni, hogy a külügyi kérdésekben még azok a lapok is teljesen ki vannak szolgáltatva a kormány sajtópolitikájának, amelyek a kormánytól valóban teljesen függetlenek, sőt még azok is, amelyek a kormánynyal ellenséges viszonyban állanak. A diplomácia zárt ajtók mögött tanácskozik. A közvéleménynek csak annyit van módjában ezekről a tanácskozásokról megtudni, amennyit a kormány jónak lát és amennyit megengedni hajlandó.

Hivatalos kommunikék és kormánynyilatkozatok szolgáltatják azt a sovány anyagot, melyből a lapok az ország legfontosabb dolgait, esetleg a háború és a béke kérdését kénytelenek megítélni. Ezekben a közleményekben pedig a kormány tetszése szerint mutatja be az eseményeket. Az utolsó másfél évtized válságai elegendő példát nyújtanak erre. Valahányszor egyik vagy másik kormány úgy érezte, hogy egy kis háborús fenyegetéssel előnyököt és engedményeket tud kicsikarni egy másik kormánytól, vagy azt hitte, hogy most itt az idő a végleges kenyértörésre, egy pár harcias nyilatkozattal mindig fölkorlácolta a tőle független, vagy vele ellenséges viszonyban levő sajtó háborús kedvét is. A szóban forgó vitás kérdéseket mindig sikerült az elfogulatlan közvélemény előtt is úgy, csoportosítani, mintha az ország biztonsága, vagy a nemzet becsülete forogna kockán. Lehet, hogy a tényállás tökéletes ismeretében

a tisztességes független sajtó rájött volna arra, hogy semmi ok sincsen a háborús fenyegetőzésre, a sajtó munkásai azonban nem voltak abban a helyzetben, hogy objektív Ítéletet mondjanak, egyszerűen azért nem, mert sejtelmük sem volt arról, hogy mi történik a kulisszák mögött és nekik is csak azokat a tendenciózusan beállított tényeket volt alkalmuk megtudni, amelyekből nem lehetett más következtetést levonni, csak azt, hogy a haza csakugyan veszélyben van.

Viszont azonban, ha a kormány elérte azt a célt, amelyet a háborús fenyegetéssel el akart érni, vagy ha az utolsó pillanatban elvesztette a bátorságát arra, hogy a háborús kalandba beugrassa az országot, a tények újabb csoportosításával és a sajtónak oda dobott közlemény-morzsákkal mindig sikerült a közvéleményt meggyőzni arról, hogy a háborús veszedelem elmúlt és hogy az adott helyzetben könnyelműség volna fölidézni a véres leszámolást. Pedig a tényállás a legtöbbször nem változott, csak azok a tények változtak, amelyeket a kormány nyilvánosságra hozott.

Ezt a szempontot egy pillanatra sem szabad szem elől téveszteni, mikor arról van szó, hogy a háború kérdésében a sajtó felelősségét tisztázzuk.

11.

Távirati irodák.

A sajtó informálása és a sajtó befolyásolása szempontjából rendkívüli fontossághoz jutottak az úgynevezett „távirati irodák”, amelyek tudósítói rendszerükkel az egész föld kerekességét behálózák. A távirati irodák a sajtó modern fejlődésével születtek meg, akkor, mikor a közönség mindinkább azt kezdte megkövetelni a lapjától, hogy ne csak ötletszerűen, alkalmilag írja meg azt, ami messze idegenben történt, hanem minden nap összefoglaló és teljes beszámolót adjon az utolsó huszonnégy óra eseményeifőli, történetek legyenek azok az események akárhol, akármilyen messzeségben.

A modern újság minden egyes száma huszonnégy órás világtörténet. Ennek a számnak az anyagát egyetlen egy lap sem volna képes a maga erejéből összegyűjteni. A leggazdagabb és leghatalmasabb újságvállalat is szegény volna arra, hogy tudósítókat tartson a föld legeldugottabb helyein is és hogy napról-napra a maga erejéből fedezze azt a rengeteg távirati költséget, melybe a tudósítások elküldése kerül.

Ez a belátás vezetett a tudósítások centralizálására. 1835-ben megalakul Parisban az Agence Havas, mely minden európai fővárossal élénk levelezést tart fenn, Brüsszellel és Londonnal pedig galambposta útján érintkezik. 1849-ben Londonban és Berlinben is hasonló ügynökségek alakulnak: Londonban a Reuter, Berlinben pedig a Wolff-ügynökség. Hovatovább minden országban létre jön egy-egy ilyen távirati iroda: az olasz Stefani és a Pétervári Távirati Ügynökség neveit például minden újságolvasó ismeri. Ezek az ügynökségek kölcsönösen csereviszonyba léptek egymással. Minden ügynökség összegyűjti a saját országára vonatkozó anyagot és azt közli a többi távirati ügynökséggel. A három vezető távirati ügynökség azonban: a Reuter-, a Havas- és a Wolff-ügynökség továbbra is megtartotta vezető szerepét, sőt kartellbe lépett egymással: Reuter a maga zónájában tartotta a britt gyarmatokat és Keletáziát, továbbá Amerikát is, a Havas a román országokat és a Reuterrel együtt Délamerikát. A Wolff-ügynökség számára az anyaország és gyarmatain kívül Észak- és Keleteurópa maradt meg. A megegyezés szerint mindegyik távirati iroda köteles volt arra, hogy a neki fenntartott területen kívül csak a vele kartellben levő vállalatnak adja át a híryanagát, sem a lapokkal, sem az azon a területen levő kisebb távirati ügynökségekkel nem léphetett direkte összeköttetésbe.

Mi következett ebből? Az, hogy a különböző távirati ügynökségek a hírszolgálat terén egyedáruságot kaptak azon a területen, amelyet nekik ez a kartell kijelölt. Tőlük függött, hogy egy bizonyos országnak milyen híreket hajlandók leadni, vagy hogy a híreket milyen színezéssel továbbítják. Békés időben ennek a jelentősége kisebb volt, válságos időkben azonban egész világrészek olyan szemüvegen keresztül látták az eseményeket, amint ez az illető távirati irodának tetszett.

Már most milyen irányban fogják érvényesíteni ezek a távirati irodák azt a hallatlan nagy befolyást, mely ezzel a kezükbe jutott. Természetesen olyan szellemben és olyan irányban, ami megfelel az ő érdekeltségeiknek. Karl Bücher ezekről az érdekeltségekről ezt írja a sajtóról szóló könyvében: „Minden távirati iroda egyfelől saját országa kormányától, másfelől pedig a tulajdonosaitól: legtöbbször a börze nagytőkéseitől függ. Közvetlenül a kormányoktól, hatóságoktól, részvénytársaságoktól kapják az értesítéseiket, amelyeket bizonyos formában kell továbbítaniok. Egyéb híryanagukat pedig szívesen a kormánykörök cenzúrája, vagy irányítása alá bocsátják, mert ezért viszont az állami távirati és telefonhálózat kedvezményes használatához kapnak jogot. Más

szóval ez azt jelenti, hogy a távirati irodák saját híryanagukat országuk kormánya és a belföldi kapitalizmus intenciói szerint továbbítják.” A világháború kitörésekor csodálkoztunk azon, hogy az egész román világ és egész Amerika rokonszenvével az entente felé fordult és bennünk kereste a világháború okozóját. Most már könnyen megérthetjük ezt, ha arra gondolunk, hogy az egész román világ és egész Amerika a Reuter-büro és az Agence Havas beállítása szerint látta az események kifejlődését.

Az entente nagy befolyása a világ közvéleményére azonban nemcsak abban a domináló szerepben gyökerezett, amelyet a Beuter- és a Havas-ügynökségek játszottak a nemzetközi hírszolgálatban. E tekintetben számba kell még venni a távoli világrészeket összekötő kábelek szerepét. Angliának első dolga az volt, hogy elvágta azt a kevés kábelt is, mely Németországot a nagyvilággal összekötötte. Sok munkája nem volt vele, mert Németország csak közvetlenül a háború előtti években gondolt arra, hogy saját tengerentúli távirat forgalmát Angliától függetleníse. Erre az elhatározásra a búr-háború adott okot, mert megmutatta, hogy kritikus időszakokban milyen hallatlan nagyjelentősége van annak, ha egy ország a tengerentúli hírszolgálatot a kezében tartja. A búr-háború kitörésekor Délafrikát csak angol kábelek kötötték össze Európával. Anglia a háború kitörésekor először teljesen beszüntette a Délafrikával való távirati forgalmat, azután pedig egy katonai cenzori hivatalt rendezett be Ádenben s a semleges országok és gyarmataik forgalmában is csak azokat a táviratokat engedte át, amelyek az ő szempontjából veszélytelenek voltak.

Ez a tapasztalat készítette a semleges országokat, köztük Franciaországot, Amerikát és Németországot is arra, »hogy tengerentúli távirat-hálózatukat; kiépítsék. A háború kitörésekor azonban még mindig meg volt az angol kábelek hallatlan fölénye, a német kábelek pedig nem sokkal a hadüzenet után megszakadtak, annak az egynek a kivételével, mely a román Constanzából vezetett Konstantinápolyba és nagyszerű szolgálatokat tett a központi hatalmak ügyének abban az időben, amikor Románia még semleges volt.

A háború alatt így Anglia és Anglia szövetségesei számára nyitva áll a világ, ugyanakkor, amikor Németország mint egy zárt sziget, a maga igazságaival teljesen izolálva maradt. Csodálkozni kell-e akkor azon, ha — különösen az első időben — állandóan entente-győzelmekkel volt tele a világ és Amerikában és a semleges országokban az a meggyőződés kapott lábra, hogy a központi hatalmak a demokrácia és az, emberiség gonosz indulatú, veszedelmes ellenségeit

12.

A diplomácia és a sajtó.

A diplomaták munkáját sok tekintetben feleslegessé teszi és pótolja a sajtó. A régi diplomaták munkájában a hírszolgálat legalább olyan fontos szerepet játszott, mint az államok egymás közötti érintkezésének közvetítése. Láttuk azt, hogy Velence első követeinek legfontosabb teendőjük az volt, hogy a tízek tanácsát a külföldi eseményekről kellő információkkal ellássák. Ezt a tájékoztatást ma gyorsabban, pontosabban és kimerítőbben elvégzi a sajtó. Egyetlen egy diplomáciai képviselőtiek sem lehet olyan nagyszerűen szervezett hírszolgálata, mint a világsajtónak. A diplomaták hírszerző munkája így most már csak arra szorítkozik, hogy a sajtó nyilvános hírszolgálatát egy titkos hírszolgálattal, magyarul szólva kémkedéssel kiegészítsék és azokat a katonai és diplomáciai titkokat is megtudják, amelyeket az idegen államok nem voltak hajlandók a nyilvánosság orrára kötni. A különböző színű diplomáciai könyvek nem igen szokták az ilyen titkos jelentéseket a nyilvánosság elé bocsátani, a francia sárgakönyvben azonban mégis napvilágot látott a berlini francia nagykövetnek, továbbá a berlini katonai és tengerészeti attaséknak néhány ilyen jelentése. Ezekből a beszámolókból több részt idéztünk ebben a tanulmányban is és ezzel fogalmat nyújtottunk arra, hogy mi a tárgya, mi a köre és mi az eszköze ennek a diplomata hírszolgálatnak.

Ez a hírszolgálat azonban már a kémkedések kategóriájába tartozik. A legitim hírszolgálat terén régóta nem a diplomáciáé, hanem a sajtóé a vezérszerep. Viszont azonban a diplomácia a maga céljai érdekében nagyszerűen hasznosíthatja a sajtót. Használtni tudja először, mint hírforrást: a diplomáciai jelentések lépten-nyomon hivatkoznak arra, hogy mi jelent meg az illető ország lapjában; — használni tudja azután mint saját céljainak intrikáinak, hangulatsinálásának az eszközét.

Azt lehetne mondani, hogy a mai diplomácia jóságával és modernségével egyenes összefüggésben van az, hogy mennyire tudja hasznát venni a sajtónak? És el kell mondani, hogy ebben a tekintetben mi: központi hatalmak és különösen mi: Ausztria-Magyarország hátrányban vagyunk az entente diplomatáival szemben. A „Huszadik Század” 1917. áprilisi számában Fülep Lajos megemlékezik arról, hogy a monarchia olaszországi képviselői a háború kitörése előtti időkben hogyan kezelték az olasz sajtótl Hivatkozik Luzzattira, aki a monarchia külpolitikai érint-

kezesben használt formáit teljesen elévülteknek és merőben bürokratikusoknak tartja, azután így folytatja:

– „Luzzatti állításainak igazságát mindenkinek, aki valaha olaszországi külügyi képviselőnkkel érintkezésbe lépett, alkalma volt keservesen tapasztalnia. Valamennyi római követség között a monarchiáé volt a legzárkózottabb, a szó szoros értelmében megközelíthetetlen. Valósággal megdöbbsentem, amikor a legtekintélyesebb olasz politikai újságíróknak idevágó nyilatkozatait hallottam és el sem tudtam hinni, amíg meg nem győződtem objektivitásukról. Minden állam képviselője élénk érintkezésben állott az olasz közvélemény irányítóival, a monarchiáé kivételével. Az entente nagykövetei állandóan közlekedtek az olasz újságírókkal, csak a szövetséges állam nagykövete nem. Sőt egyenesen ellenséges és fölényes pozíciót foglalt el velük szemben, amire az újságírók bojkottal feleltek. Hogy milyen végzetes hiba volt ez, azt csak az láthatja be igazán, aki az olasz politikai életet és benne a publicisztika jelentőségét ismeri.”

– „Hasonló színvonalú sajtója, mint Olaszországnak, csak Angliának van és egy országnak sincs olyan, melynek hozzáfogható döntő jelentősége volna. Ez elől a tényező elől elzárkózni s csak néhány hivatalos személyiséggel való érintkezésre szorítkozni annyit jelent, mint az ország lelkét nem ismerni s nem érteni, a reális viszonyokhoz nem alkalmazkodni, felhőkön trónolni és légvárakat építeni.”

– „A monarchia nagykövetsége és rajta keresztül külügyminisztériumunk sokat tanulhatott volna a Balkán-háború idején az olasz újságíróktól, ha szóba állt volna velük. Ezek között olyanok voltak, akik évtizedeket töltöttek a Balkánon, ismerték annak minden viszonyát s nemcsak másként, hanem épen ellenkezőleg látták a dolgokat, mint a mi közvéleményünk és a mi politikusaink. Oly pontosan tudták a Balkánszövetség létrejöttének minden csínját-bínját, minden titkos (különösen angol) rugóját, úgy ismerték az előkészületeket, hogy nem kellett prófétáknak lenniök ahhoz, hogy a következmények nekik adjanak igazat.”

– „Alkalmam volt egyszer ezt elmondani követségünk titkárnak, aki igen előzékenyen és figyelmesen meghallgatott, mindenben igazat is adott nekem, de azután kijelentette, hogy ezek a dolgok nem tartoznak rájuk, nekik a Ballplatzról jövő direktívához kell tartamok magukat, ezek között pedig első és fő szabály a sajtó negligálása.”

Ilyen politika mellett egyszerre érthetővé válik az, hogy az olasz szövetségesi viszony miért nyugodott olyan ingatag alapon és

addig is, amíg a diplomaták hivatalosan folytonosan hangoztatták a hármasszövetség egységét és tartósságát, az olasz sajtóban miért maradt teljesen szokatlan tünemény a háramsszövetség eszméjéhez való ragaszkodás ?

Azonban úgy látszik, a monarchia képviselőihez hasonló meghagyást szoktak kapni a német diplomáciai képviselők is és ezt a meghagyást magukkal viszik mindenhová, ahol Németország és a monarchia nevében tárgyalni kell. Az algezirászi konferencia idején az egész független nemzetközi sajtó Németország igényei ellen foglalt állást. Ennek egyik oka kétségtelenül a Reuter- és a Havas-ügynökség túlnyomó súlya volt, azonban bizonyára része volt benne annak is, hogy a monarchia és Németország képviselői teljes ellentétben az entente diplomatáival, a konferencia egész tartama alatt a legteljesebb negligálás és lenézés hangján beszéltek a sajtó munkásaival. Ennek a hatása különösen a spanyol sajtóban vált érezhetővé, pedig ennek nagy befolyása volt a konferencia kimenetelére. Viszont ez a spanyol sajtó az újságírók nyelvén értő entente-diplomatáknak annyi hasznos szolgálatot tett, hogy Franciaország képviselői a konferencia befejezése után udvarias levélben köszönték meg a spanyol sajtónak a konferencia alatt tanúsított jóindulatát.

13.

A háborús sajtó és a diplomácia.

A világháború kitörését kísérő diplomáciai könyvekben. sok adatot és sok utalást találunk arra, hogy a külügyi politika intézői hogyan szoktak játszani a közvéleménycsinálás nagy instrumentumain! Ezek az adatok annál érdekesebbek, mert normális időkben a sajtópolitika mindig a legtitkosabb ága a diplomaták művészetének. Báró Macchio római nagykövetünk 1915 áprilisában ezt jelenti Bécsbe:

— „A kormány az összes lapokat, amelyekre befolyással bír és ilyen minden ellenkező fogadkozás dacára is *elég* van, szabadjukra hagyja. Véleményem szerint ez aggályos tünet, vagy legalább is veszélyes játék a tüzzel.” Azután így folytatja:

— „Most, amidőn az intervencionistáktól eltekintve a parlament zöme óvatos rezerváltságot tanúsít, midőn az ország egész déli része félreismerhetetlen módon a semlegesség mellett döntött, most, mikor szigorú rendeletek megkönnyítik a politikai vitatkozás

irányítását, éppen maga a kormány az, mely a sajtóban a nyugtalanság parazsát éleszti és ezzel politikai kétkulacsosságról tesz tanúbizonyságot. Benyomásom szerint a kormány sajtópolitikájának az a célja, hogy velünk szemben a közvélemény ellenséges érzületére hivatkozassak, másfelől pedig állapotainkat lekicsinyeltesse azért, hogy a népben a bátorság érzését fölkeltve, szükség esetén támadó kedvet idézzon elő.”

Báró Macchio helyesen Ítélt meg az olasz kormány céljait. A háborús szándékú olasz kormánynak egy általában nem volt kedve szerint az, hogy az olasz közvéleményben háborúellenes hangulatok mutatkoznak, rászabadította tehát az uszító imperialista, sajtót az országra, hogy tegye meg a magáét és a május végére tervezett hadüzenet idejére teremtsen meg a szükséges harcias közvéleményt.

És báró Macchio azt is helyesen sejtette, hogy az olasz kormány a döntő pillanatban az olasz közvélemény ellenséges indulatára fog hivatkozni. A kormányok maguk tudják a legjobban, hogy külügyi kérdésekben ez a közvélemény milyen forrásokból táplálkozik és tisztában vannak azzal is, hogy egy-két békés szellemű külpolitikai információ egyszerre megváltoztatná a mesterségesen csinált háborús hangulatot. A „közvélemény” azonban mégis gyakran használt ütőkártya a kezükben, melyre kölcsönösen szívesen szoktak hivatkozni.

A bécsi szerb követ ezért már 1914 július elsején arra kéri a szerb kormányt, kövessen el mindent, hogy „a belgrádi sajtó lángja Jegyen olyan mérsékelt, amilyen csak lehet.” A belgrádi lapok azonban továbbra is úgyszólván ünneplik a sarajevói merényletet és július hatodikáról a szerb követ már ezt írja haza Bécsből:

— „A katonai és kormánykörök Szerbia ellen irányuló felháborodása újságjaink cikkei következtében, amelyeket a belgrádi osztrák-magyar nagykövetség buzgón kihasznál, folytonosan növekszik.”

Julius 14-ről hasonló jelentést küld a berlini szerb követ:

— „Az államtitkár kijelentette, hogy nem érti a szerb sajtó lázító magatartását és támadásait Ausztria-Magyarország ellen, amelyeket ez a nagyhatalom nem tűrhet el.”

Ugyanerről a napról a bécsi szerb követ ezt jelenti haza a bécsi külügyi kormány sajtópolitikájáról:

— „A külügyminisztérium sajtóirodája már megint ellenünk irányítja a közvéleményt. A „Zeit” és az „Arbeiter Zeitung” kivételével valamennyi osztrák-magyar lapot ez az iroda lát el és irányít sarajevói merényletről szóló cikkei számára hírekkel, ön látta, hogy milyenek voltak azok a hírek és milyen a cikkek hangja.”

A londoni szerb követ pedig ugyanezekben a napokban eztjeleni:

— „Az osztrák-magyar nagykövet a legnagyobb erőfeszítéseket követi el, hogy az angol sajtót ellenünk elfogulttá hangolja és megnyerje azon eszme számára, hogy a monarchiának alaposan meg kell leckéztetnie Szerbiát. A nagykövet újságkivágásokat küld a lapoknak annak a bizonyágául, hogy miként ír a mi sajtónk.”

Természetesen nem szabad elfelejteni, hogy ezek a jelentések a monarchia iránti elkeseredett ellenségeskedést érző szerb diplomaták tollából származnak és azzal a céllal Íródtak, hogy a mi agresszív szándékainkat bizonyítsák. Azonban akármilyen kevés hitelt adunk is a szerb követek jelentéseinek, egy célra jók ezek a diplomáciai írások: bevilágítanak abba a titkos műhelybe, melyben a sajtópolitikát irányítják és megmutatják azt a nagy szerepet, melyet a sajtó a diplomaták mesterkedéseiben játszik. Pasics különben úgy látszik, nagyon komolyan vette azt a veszedelmet, mely a monarchia sajtópolitikája révén Szerbiát fenyegetheti, mert július 14-én hosszú körlevélben fordul valamennyi szerb követséghez. Ez a körlevél a mi tárgyunk szempontjából ismét nagyon tanulságos.

— „A császári és királyi sajtóiroda,” — írja Pasics — „Európa közvéleményét egy bizonyos cél érdekében nyugtalanítja, a belgrádi sajtó magatartását pontatlan és valótlan módon közli. Sajái belátása szerint kiválogatja azon újságok cikkeinek legerősebb kifejezéseit, amelyek sértegetésekre, fenyegetésekre és célzatos hazugságokra válaszolnak és ezeket feltárlja Ausztria-Magyarország közvéleménye elé. A sajtóiroda főleg olyan cikkekből közöl kivonatokat, amelyek nem szócsövei sem pártoknak, sem külön testületeknek. A sajtó nálunk teljesen szabad. A lapokat csak felségsértés büntette, vagy forradalomra való lázítás esetén lehet elkobozni. Előzetes cenzúra nincs. Tekintettel erre a tényállásra, csak annyi fölvilágosítást adjon illetékes helyen, hogy nincsen sem alkotmányos, sem törvényes eszközünk lapjaink irányának megváltoztatására.

Pasics tehát ebben a köriratban elhárítja magától a felelősséget a szerb sajtó harcias és provokáló hangjáért. Nagy hiba volna, ha ezt a diplomáciai sakkhúzást komolyan vennők. A belgrádi sajtó csak azt a verklit folytatta, melyet a Pasics-féle monarchiaellenes izgató politika adott a kezébe és így a belgrádi sajtó kitoréseiért Pasics akkor is felelős lett volna, ha a kritikus júliusi napokban csakugyan alkalmatlannak és kellemetlennek érezte a vad sovinizmusra uszított szerb sajtó provokáló és kötekedő hangját.

NEGYEDIK RÉSZ.

Az uszító sajtó.

1.

A nyugati viharfészek.

A változó népléleknek, a nemzetek folytonosan hullámzó közvéleményének nincsen pontosabb és fürgébb szeizmográfja, mint a sajtó. A napi eseményeket regisztráló nyomtatott betű fejlett érzékenységgel reagál minden változásra, minden eltolódásra, mely a közvéleményben bekövetkezik és különösen érdekes dolog volna, ha a sajtó tükrében kezdet kezdetétől végig kísérhetnők azoknak az ellentéteknek a kifejlődését, amelyek végül egész Európát két táborra osztották és a mai világrendést okozták. Ez (természetesen messze túllépné ennek a tanulmánynak a kereteit. Itt azért meg kell elégednünk azzal, ha a nyomtatott betűből áradó idegességi tünetek legkirívóbb példáiról emlékezünk meg és így adunk egy kis fogalmat arról, hogy a sajtó hogyan reagált azokra a mély gazdasági és nemzeti ellentétekre, amelyek a világtörténelem legnagyobb és legborzalmasabb vérontásához vezettek.

Mikor vesszük észre az európai sajtóban az első ideges kilendüléseket, amelyek már közvetlen összefüggésben vannak a mai világháborúval! Nagyon korán, közvetlenül a frankfurti béke megkötése után. A frankfurti békéről már megírtuk, hogy ez rossz béke volt, mert a francia nemzet megalázásával, francia föld annektálásával új háborús bonyodalmaknak vetette el a magvát. A frankfurti béke papirosán még meg sem száradtak az aláírások, amikor a francia néplélek már a revanche vágy izzó gyűlöletével fordult a németek ellen.

A frankfurti béke óta négy és fél évtized telt el. Az a nemzedék, mely a nagy debacle szégyenét és megaláztatását érezte, azóta nagyrészt kihalt. Mi plántálta át az új nemzedékbe az apák szenvedélyét, mi okozta azt, hogy a fiatal francia nemzedék a régítől örö-

költe a németek könyörtelen, soha meg nem alkuvó, ideges hisztériás rohamokban kitörő gyűlöletét? Egy előbbi fejezetben megírtuk, hogy a közvélemény minden nevelő tényezője kivette ebből a maga szerepét. Iskola, tudomány, irodalom, egyformán a németek gyűlöletét hirdette, társadalmi egyesületek egész sorozata támadt azzal a céllal, hogy a revanche-vágy at ápolja. Politikai pártok egymással versenyeztek abban, hogy a németek iránt érzett ellenszenv elemi erejét a saját javukra kamatoztassák. Kormányok játszottak a tüzzel, hogy ideig-óráig a népszerűség verőfényében sűtkérezhesenek. És végül a sajtó... természetesen a sajtó is. Abból, amit az: előző fejezetben a sajtó törvényeiről irtunk, magától következik, hogy a frankfurti béke megkötése óta minden francia újságra, mely számolt a közönség ízlésével és lelki hajlamaival, kötelezővé lett a németgyűlölet és a németellenes propaganda. Franciaország legtekintélyesebb lapja: a „Temps” állandóan a legnagyobb figyelmet szentelte az elzász-lotharingiai kérdésnek és a szerkesztőségében soha sem hiányoztak az olyan munkatársak, akik a Franciaország tésztéről leszakított tartományok szülőttei voltak. A hangban és az ízlésben még megőrzött bizonyos mérsékletet, ez a mérséklet azonban nem gyengíti a gyűlölet erejét. És utána csakhamar jönnek a hangosabb szavú, rikítóbb színű újságok, amelyek már harsonásan és lármásan gyűlölik a német „rablók”-at.

Azokban jegyezzük meg magunknak: a gyűlölködésnek ebben az egyre erősödő kórusában akkor sem egyes újságok, hanem bizonyos politikusok adják meg a vezető hangot. Előbb Gambetta, a nagy háború utolsó hónapjaiban megkísérlett nemzeti ellentállás dicsőséges hőse, azután a hiú és teátrális pózokat kedvelő Boulanger, a legújabb időkben pedig Németország nagy ellensége: Delcassé azok a háborús mumusok, akik hol fölbukkannak, hol megint eltűnnek a francia politikai élet sülyesztőjében és népszerűsége vadászó lárma, harcias politikájukkal egyidőre rémületbe ejtik mindazokat, akik Európa békéjéért őszintén aggódnak. A háborús mumusoknak akár kormányon vannak, akár elbuknak, erős visszhangjuk van a sajtóban. A „Gaulois” kifejezetten Gambetta politikáját szolgálja, azután jönnek a mozgékony és lármás boulevard-lapok, amelyek,— amint ezt már kifejtettük, — a háborús izgalomban és a tüntető hazafiságban találják meg boldogulásokat!. A „France”, a „Patrie”, a „Libre Parole” az „Intransigeant”, a „Journal” és társaik a legvehemensebb németgyűlölet politikájával lesznek népszerűek és emelkednek föl a sok százezres példányszámokig.

A külpolitikai helyzet azonban még tisztázatlan, Franciaországnak attól kell tartania, hogy egy újabb német háború esetén a

félelmetes ellenséggel szemben magára marad. A lapokban állandó az aggodalom, hogy az ördögien ravasz Bismarck addig keveri Franciaországot egy újabb háborúba, amíg egyedül és szövetségesei: nélkül áll. A német—osztrák-magyar szövetség, mely Olaszország csatlakozásával hármasszövetséggé bővül, a hisztériás rémüldöző kitöréseit váltja ki a francia sajtóból. A francia közvélemény sürgeti és követeli a szövetségeket, akik az egyensúlyt Franciaország javára billentsék. Az új ellenség miatt a francia közvélemény elfelejti azt a százados ellenségeskedést is, mely őt Angliától elválasztotta. A faschodai affér idején, mely Franciaországot majdnem háborúba keverte Angliával, ezt így fejezte ki egy francia diplomata:

— Addig, amíg Elzász-Lotriaringia német marad, a francia nép, történjék bármi, Németországban az „állandó”, mindenki másban csak az „alkalmi” ellenséget fogja látni.

A francia közvélemény már ekkor egy angol és egy orosz szövetségről álmodozott. És a francia sajtó, e szent cél érdekében minâen imperialista ellentét dacára megtalálta Angliával szemben a megértés és rokonszenv ígéit, Oroszországról és az Oroszországgal kötendő szövetségről pedig lelkesedéssel és szeretettel irt. Republikánus lapok és republikánus olvasók a türelmetlen szeretô mohó szomjúságával várták azt a pillanatot, amikor Oroszország karjai közé omolhatnak.

2.

A keleti viharfészek.

A berlini kongresszus kétségtelenné tette Európa előtt azt, hogy a világ békéjét a nyugati vihar fészek mellett még *egy* másik keleti viharfészek is fenyegeti: a pánszlávizmus imperializmusa. A berlini kongresszusig Oroszország a legnagyobb barátsággal viseltetett Poroszország iránt és Bismarck nagy művészettel értett ahoz, hogy ezt, a rokonszenvet állandóan ápolja. A szent szövetségre visszavezethető rokonszenv szálai Ausztriát is összebogozták a cári birodalommal. A berlini kongresszuson azonban egyszerre szakadék nyílt meg az addigi barátok között, hirtelen nyilvánvalóvá lett az, hogy a pánszláv imperializmus, soha sem egyeztethető össze sem Németország, sem a monarchia érdekeivel.

A pánszláv imperializmus ígéretföldje a Balkán volt. Itt ketôs cél lebegett előtte. Az egyik az, hogy a félszigeten él o délszláv

népeket a cár uralma alatt egyesítse. A másik az, hogy így kiterjesztve az orosz birodalom határait, megszerezze Konstantinápolyt és ezzel együtt a kijáratot a II. Katalin cárnő kora óta hön óhajtott melegvizű tengerhez.

Itt azonban az orosz imperializmus szembetalálkozott a monarchia imperializmusával, mely a saját érdekszférájának szerette a Balkánt tekinteni. A monarchia imperializmusa valami csodálatos korasszülött volt. Élt, anélkül, hogy életképes lett volna, agresszív volt, anélkül, hogy tudatosan és bátran tört volna a célja felé. Az egész imperializmus tulajdonképpen csak a dinasztiaiban és a dinasztikus politikát csináló politikusok ambíciójában gyökerezett. Még nem volt mögötte egy expanzióra törekvő ipar és ezért nem volt mögötte közvélemény. A sajtó, különösen a magyar sajtó teljesen hűvösen állt vele szemben, az osztrák sajtóorgánumok közül is inkább csak azok a lapok voltak hirdetői, amelyek jobban megközelíthetők dinasztikus és militarista érdekeltségek számára.

Mi volt ennek az imperializmusnak a célja? Végeredményben Szaloniki és a szabad egei tengeri kikötő. Ezt a merész célt azonban ez az óvatos és tapogatózó imperializmus csak a messze jövőben merte sejtetni. Egyelőre megelégedett az ad hoc politika lavírozásaival. Addig is, amíg rá merjük magunkat szánni arra, hogy a kezünket kinyújtsuk a kelet kapuja felé, beértük azzal, hogy a Balkánon ragaszodjunk a status quo-hoz, egyre halogassuk Törökország várható fölbomlását és ellensúlyozzuk Oroszország minden hatalmi gyarapodását. A balkáni országok önállóságát támogattuk, de csak azzal a céllal, hogy ez az önállóság az orosz terjeszkedésnek legyen az akadálya. A támogatásban nem mentünk odáig, hogy elősegítsük, vagy legalább ne gátoljuk meg a török uralom alatt élő fajokonokkal való egyesülést, mert ez a mi imperialista álmaink feladását jelentette volna. A berlini kongresszuson Németország és Anglia segítségével letörtük Oroszország balkáni politikáját s európai fölhatalmazást szereztünk arra, hogy Bosznia-Hercegovinát okkupáljuk.

Bosznia okkupációja egy bátortalan lépés volt Szaloniki irányában. A monarchia közvéleményében azonban annyira nem volt az imperializmusnak talaja, hogy az okkupáció a legnagyobb mértékben népszerűtlen volt. Ez a balkáni politika azonban dacára minden népszerűtlenségének, fontos és végzetes kihatású változásokat okoz a közvéleményben. Nyomban a berlini kongresszus után megkötjük Németországgal a szövetségi szerződést. Mindenki tudja, de a lapok is megírják, hogy ez a szövetség védekezés akar lenni a pánszláv veszedelemmel szemben. Az a politika, mely Bulgáriát bás-

tyául akarta kijátszani Oroszország ellen, 1887-ben majdnem orosz háborúra vezet. Ettől kezdve a sajtó révén átmegy a köztudatba, hogy Oroszország a mi természetes ellenségünk, akivel előbb-utóbb le kell számolnunk. Ez a balkáni imperializmus egyik következménye. A másik következmény pedig az, hogy ellenségünké teszi a balkáni népeket. A balkáni népek valamennyien arra vágnak, hogy a török uralom alatt sínylődő fajrokonaikkal egyesüljenek. Ez azonban csak Törökország romjain lehetséges, Törökországot pedig a monarchia nem engedi összeomlani. A balkáni népek tudatába és a balkáni népek sajtójába így átszivárog az a meggyőződés, hogy az ő fejlődésüknek, az ő nagyságuknak mi vagyunk a megakadályozó, viszont a mi sajtónk rászokik arra, hogy bizonyos ellenséges lenézés hangján tárgyalja a balkáni viszonyokat.

Az orosz sajtó helyzete szemben az orosz imperializmussal, egészen sajtóságos. Oroszországban elképzelhetetlen lett volna az, hogy a sajtó egy olyan politika számára verbuválja a közvéleményt, mely a hivatalos köröknek kellemetlen. Amint már említettük, Oroszországban a napvilágot látó félezer újságnak egyötöde kormánylap volt, a többi újság pedig, — nem számítva a japán háborút követő forradalom után következő liberálisabb szellemű időszakot, — állandóan egy középkori szigorúsággal kezelt cenzúra alatt nyögött. Az orosz népnek hetven százaléka még ma is analfabéta, a sajtónak tehát Oroszországban nem is lehetett olyan nagy, közvéleményformáló hatása, mint a nyugati kulturáriumokban. Az orosz sajtóban megnyilvánuló imperialista, pánszláv és gyűlölködő tendenciákat azért egy percig sem lehet másképen fölfogni, mint a hivatalos kormánypolitika felelőtlen megnyilatkozását.

Az orosz sajtóban a berlini kongresszus után nyilatkoznak meg először kifejezett németellenes tendenciák. Ugyanekkor hangsamban lép előtérbe az az ellentét is, mely a monarchia és Oroszország között a balkáni hegemonia kérdésében támadt. Az orosz sajtó azt írja, hogy a berlini kongresszus Oroszország megaláztatása volt s ezt a megaláztatást Bismarcknak tulajdonítja. A sajtó éles hangja mögött ott bujkál, ott bujtogat, ott informál az a személyes ellenszenv, melyet Gorcsakov herceg, orosz külügyminiszter Bismarck ellen érzett. Gorcsakov egy francia hírlapírónak adott interviewben már akkor fölveti egy orosz-francia szövetség eszméjét. Ez a szövetség azonban még hosszú ideig a jövő zenéje.

A *cárizmus* idegenkedett egy republikánus fegyver társ tói. Az orosz államférfiak pedig a köztársasági kormány minden csábítása dacára hosszú ideig óvakodtak attól, hogy hazájukat a francia revanche-kezd eszközévé tegyék. Bismarcknak még hosszú időn ke-

resztül sikerül fönttartania azt a komplikált rendszert, mely a hármas szövetség mellett meg tudta tartani Oroszország barátságát és Oroszországot hátvédül használta föl egy francia támadás esetére. Lassan-lassan azonban fordulat következik be a hivatalos politikában s az orosz sajtóban a hivatalos politika változásának megfelelően előtérbe lép az a meggyőződés, hogy a szlávoknak végre is le kell számolnia a germánsággal, mert a germánok a szláv terjeszkedésnek legerősebb akadályai. 1888-ban Parisban fölveszik az első orosz kölcsönt és nem sokkal rá megkötik a francia-orosz entente-ot. A francia sajtó örömtüzeket gyújtogat s Elzász-Lotharingia közeli fölszabadulásáról álmodozik. Az orosz sajtónak könnyű dolga van azzal, hogy ezt a szövetséget vezető orosz körökben népszerűsítse. II. Katalin cárnő kora óta Oroszországban mindig kifejezett francia szimpátiák uralkodtak, az orosz magasabb körök teljesen a francia kultúra forrásain nevelődtek. Rögtön széles körben rokonszenves lesz ez az alliance, melynek a célját az orosz sajtó abban keresi, hogy egy germán hegemonia kifejlődését megakadályozza Európában. A pánszláv sajtó egyre kifejezettebben hangsúlyozza a szláv rokonság összekötő erejét és az elnyomott szláv testvérekkel való rokonszenvet. A pánszláv izgatás központjában maga az ortodox egyház és azok a lapok állanak, amelyek élénk érintkezést tartanak fönn az egyházi körökkel. A liberálisokat viszont Németország gazdasági expansiója gerjeszti egyre nagyobb gyűlöletre. A német lakosság feleslegének egy része kelet felé vándorol és Oroszországban akarja megkeresni a kenyérét. A liberálisabb irányú orosz lapok folytonosan növekvő keserűség hangján beszélnek erről a „Drang nach dem Osten”-ről, minden német paraszt, minden német utazó, minden német kereskedő, minden német mérnök a „germán terjeszkedés” előfutárja a szemükben.

Az orosz sajtóban így fokként teljesen elhatalmasodik az, a nagy, germánellenes áramlat, mely a világháború kitörésének egyik fő okozója volt.

A keleti viharfészek is készen áll egy explozióra.

3.

Az angol—német ellentét.

Tudvalevő, hogy az orosz-francia szövetség másfél évtizeddel később Anglia csatlakozásával hármas entent-tá bővült.

Abban az időben, amikor a francia-orosz szerződést megkötötték, Németország és Anglia között szívélyes volt a viszony. Anglia

a szárazföldi hatalmi csoportosulásoktól független, izolált helyzetben volt. Ezt az izoláltságot kellemetlenül érezte, mert attól tartott, hogy a kontinentális hatalmak esetleg végre is az /angol világ impérium ellen fognak összefogni és szívesen kereste a közeledést hol az egyik, hol a másik hatalmi csoporthoz. Ebben az időben még úgy állt a helyzet, hogy Anglia épen *úgy* lehetett volna a hármasszövetség, mint a francia-orosz entente barátja.

Az angol és a német sajtó a kilencvenes évek elején még barátságosan, vagy hűvös közönnyel állt egymással szemben. Közben azonban előbb a német, azután az angol politikában is, a kulisszák mögött megtörténtek azok az eltolódások, amelyek először az angol és német imperializmus összeütközését, azután pedig a két ország sajtójának az egymás ellen fordulását eredményezték.

Bismarck teljes tudatában volt annak, hogy Németország,, bármilyen nemzetközi konfliktus esetén, mint engesztelhetetlen ellenségre számíthat Franciaországra. Az imperialista hajlandóságú cárizmus és Franciaország közé ékelve, ezért Németország belső fejlesztését és a szárazföldi német hatalom megerősítését tűzte ki célul maga elé. Közben azonban a német közgazdasági és népesedési viszonyokban olyan eltolódások állottak be, amelyek a bismarcki politikát és ezzel a politikával együtt a vaskancellárt is félretaszították az útból. Németország lakossága évenként 900 ezer emberrel gyarapodott. Ezek a folytonosan növekedő tömegek a fejlődő német iparban találtak elhelyezést. Az ipar pedig csak úgy tudta ellátni az ország lakosságában mutatkozó felesleget, ha expansiós politikát űzött. Ez adja meg az indító lökést a német gyarmati politikához. Azonban a világ régebben beérkezett nagyhatalmai a gyarmatokból már lefoglalták azt a területet, ami a legértékesebb és leghasználhatóbb volt. Németország tehát, hogy biztosítsa magának a szükséges nyerstermények beszerzését egyfelől,» az iparcikkei részére szükséges piacot másfelől, kénytelen egyidejűleg a szárazföldi imperializmus egy nemével is kísérletezni: egy olyan gazdasági közösség és katonai szövetség megteremtésén, mely Hamburgtól Bagdadig vezet. A német imperializmus úgy a tengeri, mint a szárazföldi úton szembe kerül Angliával. A gyarmati politika a német hajóhad fejlesztését követeli meg, ami kihívja maga ellen Angliának, mint a legnagyobb tengeri hatalmasságnak a féltékenységét. A Perzsa-öböl felé terjeszkedés pedig keresztezi Angliának azt a számítását, hogy Arabian és Mezopotámián keresztül összefüggést teremtsen meg ázsiai és afrikai gyarmatai közt s Egyiptomot Törökország romjain összekösse Indiával. Mindakettő

olyan mély és olyan elhatározó ellentét, melynek előbb-utóbb kenyértörésre kell vezetnie.

A német politika döntő fordulata 1894-ben következik be. Ebben az évben távozik a kancellári székből Caprivi, aki még azt a kijelentést tette, hogy Németországgal soha rosszabb nem történhetnék, mintha valaki egész Afrikát neki ajándékozna, Hohenlohe herceg lett az utódja, aki alatt a német politikából hamarosan világpolitika lesz. úgy az angol, mint a német közvélemény hamarosan megérzi, hogy ez a politikai változás engesztelhetetlen ellenséggé teszi az angol és a német nemzetet. Jellemző, hogy az angol és a német sajtóban az első gyűlölködő hangok azután hangzanak el, hogy ezek a politikai változások megtörténtek. 1895 december 30-án Vilmos császár üdvözlő-sürgönyt küld Krügernek abból az alkalmából, hogy a Jamenson-féle betörést visszaverte. Vilmos császárnak ez a politikátlan sürgönye, mely elárulta, hogy a Rex Imperator Angliában már fölismerte a Németbirodalom ellenségét, a haragnak, az elkeseredésnek, a fölháborodásának egész orkánját hívta ki az angol sajtóból.

A német sajtó természetesen hasonló tónusban felel, az angol és a német sajtó első komoly összeütközése így szoros összefüggést mutat a politikai irányváltozással.

Németországban azonban ekkor még nincsen igazi imperialista közvélemény. És ennek megfelelőleg nincsen a szó szoros értelmében vett imperialista sajtó sem. A köztudat még mindig a régi kontinentális politika hagyományaihoz ragaszkodott, hódítás helyett inkább arra gondolt, hogy azt, amit a német egység szerzett, a francia és az orosz agresszivitás közé ékelve ne kockáztassék. A lassan kibontakozó világpolitika arányaitól az első pillanatban még megdöbben a német közvélemény. S az átlagpolgárt ebben az ellenszenvben csak megerősíti az, hogy idegenkedése Bismarck tekintélyére támaszkodhatott. Ezért az első flotta-javaslatokat még kifejezett ellenszenv fogadja Németországban, azoknak a megszavazása a közvélemény előtt úgy tűnik föl, mint a II. Vilmos személyes ambícióinak meghozott áldozat. A német világpolitika első sikerei azonban hízelegnek a nemzetnek, azok a belső okok is, amelyek a német imperializmus gazdasági föltételeit megeremteték, egyre élesebben lépnek előtérbe és egyre szélesebb kört győznek meg arról, hogy a német iparnak szüksége van a terjeszkedésre, ilyen hatások alatt a német közvéleményben hódítani kezd az a jelszó, hogy: „Németországnak is helye van a nap alatt!” és egyre kifejezettebb gyűlölet fordul Anglia ellen, aki ezt kétségbe meré-

szeli vonni. Ez a hangulatváltozás fokenként átformálja a sajtót. Addig, amíg Franciaországgal szemben a német közvéleményben bizonyos elnéző, sőt megértő türelem mutatkozott, Anglia ellen egyre fokozódott és egyre keserűbbé vált a gyűlölet. A későbbi flottafejlesztési javaslatok már népszerűek is lettek, a tengerésze. ket, csak „unsere blaue Jungen” néven becézte a közönség. Egyre kifejezettebb és egyre határozottabb lett az imperialista sajtó iránya: immár olyan lapok is akadtak, akik azalatt a jelszó alatt, hogy Németországnak is helye van a nap alatt, azt értették, hogy Németországnak a legkíméletlenebbül kell folytatnia a hódítás és a terjeszkedés politikáját.

Természetesen a német imperialista tendenciáknak minden újabb megnyilvánulása egyre erősödő, haragvó és féltékenykedő hatást vált ki az angol közvéleményben. A fokozódó német flottafejlesztés az angol lapokat egyre érzékenyebbé teszi. 1897 szeptember 11-én megjelenik a „Saturday Review” már emiített cikke, mely azt fejtegetvén, hogy Németország elpusztítása minden angol embert gazdagabbá tenne, ezekkel a szavakkal végződik: „Germaniam esse delendam!” A német lapok a háromesztendőös búr-háború egész folyama alatt a búrok mellett és az angolok ellen foglalnak állást. 1902-ben Vilmos császár elmondja híres hannoveri pohárköszöntőjét, melyben azt mondja, hogy: „Németország jövője á tengeren van!” Az alldeutschok egyre jobban megmámorosodnak a terjeszkedő és hódító tervektől és ezeknek a terveknek a nyilvánosság előtt is sokszor kifejezést adnak. Megjelenik Bernhardi híres könyve, mely egy világháború lehetőségével foglalkozva, kifejti, hogy Németországnak ebben az esetben vilámgyors rajtaütéssel kell Franciaországot elintéznie, hogy mire a nehézkes orosz tömegek megmozdulnak, már teljes erővel álljon a keleti határon. Mindezek a megnyilatkozások az angol, és természetesen a francia sajtóban is a haragnak, a gyűlöletnek újabb kitérőit váltják ki.

Az angol politika akkor fordul át teljesen a németellenes vizekre, amikor Németország napirendre tűzi a bagdad-vasút ügyét. Az angol sajtó már India miatt nyugtalanodik, India pedig az angol közvéleménynek a legféltettebb kincse. Ebben az időben veti meg Edward király a. triple entente alapjait azzal a titkos szerződéssel, melyben megígéri, hogy Anglia támogatni fogja Franciaország marokkói törekvéseit, viszont pedig a franciák lemondanak arról a követelésről, hogy Anglia üritse ki Egyiptomot. Az angol sajtó, mely a bagdad-vasút ügyéből kifolyólag vadul támadja

Németországot, egyre fokozódó rokonszenv hangján kezd megemlékezni Franciaországról és tetszéssel figyeli Edward király minden lépését, aki ekkor indul meg azon az úton, melynek Németország bekerítéséhez kell vezetnie.

4.

A nemzetiségi kérdés.

Itt az idő, hogy egy pillantást vessünk arra is, hogy a nemzetiségi kérdés hogyan tükröződik vissza a sajtóban és a sajtónak a nemzetiségi politikája milyen hatással van a világpolitikai helyzetre!

A rivalizáló nagyhatalmak között a monarchiának égető problémája a nemzetiségi kérdés. Magyarországon csak a lakosok fele magyar, Ausztriában a német kisebbségben van. Az idegen ajkú állampolgárok helyzetét komplikálja az, hogy a monarchia határain olyan önálló államok vannak, amelyek állandó vonzóerőt gyakorolnak a mi nemzetiségeinkre. A pánszlávizmus, a dákoromán eszmék, a nagyszerb ábrándok és az olasz irredenta tüskéjét folytonosan a testünkben érezzük és ezeknek a tüskéknek a szurása abban az arányban, amint az európai helyzet egyre feszültebb lesz, mindig fájóbban érződik.

Oroszország vereséget szenved messze Keletáziában. Az orosz imperializmus ezzel egyidejűleg megint a közeli keletre: a Balkánra fordítja a figyelmét. Újra fölélednek a konstantinápolyi átirók, ezzel előtérbe lép a monarchia iránti ellenszenv és a monarchia arc lia szláv lakosai iránt való intenzív érdeklődés. Az orosz sajtóban folytonosan erősödik a minden szlávok testvérséget hódító pánszláv propaganda.

Ugyanekkor változás köszönt be Szerbia politikájában is. Az Obrenovicsok a monarchiára támaszkodtak Oroszországgal szemben. Milán király és utódja: Sándor alatt ezért nem éleződik ki a délszláv kérdés és a két ország sajtója ha nem is barátságos, de legalább is nem nyíltan ellenséges magatartást tanúsít egymással szemben.

A kornak véres éjszakája azonban a Karagyorgyevicseket és a Karagyorgyevicsekkel együtt az oroszbarát politikát hozta vissza Szerbiába. Ekkor egyik napról a másikra megváltozik az osztrák és a magyar sajtó hangja. A gyalázatos mészárlás fölött érzett felháborodás a szerb nép egyeteme ellen fordul, az ezután következő események pedig bő alkalmat adnak arra, hogy ez a viszony mindig jobban és jobban kiélesedjék.

Viszont a szerb sajtó folytonosan fokozódó nacionalista hév-

vel fordul a monarchia ellen s azt kezdi hangoztatni, hogy Szerbiára a Balkán Piémontjának a szerepe: az idegen uralom alatt nyögő délszláv testvérek egyesítésének a földadata vár.

A pánszláv propaganda párhuzamosan folyik a hivatalos orosz politikával, a szerb sajtóagitáció csak erősíti és alátámasztja a szerb kormányok monarchiaellenes politikáját. Mind a két irányban a helyzet teljesen tiszta, nyílt ellenségekkel állunk szemben.

Egészen más volt a helyzet Olaszországban és Romániában. Olaszország tagja volt a hármasszövetségnek, Romániát pedig katonai konvenciók fűzték hozzánk. A hivatalos politika tehát állandóan a monarchia iránt való barátságot hangoztatta. A közvélemény azonban úgy Olaszországban, mint Romániában erősen monarchiaellenes volt, az olasz sajtó és a román sajtó állandó agitációval izgatott a monarchia kötelékébe tartozó „testvéreik” megváltása érdekében. A dákoromán imperializmusnak s a monarchia területére aspiráló olasz hódító politikának — a társadalmi szervezetek kiterjedt hálózata mellett — így a sajtó a legszámottevőbb tényezője. Az olasz sajtó ébren tartja Manzoni hagyományait, aki az olasz egységet jelentő osztrák-olasz béke megkötése után ezt mondotta az olasz néphez intézett szózatában:

— „Ez a béke gyalázat Olaszországra nézve, gyáva elárulása Istriának, Trientnek, az olasz Tirolnak, Itáliát harmadrangú hatalommá aljasítja le Európában és megfosztja őt a népek bizalmától!”

Az az izzó gyűlölet, mely ezekből a szavakból árad, az olasz sajtóban egy percre sem ment feledésbe. És amíg a hivatalos körök magukra hagyatva szótték a szövetséges politika hálóját, az olasz sajtó legerterjedtebb orgánumai hármasszövetségellenesek voltak, sőt ha közülök egyik-másik kormánypárti politikát üzött is, a kormány támogatása mellett sem mondott le a hagyományos osztrák gyűlöletről. Így például a „Tribuna” a múlt évtized elején a liberális kormányt támogatja, ugyanakkor azonban kifejezetten hármasszövetségellenes politikát üz. A különösen népszerű lapok, mint a „Giornale d'Italia” és a „Secolo” következetesen entente-barát politikát hirdetnek, a „Corriere della Sera” pedig, bár egy darabig a mi barátunk volt, ezt a barátságot soha sem vitte túlságba és végül is teljesen az ellenséges politika vizeire evezett át.

A szomszédos országoknak ez a hivatalos és nemhivatalos nacionalista imperializmusa a mi határainkon belül is súlyosan komplikálja a nemzetiségi kérdés megítélését. Az osztrák, német és a magyar sajtóban állandó a gyanakodás a nemzetiségek iránt. Az a vád ellenük, hogy szívesen hallgatnak a határon túlról áthangzó szirénhangokra. Azzal gyanúsítják őket, hogy hűtlenséget forral-

nak az állameszme ellen, el akarnak szakadni a monarchiától. A lapok közvéleménye minden „engedmény”-nyel szemben, mely a nemzetiségek javára történnék, fölszisszen, nemcsak azért, mert ez sérti az ő német vagy az ő magyar önérzetét, hanem azért is, mert azt hiszi, hogy „a gyengeségnek ezek a jelei” csak meg fogják erősíteni az illető nemzetiségeket hazaáruló törekvésekben. Így Ausztriában egy német, Magyarországon egy magyar belső imperializmus fejlődik ki, mely hangosan hirdeti, hogy az illető állam határain belül csak „osztrákok” vagy csak „magyarok” vannak, beszéljenek akármilyen nyelven is és azt követeli, hogy a más nyelven beszélő nemzetiségek egyszerűen elnémetesedjenek vagy elmagyarosodjanak. Ez a türelmetlen sovénység természetesen hasonló türelmetlen sovéniséget provokál az ellenkező oldalról is. A nemzetiségi középosztály a maga anyagi existenciáját és politikai befolyását akarja megalapozni azzal, hogy a vele egy nyelvet beszélő köznépet bizalmatlansággal és gyűlölettel tölti meg a magyarság és a németiség ellen. Ennek az eredménye Ausztriában az irredenta tüntetések egész sorozata, a német és cseh nyelvi harc, mely még ma sem ért véget, Galíciában — ahol a németiség a lengyeleknek szolgáltatva ki a ruthén lakosságot, — a ruthén-lengyel háborúság. Magyarországon pedig a sokféle nemzetiségi izgatás, melyre a magyarsága nemzetiségi bajok ellenszerének tökéletes ismerésével a sovén türelmetlenségnek fokozódó kitöréseivel felel. Egy országhatárral összezárt állampolgárai ugyanannak az országnak így nem hogy közeledtünk volna egymáshoz, hanem inkább fokoként még jobban eltávolodtunk. A túlzó magyar vagy a túlzó osztrák sovinizmussal szemben ott állott a külön szerb, román, olasz, horvát, tót, cseh, ruthén és lengyel sovinizmus, mely egy cséppel sem volt kevésbé oktalan és kevésbé igazságtalan. Az egymásra utalt népek között így ásta mindig mélyebbre és mélyebbre a szakadékot a nacionalista túlzásokkal megmérgezett betű. Hogy ennek a nemzetiségi viszálynak milyen része volt a világháború földkezésében, mennyire hozzájárult ahhoz a hithez, hogy a monarchia a legkisebb teherpróbát sem bírja ki, mert rögtön szét fog hullani az atomjaira, arról már megemlékeztünk.

5.

Válságról-válságra.

Európa egyensúlya abban a pillanatban, amint Anglia az orosz-francia szövetséghez keresett közeledést, megbomlott. Ettől kezdve minden gondolkodó ember előtt tisztán állott az, hogy a le-

számolás elkerülhetetlen és hogy a leszámolás már nem lehet megszire. Az entente-államok úgy érezték, hogy fölénybe kerültek Németország és Ausztria-Magyarország fölött, okuk volt föltenni azt is, hogy Olaszország nem tart ki szövetségesei mellett. Viszont a központi hatalmak készen állhattak arra, hogy az entente ezt a fölényt előbb-utóbb az ő megtámadásukra fogja kihasználni.

Láttuk, hogy ezt a helyzetet az egymást keresztező és egymással versenyző imperializmusok összeütközése idézte elő. Anglia tengeri uralmát féltette Németországtól és attól félt, hogy a bagdadi vasút kiépítése, a német vállalkozói kedv terjeszkedése Mezopotámiában Indiát és az angol gyarmati politikát veszélyezteti. Oroszország újraéledt balkáni aspirációi a monarchiát azzal fenyegették, hogy egy hatalmas szláv gyűrű támad körülötte, mely az Ausztriában és Magyarországon uralkodó nemzetiségi viszonyok mellett különösen veszedelmesnek látszott a kettős birodalom fönmaradása szempontjából. Németország attól kezdve, hogy Oroszország ismét szemet vetett Konstantinápolyra, nemcsak közvetve Ausztria-Magyarország fönmaradása szempontjából volt érdekelve a pánszláv imperializmus céljaiban. Egy orosz Konstantinápoly egyszeriben véget vetett volna a német ipar és a német közgazdaság kisázsiai terjeszkedéseinek. Az egymást keresztező gazdasági és hatalmi érdekek szövevényéből nem látszott más kivezető út, csak fegyveres eldöntése annak, hogy melyik nagyhatalmi csoport valósíthassa meg a terveit. A kormányok és a politikusok még ha időnkint föl is merült bennük a jó szándék, hogy ezen a feszültségen enyhítsenek, *nem* érthettek el eredményt, mert egyik birodalomban sem volt meg az őszinteség és az igaz szándék arra, hogy saját érdekeit a mások jogával összeegyeztesse. A kapitalizmusnak lényegéhez tartozik a sivár önzés és a konkurrencia kíméletlen megsemmisítése. Az a külpolitika, mely teljesen a kapitalisztikus érdekek szolgálatában állt, minden lépéssel csak még mélyebbre keverődött a háborús veszedelem ingoványába.

Azt is láttuk, hogy minden országban előbb jelentkezett az imperializmusok és a kapitalisztikus érdekek ellentéte, a sajtóban csak azután bukkant föl a hatalmi féltékenység, s a gyűlölködés. újabb bizonyosága annak, hogy a sajtó uszítása nem okozója, csak egyik tünete volt az alapján véve megromlott és egészségtelen európai helyzetnek. Az igaz, hogy olyan tünet volt, mely visszahatott magára a betegségre is: a sajtó uszítása nagyban hozzájárult ahhoz, hogy az ellenséges kormányok mögött ellenséges indulatú közvélemények támadjanak, amelyek alátámasztották, erősítették és bátorították a kormányok provokáló politikáját.

A világháborút megelőző tíz esztendő már a válságok állandó sorozata volt. Tíz esztendő alatt négyszer álltunk komoly háborús bonyodalmak küszöbén, a számtalan apróbb és a helyzet elmérgesítéséhez szintén hozzájáruló konfliktusokat nem is számítva. A világháború perspektívájából tekintve az eseményeket, ma már az a Bzine van a dolognak, hogy ezekben a válságokban, amelyek hol Marokkó, hol a balkáni hegemonia miatt törtek ki, soha sem az a kérdés volt fontos, amiről épen szó volt, hanem mindig az az ősi ellentét, mely két ellenséges táborra szaggatta Európát. És a válságok soha sem azért simultak el, mert sikerült ennek vagy annak a kérdésnek megtalálni a megoldását, hanem mindig azért, mert a szembenálló csoportok valamelyik tagja még nem látta elérkezettnek az időt arra, hogy a nagy döntést provokálja. Bizonyosság erre az, hogy, a helyzet a nagy válságok elintézése után soha sem enyhült, a hatalmak csoportosulása azután is megmaradt, sőt a fegyverkezés tempója egyre gyorsabbodott és egyre fenyegetőbbé vált.

A sajtó szempontjából erre a korszakra jellemző az, hogy amint Európa kormányai két táborra tagolódtak, úgy a két hatalmi csoportosulás sajtója is állandó és egyre növekedő ellenséges érzülettel állt egymással szemben. Mindegyik válságban akadtak országok és akadtak politikusok, akik *meg* akarták kockáztatni a háborút. És ezekben az országokban a lapok egy tekintélyes része mindig kapható volt arra, hogy a harcias politikusok háta mögé álljon és sürgesse és követelje a háborút. Ennek az egyik következménye az, hogy a válságokat követő rövid időközökben sem csökken észrevehetően a feszültség: hovatovább egyre nagyobb idegesség mutatkozik minden ország sajtójában. A másik következmény az, hogy minden egyes újabb válságban megszaporodik azoknak a lapoknak a száma, amelyek helyeslik, sőt követelik és sürgetik a háborús politikát. Az újságok nagyrésze a válságok krónikus sorozatából arra következtet, hogy a végső leszámolás amúgy is elkerülhetetlen és azzal az idegességgel, mely a súlyos és nehéz horderejű események küszöbén szokott úrrá lenni az emberek lelke fölött, lassanként sürgetni és siettetni kezdi azt a katasztrófát, amelytől rettegett. Így mindig több és több újság lép be az uszító lapok kórusába. Abból, amiket a sajtó természetrajzárol az előző fejezetben mondtunk, könnyen megérthető, hogy egy imperialista gögben és nacionalista féltékenységekben nevedett társadalomban mindegyik lapnak óvakodni kellett attól, hogy kevésbé hazafias legyen, mint a másik, hogy a folytonos provokációk miatt egyre jobban gyűlölt ősellenség iránt megértést vagy barátságos indulatot mutasson. Ez is hoz-

zájáruul ahhoz, hogy az uszító sajtó köre egyre növekszik, az uszítás hangja egyre hevesebbé és vehemensebbé válik.

Az első marokkói konfliktus idején az angol kormány erős harci kedvet árult el. Akkor a háború tudvalevőleg azért maradt el, mert Franciaországban a békés áramlat kerekedett felül és megbuktatta Delcassét. Bizonyára nem véletlen, hogy ebben a válságban az angol lapok mutatkoztak a legharciasabbaknak. Ebben az időben már döntő szerepet játszott lord Northcliffe, Anglia háborús rossz szelleme. Addig, amíg lord Northcliffe csak a fél penny s boulevard-lapok fölött rendelkezett, külpolitikai kérdésekben kisebb hatása volt. Csakhamar megszerezte azonban Anglia egyik legrégebbi és legtekintélyesebb lapját: a „Times”-t, ami módot adott neki arra, hogy izgató és háborús tendenciákkal a magasabb társadalmi osztályhoz tartozó és intelligensebb angol publikumot is megméte-lyezze.

Lassanként lord Northcliffe kezébe került az angol sajtó háromnegyed része. Ez a hatalmas újságtröszt hatalmának folytonos növekedését tisztára annak a mosdatlan szájú nacionalizmusnak köszönhette, mely lapjait a kíméletlen szenzáció-hajhászás mellett jellemezte. A Northcliffe-lapok tónusára jellemző lord Salisbury kijelentése, aki abban az időben, amikor lord Northcliffe még az egyszerű Alfred Harmsworth névre hallgatott és amikor az angol arisztokrácia még mereven távol tartotta ezt az embert magától, így nyilatkozott:

— Az angol újságot azelőtt gentlemanek írták gentlemanek részére, a Harmsworth-lapokat azonban utcakölykök írják utcakölykök számára.

Az első marokkói krízisnek már erősen jellegzetes és lármás hangú uszító sajtója van az érdekelt országok mindegyikében.

Vilmos császár békés beszédet mond Brémában azzal a szándékkal, hogy ezzel a béke útját egyengesse. A háborús kedvű angol sajtó fanyar hangon jegyzi meg, hogy ez a beszéd olyan, mint egy olajág, amelyet páncélos kéz nyújt a világnak. A német sajtó egy része pedig hevesen támadja a kancellárt amiatt, hogy az algezirászi konferencián annyi mérsékletet tanúsított. Edward király folytatja bekerítő politikáját, az angol és a francia sajtó ennek a diplomáciai vigéckedésnek minden újabb állomását harsogó tetszéssel kíséri és nem is nagyon titkolja, hogy a bekerítési politika hová vezet! Minden oka és minden joga meg volt Bülow kancellárnak arra, hogy 1906. végén ennek a politikának a veszedelmességére rámutasson:

— Az a politika, mely bennünket körül akar fogni, Európára nagyon veszedelmes volna — mondta a kancellár. — Az ilyen kö-

felfogás bizonyos nyomás nélkül nem lehetséges. A nyomás ellennyomást okoz. Nyomásból és ellennyomásból pedig explóziók származnak.

A kancellár intése azonban már nem tudja megállítani a gyűlölet politikáját útjában. És tovább folyik a mérgezett betűk háborúja is.

A frankfurti béke megkötése előtt az angol sajtó legnagyobb része még teljesen közönyösen, vagy ellenségesen állt a francia tragédiával szemben. A konzervatív „Times” a semlegesek segítségével könyörgő Thiers-t metszően éles gúnnyal fogadta, amikor Londonba is ellátogatott. Azóta azonban, hogy a német és az angol imperializmusok szembekerültek egymással, mind sűrűbben bukkant föl az angol sajtóban az a vélemény, hogy 1870-ben Angliának Franciaország *melleit* lett volna a helye és nem lett volna szabad megengedni a német egység megszilárdulását. Dr. Dillon a „Contemporay Review”-ben annyiszor kifejtette ezt, hogy végül már ezt mondták róla: „Dr. Dillon a „Contemporay Review”-ben havonta szokta elsírní a könnyeit Sedan miatt.” Az angol revük nagyrésze hasonló irányú cikkeket közöl. A „Fortnightly Review” kifejti, hogy Angliát nem érheti nagyobb veszedelem, mint a német hajóraj fejlesztése. Egy másik revü azt állítja, hogy Németország Hollandia bekebelezésére törekszik. Egy harmadik, — melyben hivatalos kormányközlemények szoktak napvilágot látni, — azt indítványozza, hogy Anglia, egyszerűen ultimátummal tiltsa el a német hajó ad fejlesztését. A „Daily Mail” 1907 elején azt írja, hogy II. Vilmos uralma alatt Németország a leggyöngébb értelmi, politikai és erkölcsi terméke a kornak.

A flottaverseny egyre több gondot okoz az angol sajtónak és azt lehet mondani, hogy ez a kérdés az, amely a legerősebb és legelkeseredettebb támadásokra ad alkalmat Németország ellen. Az angol lapok egyszerűen hallatlan prepotenciának tekintik azt, hogy Németország le akarja szállítani az angol flotta jelentőségét a tengeren. Churchill kijelenti, hogy a flotta Németország számára csak luxus, Anglia részére viszont életszükséglet, mert állandó katonai készenlét nélkül, néphadsereg nélkül az angol partok védelme teljesen a flottára támaszkodik. Ezt az okfejtést száz és száz változatban lehet viszontlátni az angol lapokban, mindig a leghevesebb kifakadások kíséretében, Németország ellen.

Egyszerre megrendül az angolok bizalma a szigetország megtámadhatatlanságában. Az angol konzervatívok, élükön lord Roberts-szel, Délafrika hőisével, heves kampányt indítanak meg, melynek az a célja, hogy Anglia is hozza be az általános védkötelezettsé-

get. Ennek a kampánynak a fő fegyvere természetesen az a rémítgetés, hogy a németek egy szép napon partra szállhatnak Anglia földjén. Az angol lapok heves gyűlölködéssel tárgyalják ezt az eshetőséget, az angol polgárt, aki büszke a maga nagyszerűen kiépített személyes szabadságára, az a veszedelem fenyegeti, hogy azok miatt az okvetetlenkedő és szemtelen németek miatt kénytelen lesz a militarizmus igáját fölvenni a vállaira. A lapok a „Quarterly Review”-vel élükön őrzöngő szenvedélylyel tárgyalják egy német invázió lehetőségét. A sajtó egyrésze a védkötelezettség behozatala mellett nyilatkozik, másik része még mindig a flotta fejlesztésével akarja az országot biztosítani a német veszedelemmel szemben.

Újabb aggodalmat okoz Angliában az aviatika fejlődése. Blériot átrepüli a csatornát. A lapok azonnal fölvetik azt a kérdést, hogy ami sikerült a franciáknak, miért ne sikerülne a németeknek is és amit megtehetett egy repülőgép, miért ne tehetné meg egy egész repülőgép flotta. Ha a repülőgépek és a Zeppelinek beválnak, az angol flotta egymagában semmi esetre sem elégséges arra, hogy az angol partokat megvédelmezze.

Az angol külpolitika ezalatt egyre szorosabb érintkezésbe kerül az entent-tal és a titkos diplomáciai tanácskozásokon megindul az a tárgyalás, melynek az a célja, hogy miután Franciaországgal már sikerült a gyarmati kérdésekben megegyezni, azokat a súrlódási felületeket is eltávolítsák, amelyek alkalmasak volnának arra, hogy Anglia és Oroszország között konfliktust idézzenek föl. Hosszu, sok évtizedes ellentétet kellett itt megszüntetni, a diplomácia azonban ennek is megtalálta a módját, bizonyosságául annak, hogy a nemzetek között mindig meg lehet teremteni a megértést, ha a diplomataokban megvan a jóakarát és a kormányokban kölcsönösen megvan a hajlandóság az engedékenységre és a másik fél igényeinek az elismerésére.

A hivatalos angol kormánypolitika irányváltozásának megfelelőleg az angol sajtó, mely addig állandó féltékenységgel és gyanakvó rosszindulattal viseltetett az orosz imperializmus minden lépése iránt, orosz rokonszenveket fedez föl magában. Az csak természetes, hogy az orosz sajtó, mely mint láttuk erős függésben van az orosz kormánytól, ezt a rokonszenvet élénken viszonozza.

Oroszországban méltányolják azokat a szolgálatokat, amelyeket az orosz-japán háborút befejező portszmuti béke megkötése alkalmából Anglia Oroszországgal szemben tanúsított, viszont az angol sajtó és az angol közvélemény nagyra értékeli azt a segítséget, melyben az orosz diplomácia az algezirászi konferencia alkalmából részesítette Angliát és Franciaországot. Az orosz sajtó éppen úgy

mint az angol sajtó sürgeti azt, hogy a kormányok keressenek módot azoknak az ellentéteknek a kiküszöbölésére, amelyek a két imperiumot és a két minden rokonszenvre érdemes népet elválasztják egymástól.

A „triple entente” létrejövetelének közvetlen hatása az, hogy az angol államférfiak még nyomatékosabban kezdenek Németország ellen föllépni. Egy angol kormánynyilatkozat szerint Anglia nem tűrhetné el azt, hogy Németország Marokkó nyugati partjain megvesse a lábát. Németország visszautasítja az angol kormánynak ezt az önbíráskodását. Az angol és a francia sajtó a gyengeség jelét látja abban, hogy Németország ennyivel beéri. A francia lapok, amelyek már abban az időben vígan „hun császár”-nak szokták nevezni II. Vilmost, most cikkeket írnak arról, hogy Németország megijedt és a német császárt „Guillemaue le timide” néven emlegetik.

Az angol sajtóban a politikai féltékenység mellett állandó izgató anyagként szerepel Németország gazdasági fejlődése és a német ipar konkurenciája, Angliában már hosszabb idő óta működtek olyan bizottságok, amelyeknek nyíltan bevallott céljuk az volt, hogy az angol ipar hanyatlásának okait kutassák, a valóságban azonban azt a kérdést tanulmányozták, hogy az angol ipar miért szorul ki a piacokról a német iparral szemben és milyen rendszabályokat kellene alkalmazni, hogy megszabaduljanak ettől a veszedelmes konkurenciától? A század első évtizedének utolsó éveiben a lapok egyre gyakrabban térnek vissza ahhoz a fejtegetéshez, hogy Anglia veszedelemben levő gazdasági felsőbbtségét csak Németország leverése és megsemmisítése mentheti meg.

Ilyen veszedelmes izgalmi jelek között érkeztünk meg Bosznia annexiójához. Ennek a válságnak a során ismét két hatalmi csoportra tagolódva vonultak föl az európai kormányok és ennek a hatalmi csoportosulásnak megfelelően elkeseredett ellenségeskedő indulattal vitáztak egymással egyfelől az angol-francia és orosz, másfelől pedig a német, osztrák és magyar újságok. Hogy ebben az időben a szerb sajtóban milyen orgiákat ült a monarchia gyűlölete és a háborús izgalom szítása, az még mindenkinek élénk emlékezetében van. A válság során azonban méltán kelthetett föltűnést az a rideg ellenséges álláspont, melyet az angol sajtó tanúsított a monarchia igényeivel szemben. Ugyanaz az angol sajtó, mely a belgrádi királygyilkosság után legélesebb hangon támadta Szerbiát, most egyszerre szerb rokonszenveket hangoztatott és erélyesen síkra szállt a balkáni ország jogaiért.

Ez a válság is elsimult. Következtek újra a nyugtalanító jelenségekben bővelkedő csendesebb esztendő. Az entente-államok sajtójában előtérbe nyomul az egyes országok katonai készenléte iránti érdeklődés. Fegyverkezésre buzdítják és hajszoják egymást. Tardieu, az ismert francia publicista, már az annexió előtt 1908 tavaszán azt sürgeti, hogy Anglia hozza be az általános védkötelezettséget. Franciaországban viszont ideges izgalmat kelt a harcias Izvolszky bukása és az, hogy utódja Sassanov orosz külügyminiszter barátságos közeledést keres a központi hatalmakhoz. A francia lapok számon kérik Oroszországtól ezt az „árulást” és azt a kérdést is fölvetik, vajjon Franciaország azért fektetett-e húsz milliárdot Oroszország katonai készütségébe, hogy Oroszország azután közeledést keressen Franciaország ellenségeihez? Oroszország extra tour-ja emellett az angol és a francia sajtóra azzal a hatással van, hogy egyre kifejezettebben kezdi hangoztatni az entente közösségét és a közös német gyűlöletben még erősebben összeforrasztja a két ország közvéleményét.

Közben a második marokkói konfliktus újra szilárdra kovácsolja az entente-államok összetartását. Franciaország előnyomul Fez irányában, Németország Agadirba küldi a „Panther” nevű ágyúnaszádot. A helyzet ismét kiélesedik, Anglia újra élesíti a francia kormány bátorságát és az a francia és angol sajtóban újra felülkerekednek a háborús hangok. A „Times” már azt követeli, hogy Anglia is küldjön egy hadihajót Agadirba. Lloyd George háborús beszédet mond a parlamentben, melyre az angol és a francia sajtóban élénk visszhang támad. A német alldeutschok egyik vezére: Heydebrand kijelenti, hogy Lloyd George beszéde „grandiózus szemtelenség” volt és a német sajtó ebben a tónusban felel a francia és az angol sajtó németellenes kifakadásaira. A bécsi angol nagykövet egy interwiewban izgat Németország politikája ellen. Németország azonban meglehetősen önmérsékletet tanúsít, beéri azzal, hogy bizonyos rekompenzációs objektumokat kap az afrikai francia gyarmatokból, a háború ezúttal is elmarad. A háborús sajtóra jellemző, hogy egyik oldalon sincsen megelégedve az eredményekkel. A kormánylapok mind a két oldalról úgy igyekeznek föltüntetni a fejleményeket, mint saját országuk diadalát, a vérmezeibb ellenzéki sajtó azonban Franciaországban föl van háborodva azon, hogy Franciaország jogát Marokkóhoz gyarmatok átengedésével kell megvásárolni, a német alldeutschok pedig azt állítják, hogy a Bethmann-Holrweg-kormány gyöngesége miatt vereség és megalázás érte Németországot, mert Németországnak Marokkó bányákban gazdag vidékén kellett volna rekompenzációt szereznie

és ehelyett eltúrte, hogy merőben értéktelen exotikus gyarmatokkal szúrják ki a szemét.

A második marokkói konfliktus így ismét fölkorbácsolta a nyugati viharfészek indulatait. A nyomban rákövetkező balkáni háborúk viszont a pánszláv szenvedélyek fölcsigázásával a keleti viharfészekben halmozták föl a szenvedélyeket és készítették elő az egyre jobban közeledő kitörésre. A hivatalos Oroszország ebben a konfliktusban tudvalevőleg kénytelen volt ismét cserben hagyni Szerbiát, mely a cári hatalom minden támogatása dacára sem tudott kijutni a tengerhez. A pánszláv sajtó a legnagyobb gyűlölködés és elkeseredés hangján tárgyalja ezt és fogadkozik, hogy ennek nem szabad többé megtörténnie.

A Balkán-háborúk egyik következménye az, hogy Törökország-uralma alól kiszakították a vitás területeket, a másik következménye pedig az, hogy Bulgária élesen szembe került Szerbiával és Romániával. A határok eltolódásával eltolódik az imperializmusok iránya is: Szerbia most már nem Törökország, de a monarchia hatalma alatt álló szlávok lakta területekre aspirál, Bulgária viszont, akitől annyi véráldozat után elrabolták Macedóniát és Silistriát, Románia és Szerbia ellen fordul. Megismétlődik az az eset, mely mindig nyomon követi az imperializmusok irányváltozásait: változnak az ellenségek és a balkáni államok sajtója új tájékok felé fordítja az ellenséges gyűlölködés nyilait. A szerb sajtó ettől kezdve még hevesebben tüzel a monarchia ellen és azt hirdeti, hogy Törökország után most már Európa másik „beteg emberére” Ausztria-Magyarországra kerül a sor. A bolgár sajtó viszont az elkeseredés és a mérhetetlen gyűlölet hangján ír azokról, akik a bolgár népet annyi diadalmas harc eredményéből kifosztották: a szerbekről és a románokról.

Ez volt a helyzet a világháború kitörését közvetlenül megelőző esztendőben.

6.

Az utolsó év izgalmai.

A válságok, krízisek, mozgósítások és katonai készülődések között bukducsoló Európában a közlő földindulást jelző szeizmográf: a sajtó ebben az időben már a legvadabb és legnyugtalanabb kilengéseit mutatja. A gyúanyagok folytonos halmozódása, az az izgalom, mely a kölcsönös fenyegetések keserűségéből támadt, mérges kedvű háborús uszításra hangolja azokat a lapokat

is, amelyek eddig még meg tudták óvni a hidegvérüket és a tisztánlátásukat. Egyre kevesebb lap meri hangoztatni a népek közös testvérséget, egyre kevesebb lap meri számon kérni a saját kormánya háborús készülődéseit. És egyre több lap írja azt, hogy a háború elkerülhetetlen és egyre több lap sürgeti azt, hogy az elmaradhatatlan háborúra kellően felszerelve, készen kell várakozni. Ha másból nem, ebből világosan meg lehetett érteni, hogy a nagy katasztrófa már nem lehet messzire.

Más helyen megírtuk, hogy az utolsó esztendőben az egyes államok kétségbeesett erőfeszítéseket tettek arra, hogy hadikészültségüket a legvégsőkre fokozzák. A világsajtó elsősorban ezeknek a hadikészülődéseknek a hatása alatt áll.

Gyors egymásutánban következnek Franciaországban a hároméves katonai szolgálat visszaállítása, Németországban a véderőreform, Ausztria-Magyarországon az új véderőtörvény, majd az orosz hadsereg újabb reorganizációja, az orosz stratégiai vasutak kiépítése a monarchia és Németország határai felé, ami Szuchomlinov hadügyminiszter nyilatkozata szerint lehetővé teszi, hogy az addig defenzív elvekre fölépített orosz haditervet offenzív haditervre változtassák át. Joffre és egy francia katonai misszió Oroszországba megy, Nikolajevics Nikolaj a francia határvárakat inspicálja. Újabb gazdasági érdekellentétek merülnek föl, amelyek a helyzet további elmérgesedését vonják maguk után. A német Krupp-gyár meg akarja szerezni az orosz Putilov-művek részvényeinek egy részét. A francia lapok hevesen tiltakoznak ez ellen, mert ez a németeknek módot adna arra, hogy a Putilov-gyárban előállított francia ágyúk titkát ellessék.

A sajtó Franciaországban a német véderőreformmal, Németországban a francia hároméves katonai szolgálattal izgat a haderő fejlesztése mellett. A francia lapok mindig sűrűbben foglalkoznak a két ország népesedési statisztikájával kétségbe vannak esve amiatt, hogy Franciaország lakossága nem szaporodik és kiszámítják, hogy míg 1870-ben Németországnak és Franciaországnak körülbelül egyforma számú lakossága volt, 1930-ban Németország népessége még egyszer annyi lesz, mint Franciaországé. Sietni kell tehát a revanche-sal! Viszont nagy meglepetést és elégtételt találnak a francia aviatika fejlődésében, azt várják, hogy Franciaország a „negyedik fegyvernem” segítségével fogja megverni Németországot és szívesen csúfolódnak a nehézkes Zeppelinek fölött, amelyek a háború előtt egyáltalán nem sejtették azt, hogy milyen hallatlan teljesítményekre képesek. Franciaországban is, Oroszországban is nagy lelkesedés és érdeklődés fogadja a lapok-

ban az odaérkező szövetséges katonai személyeket. Az orosz véderőjavaslatok és Szuchomlinov hadügyminiszter már idézett kijelentését az orosz sajtó nagy lelkesedéssel tárgyalja és a pánszlávizmus vezető újságja, a „Novoje Vremja”, büszkén megállapítja: „Az óra közeledik . . . szükséges, hogy fenn és lenn, nappal és éjszaka mindnyájan a hadseregért dolgozzunk!”

Az orosz lapokat különben épen ebben az időben izgatja a német-orosz kereskedelmi szerződések megkötésének a kérdése is. míg az orthodox egyház, a vidéki nemesség és a gazdák lapjai a pánszlávizmus nevében örülnek annak, hogy nemsokára alkalmuk lesz leszámolni a szlávság ellenségeivel, a kapitalisták és a f ölvilágosodottabb burzsoázia részére írott liberálisabb lapok a gazdasági »érdekellentét címén izgatnak a némettség ellen. Ebben az időben a cikkek rendszerint azt fejtegetik, hogy Németország a legutolsó kereskedelmi szerződés megkötésekor kihasználta azt a szorult helyzetet, melybe Oroszországot a japán-háború juttatta. A régi kereskedelmi szerződés Oroszországot méltatlan adót fizető helyzetbe hozta Németországgal szemben. A németeket a legtöbbször csak a „nyemec” csúfnéven emlegetik és egyre szítják ellenök, mint az Oroszországot kiszipolyozó idegenek ellen a gyűlöletet.

Természetes, hogy ezek a tünetek a legnagyobb aggodalom és gyanakodás hangjait hívták ki a központi hatalmak sajtójában is. Itt nálunk úgy tudták és a lapok azt irták, hogy az entente csak az orosz hadikészülődések befejezését várja, amint ez készen lesz, 1916-ban vagy 1917-ben okvetlen kitör a világháború. 1914. tavaszán Oroszország próbamozgósítást rendel el, ami új izgalmakkal jár. A „Novoje Vremja” azt jósolja, hogy annak az évnek a júliusában komoly események várhatók Bosznia és Hercegovinában. Miért írta ezt a Novoje Vremja? Honnan ez a megdöbbenő éleslátás a jövő eseményeibe? Azt jelentette ez, hogy az entente nem 1917-re és nem 1916-ra, hanem már 1914-re tervezte a nagy leszámolást?

Ezt nem lehet tudni. Csak egy dolog bizonyos: ez a háború kitört volna akkor is, lia a trónörökös párt nem pusztítja el Sarajevóban a szerb merénylők golyója. A végzet már útban volt: negyven esztendő kapitalista és nacionalista politikája, a kíméletlen gazdasági versengés és a nemzeti féltékenység előkészítette Európa katasztrófáját. Azok a diplomaták, akik Európa sorsát 1914-ben intézték, csak elhalaszthatták vagy sürgethették az eseményeket, de nem volt rá módjuk, hogy azoknak a kifejlődését meggátolják. És ugyanez áll a sajtóra is: a leszámolás már elkerülhetetlen volt, a mérgezett betű hatása — szemben az elkerülhetetlennel — csak annyi volt, hogy az embereket még több keserúséggel és még több

gyűlölködéssel töltötte el a harcias mérkőzésre. Európa sorsát most már nem újságpapírosok és nem diplomata-jegyzékek, hanem magasabb kényszerűségek intézték, a háború monstruma mint egy félelmetes, emberhúsrá éhes és minden emberi akarathoz erősebb szörnyeteg növekedett ki az egymással versenyző gazdasági területek és az egymást gyűlölő népek mocsaras ingoványából.

7.

Sarajevo után.

A végzet úgy akarta, hogy a trónörökös pár kiömlő vére indítsa meg azt a véráradatot, mely azóta elborítja Európát.

Az európai sajtó becsületére legyen mondva, ezt a merényletet a velünk ellenséges indulatú lapok is meglehetősen éles elítélésben részesítették. A különbség csak abban nyilvánult, hogy míg Németország és Ausztria-Magyarország sajtója azonnal a szerbeket és a szerb izgatást tette felelőssé ezért a bűntényért, az entente-sajtó egy, fanatikus csoport megtévelyedésének tüntette föl a merényletet s abban újabb bizonyosságot keresett arra, hogy a monarchia nemzeti-ségi viszonyait kárhoztassa. A gyilkosság elítélésében legszigorúbb álláspontot foglalt el az angol sajtó, mely az angol olvasó morális szempontjaira kénytelen volt különös tekintettel lenni. Viszont az olasz sajtóban akadtak olyan orgánusok, amelyek nyílt kárörömöt mutattak a sarajevói események fölött. Ezt a cinizmust talán az magyarázza meg, hogy Bécsben a tripoliszi háború idején akcióba lépett olaszellenes háborús pártnak olasz vélemények szerint Ferenc Ferdinánd volt az irányítója.

A szerb, az osztrák és a magyar sajtó állásfoglalása az első pillanattól fogva elárulta azt, hogy ez a merénylet nagy veszedelmet jelent az európai béke szempontjából.

Szerbiában szemérmetlen és leplezetlen örömet kelt a merénylet sikere. Arról a köz-örömről, mely a merénylet hírére a rigómezei csata évfordulóját ünneplő Belgrádot eltöltötte, ezt jelenti belgrádi képviselőnk:

— „A szerb kormány a délután öt óra tájt érkezett híre este tízkor elrendelte az Oblic-ünnep félbeszakítását, de nem hivatalosan és a sötétben, az még huzamos ideig folyt tovább. Szemtanuk beszélnek, hogy az emberek örömben egymás nyakába borultak s hogy ilyen megjegyzéseket lehetett hallani: „úgy kell nekik! Bégen vártuk ezt!”, vagy: „íme, bosszú az annexióért!”

És ez nemcsak Belgrádban volt így, hanem a vidéken is. Nisi képviselőnk jelenti, hogy a végzetes hír megérkezésekor egy nyilvános kerthelyiségben időzött és itt hallotta meg a hírt.

— »Valóságos kin volt megfigyelni, — írja azután, — hogyan kél a szó szoros értelmében vidám jókedvre a helyiség nagyszámú közönsége, micsoda szemmel látható elégtétellel vitatják meg a gaztettet s miként röpködnek föl örvendező, gúnyos és csúfolódó szavak.»

Akkor az első órában még a sajtó befolyása nélkül, spontán Dylatkozott meg az emberek lelkülete. Ezt a lelkületet azonban a sajtó, a politika, az iskola évek óta erre az embertelen gyűlöletre nevelte. Érthető és természetes azért a kulturátlan, félvad lelkületeknek ez a kitörése. Azonban csakhamar a szerb sajtó is megtette á magáét. Másnap reggelre a „Piémont” eimü ultra-soviniszta újság azt írja, hogy Princip cselekedete „tiltakozás” volt és az a boszniai kormányrendszerben találja meg a magyarozatát.

— „Az a körülmény, — írja ez az újság, — „hogy Princip a Vidován szent nemzeti ünnepe napján követte el bosszúálló tettét, izon a napon, amelyre a hadgyakorlatok megtartását tűzték ki, érthetőbbé és természetesebbé teszi a fiatal mártír tettét.”

Még egynéhány szemelvény a merényletről író szerb sajtóból: iz „Odjek”, az ifjú radikálisok lapja, július 3-án ezt írja:

— „Ferenc Ferdinánd főherceget a nemzeti lelkesedés napján áildték Sarajévóba, hogy brutális tüntetéssel ünnepeljék az erőszakot és az elnyomást. Ennek a brutális ténynek az ellenállás, a yülőlet és a bosszú brutális érzéseit kellett kiváltania.”

A „Pravda” július 4-iki számából:

— „Az Ausztria ellen eddig elkövetett összes gyilkosságok és merényletek mindig egy és ugyanazon forrásból származtak. A monarchia elnyomott népei kénytelenek voltak a tiltakozásnak ehhez a módjához fordulni, ment más út nem állt a rendelkezésükre. rémuralom káoszában természetes és teljesen érthető, hogy a merényletek rendszere polgárjogot nyert.”

Később új gyúanyagok járulnak hozzá a szerb lapok izgatásaihoz. Hartwig orosz követet, a pánszlávizmus balkáni apostolát, egy szeszélyes véletlen folytán épen belgrádi követünk lakásán üti meg a szél. A szerb lapok egyrésze azt írja, hogy Hartwigot a Monarchia tétette el a láb alól és a népszerű követ temetése a vad kirohanások egész sorozatára ad alkalmat. Ezeket a támadásokat ég az irántunk nem nagyon barátságos indulattal viseltető „Times” is „örjöngés”-nek kénytelen nevezni.

A merénylet után Sarajévóban szerbellenes tüntetések támad-

nak. A szerb sajtó ezt úgy tünteti föl, mintha a monarchia hivatalos körei rendeztetnének bosszúból szerb-pogromot. A „Mali Journal” július 7-én ezt írja:

— „A középkor egy sarjadékát gyilkolták meg a minap Sarajevóban. Egy gyermek gyilkolta meg, aki a paroxizmusig átérezte a fájdalmat eltiport szűkebb hazája miatt, azt a fájdalmat, amelyet apái országának elrablói okoztak neki. Mit tett erre a hivatalos Ausztria-Magyarországa Szerbek mészárlásával, szerb vagyon elharácsolásával és feldúlásával felelt. Ilyen hősködéssel csak semmirekelők tündökölnék. A gyávák mindig nagy hősök, ha tudják, hogy biztonságban érezhetik magukat. Hasonlítsuk csak össze Principet és Cabrinovicsot ezekkel a hősökkel és azonnal látni fogjuk a nagy különbséget. Civilizáció Ausztria-Magyarországon nem egyéb merő hazugságnál.”

A „Tribuna” pláne odáig megy a gyűlölködő ostobaságban, hogy ezt írja:

— Nekünk az a véleményünk, hogy a sarajevói gyilkosságot megrendelték, hogy a szerb nép kiirtását egy csapásra elvégezhessék.”

Az „Agence des Balkans” ezt a hírt röpti szét Belgrádból:

— „Feltétlenül megbízható magán jelentések szerint Boszniában és Hercegovinában általános mészárlás készül a szerbek ellen.”

— „A vérszomjas Ausztria szerb vértől akar megittasodni, és el is fogja érni. úgy hírlík, hogy Boszniában mintegy tízezerre rug a halottak és sebesültek száma” — így kontráz neki július 9-én a „Stampa.” A „Mali Journal” pedig július 19-én azt az ostobaságot találja föl, hogy Principet osztrák-magyar ügynök bujtogatta föl a merényletre és „az igazi vétkes a belgrádi osztrák-magyar követségben bujkál.”

Így a szerb sajtó. Hogy erre milyen hangon felelt a monarchia sajtója, azt idézetek helyett talán sokkal jobb lesz az ellenséges államok diplomáciai könyveinek a tükrében megmutatni. Ezeknek az idézetnek megvan az a hátrányuk, hogy ellenséges forrásból erednek, tehát megbízhatatlanok és túlzók, mert bizonyos hangulat-keltési és öngazolási célokat követnek. Annak azonban, ha élünk velők, mégis van egy nagy előnye: megmutatják, hogy azok a szerbellenes kirohanások, amelyek akkor a mi sajtónkban napirenden voltak, milyen hatást tettek az ellenséges diplomáciára és mennyivel járultak hozzá a helyzet elmérgesítéséhez!

Az angol külügyi kormány a parlament elé terjesztett memorandumában, mely a válság egész történetéről beszámol, ezt írja a sarajevói merényletet követő napokról:

— „Az osztrák sajtó szinte kivétel nélkül zabolátlan hangon szólott és Szerbia megfelelő megfenyítését követelte.”

A francia sárgakönyv megemlékezik arról, hogy Sassanov július 6-án figyelmeztette az osztrák-magyar ügyvivőt „arra a nyugtalanító izgalomra, amelyet az osztrák sajtó támadásai vonnak maguk után.” A magyar sajtóról a budapesti főkonzul megállapítja azt, hogy ezekben a napokban nem vesztette el túlságosan a hidegvérét:

— „A magyar harag úgy látszik a sajtó dühös cikkei után elpárolgott és a lapok most egységesen óvnak olyan lépés megtételét, amely veszedelmes lehet . . . Az újságokban mindenki a béke mellett foglal állást. Azonban a nagyközönség hisz a háborúban és fél tőle ... A kormány, akár mert őszintén hisz a békében, akár mert csínyt tervez, mindent elkövet ezidőszerint, hogy a nyugtalanságot csillapítsa. Ezért a kormánypárti lapok megnyilatkozásait egy hanggal lejjebb hangolták úgy, hogy ebben a pillanatban szinte optimisztikus. Azonban ők maguk fokozzák a nyugtalanságot. Parancsszóra való optimizmusuk visszhang nélkül marad.”

A bécsi sajtóról négy nappal később, július 15-én már harciasabb jelteni valója van a francia nagykövetnek:

— „Egyes bécsi lapok Franciaország és Oroszország katonai szervezetét tárgyalják és azt állítják, hogy ezek az országok képtelenek az európai ügyekbe beleszólni, amely körülmény a Németországtól támogatott kettős monarchiának értékes alkalmat nyújt arra, hogy Szerbiát olyan uralom alá vesse, amint neki tetszik. A „Militärische Rundschau” kertelés nélkül elismeri: „Még nekünk kedvez az idő. Ha nem döntünk a háború mellett, akkor az a háború, amelyet két-három év múlva, vagy később kell megvívunk, sokkal kedvezőtlenebb körülmények közt fog lefolyni. Ezidőszerint mienk a kezdeményezés. Oroszország nem kész, a morális tényezők és az igazság a mi oldalunkon állanak, csak úgy, mint a hatalom. Miután egy napon úgy is föl kell vennünk a harcot, provokáljuk ki most. Presztízünk, nagyhatalmi állásunk, becsületünk forog kockán, sőt ennél is több, mert valószínűleg létezésünkről, pusztulásunkról vagy megmaradásunkról volna szó.” A mai „Neue Freie Presse” felülmúlja önmagát és beleköt Tiszába második beszédének mérsékelt hangja miatt, amelyben azt mondta: „Szerbiához való viszonyunk mindenesetre tisztázandó.” A „Pressé”-t ezek a szavak haragították föl. Számára nyugalmat és biztonságot csak a nagy szerb gondolat ellen való késhegyig menő harccal lehet elérni és az emberiség nevében követeli az átkos szerb faj kiirtását.”

A szerb követ július 14-én ezt jelenti Bécsből:

— „Jó forrásból tudom, hogy a hivatalos német körök a leg ellenségesebbek velünk szemben. Ezek a körök bizonyos befolyást gyakorolnak arra, hogy egyes német lapok, különösen a „Neue Freie Presse” milyen módon írjanak. Ezt a lapot mindig igen messzemenő szerbellenes szellem tölti el. A „Neue Freie Presse”, amelynek meglehetősen sok olvasója és barátja van a magas pénzügyi körökben és amely ha kell, a bécsi sajtóiroda utasításai alapján ír, az ügyet a következőkben foglalja össze: „Szerbiával való viszonyunkat a fegyverek hatalmával kell eldöntenünk. Szemellátható, hogy a célt nem lehet békés eszközökkel elérni. És miután később úgylis háborúra kerülne a dolog, jobb mindjárt most végezni vele.”

A francia sárgakönyvből vesszük ki egy július 20-án kelt konzuli jelentésnek a következő passzusát:

— „Egy példátlan tényre lesznek figyelmesek: általában a hivatalos távirati ügynökségek a külföldi sajtóról való beszámolójukban csak a legfontosabb lapokat és a hivatalos lapokat veszik figyelembe, minden más lapnak az idézését mellőzik. Ez a szabály és ez a hagyomány. Most azonban tíz nap óta a hivatalos ügynökség napról-napra közvetíti az osztrák-magyar sajtónak az egész szerb sajtó teljes szemlét, amelyekben a legtöbb helyet a legismeretlenebb, legkisebb, legjelentéktelenebb lapoknak adja, amelyek éppen jelentéktelenségük miatt beszélnek szabadabb, pökhendibb, támadóbb, sokszor sértő hangon. A hivatalos távirati ügynökség ezen eljárása kétségtelenül arra törekszik, hogy a közvéleményt felizgassa és kedvező hangulatot teremtsen a háború mellett. Ez a tény jellemző.”

A két elsősorban érdekelt fél: Ausztria-Magyarország és Szerbia sajtója így jelzi a maga izgatottságával, gyűlölködő leszámoló vágyával azt a katasztrófát, mely Európára várakozik. Julius 23-án azután belgrádi követünk átnyújtja Pasicnak az ismeretes ultimátumot. Ezzel vége annak a lappangó válságnak, mely Európában egy évtized óta tart és nyíltan kirobban mind az az ellentét, mely addig imperialista vágy és nacionalista féltékenység forrájában a nemzetek visszafojtott gyűlölködésében rejtőzött.

Új fejezet kezdődik a háborús sajtó természetrajzában.

8.

A háború sajtója.

Az első hadüzenettel egyszerre megváltoztak az újságírás feltevélei és lehetőségei. Ezeket a változásokat kell szemügyre vennünk, mielőtt tovább haladnánk.

Mindenekelőtt megváltozik az a publikum, mely az újságot olvassa. A hadüzenet egészen új helyzetet teremt, melynek a hatalmas, szuggesztív hatása alatt az egész országban egy azonos tömeglélek fejlődik ki.

Egy korábbi részben kifejtettük azt, hogy egy újság olvasó közönsége miben különbözik a tömegtől. Az újság közönsége nincsen ugyanabban a percben, ugyanazon a helyen együtt, ezért nem fejlődhet ki benne egy olyan tömeglélek, mint amilyen a tömegben kifejlődik. A tömeglélek merőben különböző minden egyes jelenlevő lelkétől. Az egyén teljesen elveszti a maga karakterét, az a tény, hogy nagy sokasággal van együtt, a saját gondolkodására rákényszeríti annak a sokaságnak a gondolkozását, saját hajlamait helyettesíti a tömeg hajlamaival. Rokonszenvei, ellenszenvei, óhajtásai, reményesei átalakulnak, merőben különbözni fognak attól, amit rendes körülmények között érezni szokott. Megtörténik, hogy amikor a tömegből kikerül, teljesen érthetetlen és legmagyarázhatatlan a számára mindez, amit tömegben érzett, mondott és cselekedett.

Normális körülmények között az újság közönsége más. Ugyanannak a lapnak az olvasóközönségét bizonyos hasonló lelki diszpozíciókkal fűzi össze az a tény, hogy mindannyian ugyanazt a lapot szeretik olvasni s ezt a hasonló diszpozíciót megerősíti az, hogy állandóan ugyanazon a szemüvegen keresztül látják a napi eseményeket és ugyanazoknak az okfejtéseknek a hatása alatt formálják meg a véleményüket. Ez bizonyos hasonlóságot és egyöntetűséget teremt meg a gondolkozásukban. Az újsággal, az újság okfejtésével azonban mindig külön-külön, egyénenként állanak szemben és ezért befolyásolhatóságuk sokkal kisebb, mint a tömegben levő emberé, gyéniségük sohasem olvad föl a tömeglélekben, akaratelhatározásaik soha sem vész el a tömeg akaratelhatározásaiban.

A hadüzenet azonban ugyanannak az országnak minden lakosát egy tömeglélek rabszíjára fűzi. A végzetes eseményekkel szemben mindenkinek, aki annak az országnak a polgára, ugyanazok az érdekei vannak. Ebből kifolyólag a kívánságai és az érzelmei is ugyanazok. Az az „ős ellenség”, aki már a múltban annyi nyugtalan kellemetlen napot szerzett nekünk, most arra készül, hogy megtámadja az országot. A haza veszélyben van! Ezzel a ténnyel szemben teljesen mindegy, hogy eddig mi volt a véleményünk, békét akartunk-e vagy háborút, hittünk-e a békés kibontakozás lehetőségében, vagy nem, konzervatívok voltunk-e, vagy radikálisak, a kormányt támogattuk-e; vagy ellenzékiek voltunk! A megváltozott viszonyok közt mindenkiben ugyanaz az ösztön lesz uralkodó: a

védekezés, a harcrakészség ösztöne. Az emberek lelkéből egyszerre hatalmas erővel tör ki mindaz a gyűlölet, mely benne eddig fölhalmozódott. A közös ellenséggel szemben közös a gyűlölet, közös az az óhajtás, hogy az a gonosz szomszéd, aki a békénket állandóan veszélyezteti, végre alapos leckét kapjon, és ezzel hosszú időre elvegyük a kedvét hasonló merénylet elkövetésétől. Ez az első érzés, mely mindenkivel közös.

A másik érzés a legszemélyesebb érdekelttség érzése. Mindenki vagy katona, vagy olyan valakit enged el a habomba, aki a szívéhez közel áll. Rémes eshetőségek, személyes katasztrófák lehetősége tűnik föl a horizonton. Egyszerre nagyon bizonytalannak tűnik föl minden, ami addig bizonyosnak látszott. Bizonytalan a mi életünk, a kedveseink élete. Az is lehet, hogy az ellenség megver bennünket. Talán menekülni kell. Talán mindenünket, amink van, elpusztítja az ellenség. Gazdag emberek attól félnek, hogy nem lesz miből megélniök. Akinek háza, ingatlanja, áruja, értékes holmija van, azt tehernek érzi, mert mindezt a vagyont nem lehet a helyéből kimozdítani, nem lehet a hátára venni és elfutni vele. A legalkalmasabb és legbiztosabb vagyon megőrzési módnak látszik az, ha valaki mindenét pénzzé teszi és a pénzt magánál tartja. Ezért minden ingó és ingatlan vagyon hirtelen elértéktelenedése és mobilizálása, ezért a nagy megrohanás a takarékpénztárak ellen.

A lélek azonban küzd ezek ellen a kényelmetlen és kellemetlen képzetek ellen. Ezért mindenki lármás optimizmussal igyekszik magát megnyugtatni. Az első napokban senki sem kételkedik abban, hogy az ellenséget meg fogjuk verni, hogy a háború nem sokáig fog tartani. Ezekben a mámoros napokban, amikor az emberek virágot szórnak a harctérre vonuló katonákra, még nincsenek pesszimisták, mert még az is, aki lelki diszpozíciója szerint hajlandó volna a pesszimizmusra, a sötét gondolatokat elnyomja és távol tartja magától.

Az emberek mohón és türelmetlenül várják az újságokat, Mindenki jó híreket vár és csak jó híreket akar hallani. Olyan hírt, mely már némi ujjsmutatással szolgálna arra, hogy az események hová fognak fejlődni. Olyan hírt, mely a lelkét megváltja a legnagyobb és legbizonytalanabb szorongástól. Az emberek úgy képzeli, hogy ilyen nagy időkben minden órának, sőt minden percnak megvan a maga nagy eseménye és mindig készen akarnak állni arra, hogy ezeket a híreket első forrásból és minél hamarabb megkapják. Ezért az embereknek nincsen türelmük arra, hogy otthon maradjanak, hogy a rendes foglalkozásukat folytassák. Az utcák, a terek, a kávéházak tele vannak emberekkel, akik a híreket várják, egymást

bátorítják és biztatják, az ellenség szidásával és gyalázásával kölcsönösen táplálják és erősítik egymásban a haragot. A nagy tömegeknek ez az állandó együttléte a nagy sokaságokból áradó fizikai hatással is elősegíti azt, hogy kifejlődjék az emberekben az a tömeglélek, mely egyetlen egy nagy kavargó és nyugtalan egységbe foglalja össze az ország minden lakóját. Mindenkivel az történik, ami a tömegben levő emberen szokott történni: saját egyénisége egyszerre elvész és fölolvad ebben a tömeglélekben. Aki addig pacifista volt, egyszerre dühödten éltetni kezdi a háborút. Aki gyáva volt, az egyszerre bátor lesz és maga is a harctérre kívánczik. Akinek gyöngéd hajlamai voltak, az vérengző kedvet érez. Aki szeretett a saját fejével gondolkozni, az könnyen és ellenvetés nélkül belenyugszik abba, hogy ezentúl a tömeg gondolkozzék helyette.

A sajtó természetesen kénytelen ehhez a tömeglélekhez alkalmazkodni. Annál is inkább, mert minden tömeglélek vadul türelmetlen és agresszív minden ellenkező véleménynyel szemben. Az az újság tehát, mely ez ellen a tömeglélek ellen merne irni, hamarosan megkeserülné. Azonban maga az újságíró sincsen abban a helyzetben, hogy a tömeglélek ellen foglaljon állást. Az újságíró is csak egyik atomja ennek a tömegnek, az újságíró is együtt remeg, együtt izgul, együtt vár és együtt reménykedik ezzel a tömeggel. Az újságíró maga is rászorul az erős szavak, a rózsás reménységek, a jó hírek narkotikumára, amikor tehát a háborús hangulattal teli cikkeket írja, amikor az érkező híreket a legoptimistább szemüveg alá teszi, amikor szenvedélyes szavakban kifakad az ellenség ellen, aki a hazát megtámadta, amikor vad fogadkozással ígéri, hogy azt az ellenséget majd megtanítjuk arra, hogy megférjen a bőrébe, nem csak a közönséget szolgálja ki, hanem a saját fölzaklatott és túlizgatott idegzetének is engedelmeskedik.

A háborús tömeglélek így termi meg a maga háborús sajtóját. A szubjektív föltételek úgy az olvasóban, mint az újságíróban úgy megváltoztak, hogy ez a sajtó nem is lehet más, csak gyűlölködően és uszítóan harcias.

Az újságírónak azonban még ha a szubjektív előfeltételei meg is volnának rá, nincsen módja arra, hogy ezekben a mozgalmas napokban objektív bírálatot mondjon az eseményekről. A hadüzenet pillanatától az újságírásnak nem csak a szubjektív, hanem az objektív föltételei is megváltoznak. A sajtó a legfontosabb, sorsdöntő jelentőségű események dolgában teljesen tájékozatlan. A döntés részben már a hadvezetőségé, részben pedig még a diplomáciáé. A hadvezetőség jól megérthető okokból tökéletesen elhallgatja a terveit. A diplomácia pedig zárt ajtók mögött tárgyal, a

tárgyalások eredményéből csak annyit köt a nyilvánosság orrára, amennyit jónak lát.

Békés időkben az újságírónak meg volt az a lehetősége, hogy ha külügyi kérdésekben nem érte be a saját kormánya információ-jával, elolvasta a külföldi kormányok részéről ki adott információkat is és elolvasta azt, hogy a külföldi lapok milyen híreket kaptak és ezeket a híreket hogyan kommentálták? Békében így adva volt a lehetősége, hogy egy élesszemű és ebben gyakorlott újságíró megmeneküljön az egyoldalúság veszedelmétől.

A hadüzenet pillanatától kezdve azonban a posta és a távírda fölött az állam korlátlan úr. A külföldi tudósítók táviratai egyszerre elmaradnak, a külföldi lapok nem érkeznek meg. Az újságíró teljesen rá van utalva a saját kormánya információjára és a hazai távirati iroda híryanagjára. Ez a két forrás pedig csupa olyan tényt közöl vele, amelyek alkalmasak arra, hogy a legvakmerőbb és leg-^{*}rózsásabb optimizmust keltsék föl benne. Ismételjük, abban az újságíróban, — mint a nagy háborús tömeglélek egy atomjában, — különben is megvan a hajlandóság arra, hogy a kedves és kellemes híreket könnyen elhigye. Szívesen és lelke legbelsőbb hajlama, szerint vonja le tehát ezekből a tendenciózusan beállított tényekből a legvakmerőbben bizakodó következtetéseket.

Így aztán a lapba semmi sem kerül bele, ami az ország bátorságát, vagy harci kedvét kedvezőtlenül befolyásolná, ellenben a legvadabb és legképtelenebb hírek is szabad utat kapnak a közönséghez, ha alkalmasak arra, hogy a közönség optimista kedvét megerősítsék.

Később, a nyugodtabb megfontolás és tisztább ítélet napjaiban az ember egészen jogosan úgy találja, hogy ezek az első hadüzenetek idejében megjelent lapok naivak, túlzók és fellengző kép telenségekkel teljesek. Ezért sokan vannak, akik szívesen hivatkoznak erre a háborús sajtóra, annak a bizonyosságául, hogy a hazug, képtelen és túlságosan bizakodó hírek tömegével ez a sajtó mester ségesen idézte elő a publikumban a háborús hangulatot. Abból azonban, amit eddig mondtunk, nyilvánvaló, hogy ez az ítékezés igazságtalan. Józan fővel és tisztult ítélettel sem szabad elfelejteni, hogy azokat a lapokat bizonyos mértékig beszámíthatatlan és lázas állapotban levő emberek írták, hasonlóképen beszámíthatatlan és lázas állapotban levő emberek számára. Ezzel a szemmel kell nézni az első hetek és az első hónapok sajtóját.

9.

Hadüzenetről hadüzenetre.

A szerb ultimátumot követő napok sajtója különösen kifejezetten megmutatja azokat a jellemző vonásokat, amelyeket az előbbi fejezetben ismertettünk.

Érdemes ezt a sajtót egy kissé közelebről szemügyre venni, mert az az időszak, melyben a béke lapjai átalakultak háborús sajtóvá, az egész háborús sajtóra karakterisztikus. Természetesen akkor kaphatnánk erről legtisztább képet, ha ebből a szempontból az egész világsajtót áttekinthetnők. Érdekes volna egybevetni, hogy a kritikus idő alatt a különböző országok lapjai mit írtak, hogyan érveltek, hogyan izgatták a szenvedélyeket? Sajnos, ezt az összehasonlítást még mindig nem végezhetjük el, mert az ellenséges, külföld sajtójáról mai napig sincsen teljes és megbízható képünk. Be kell tehát érünk a központi hatalmak sajtójával, ebből is elsősorban a magyar lapokkal. Azt fogjuk vizsgálni, hogy a magyar lapok tükrében hogyan rajzolódtak meg az egykorú események, mennyit mutatott meg ez a tükör a diplomaták titkaiból és a külföldi eseményekből? Azzal, amit akkor tudhattunk, a különböző diplomáciai könyvek segítségével hívásával szembeállítjuk, hogy ugyanabban az időben mik történtek a kulisszák mögött és hogy a diplomácia hogyan használta föl a maga céljai érdekében azt, ami abban az időben a sajtóban megjeleníti. Az a kép, amit így nyerünk, egy kissé egyoldalú lesz, azonban annál jellemzőbb magára a háborús sajtóra és arra a hatásra, amelyet ez a sajtó az események kifejlődésére gyakorolt. *Látni fogjuk, hogy azokban a percekben, amelyekben a béke virágos mezejéről egy megfoghatatlan, hatalmas erő a háborús borzalmak örvényébe hajított bennünket, hogyan ragaszkodtunk illúzióinkhoz, milyen megható rövidlátással igyekeztünk minden magyarázatban azt keresni meg, ami az eseményekben ránk legkedvezőbbnek látszott. Már abból a perspektívából is, amelyből ma nézzük az eseményeket, szembeötlő lesz a tudatlanságig menő tájékozatlanságunk, a vak és csökönyös optimizmusunk, az ellenséges országok viszonyainak teljes nem ismerése. Minden újabb ellenséget a gyűlöletnek, a lenézésnek, a lebecsülésnek a rohaival fogadunk s emellett minden nyomtatott soron, mely ebben az időben megjelenik, bizonyos ünnepélyesség ömlik el, melyben az események fölött érzett megdöbbenés elvegyül az idők történelmi levegőjétől való megrészegetéssel.*

Azokból a töredékekből, amelyek a külföldi lapokból ugyan-

ezekről a napokról hozzánk eljutottak, nyilvánvaló, hogy az ellenséges lapok nagyjából ugyanilyenek voltak. Akkor tehát, amikor a magyar újságok tükrében mutatjuk be az események képét, azt is könnyen elképzelhetjük, hogy ugyanezek az események hogyan tükröződtek vissza az ellenséges államok sajtójában. A tükrök minden országban ugyanaz volt: a sajtó természetrajza, az a viszony, melyben ez a sajtó a közönséggel, a kormánnyal és a háborús eseményekkel szemben állott, lényegében ugyanazokat a lehetőségeket és föltételeket nyújtotta. Csak azt kell tehát hozzá képzelnünk, hogy a francia, az angol, vagy az orosz tükröket egészen más szög alatt állították be, mint azt a tükröt, mely az eseményeket nekünk mutatta és akkor a magyar sajtóban megkapjuk az egész-világ háborús sajtójának a képét és minden háborús sajtó jellegzetes vonásait.

Erre a célra legalkalmasabb módszernek az látszik, ha naplószerű följegyzésekben napról-napra megyünk végig azon az időszakon, mely a háborús bonyodalmakat megindító szerb ultimátumtól az egész Európát lángbaborító orosz hadüzenetig terjedt.

Július 24.

A bécsi lapok és a magyar lapok csaknem egyhangúlag azt írják, hogy a monarchia elment az engedékenységek legvégső határáig. és csak akkor nyúlt erélyes eszközökhöz, amikor már más eszköz nem állt a rendelkezésére. A német lapok a monarchia mellett sorakoznak föl. Helyeslik az ultimátum erélyes hangját és azt írják, „hogy Németország hajlandó arra, hogy a legmesszebbmenő konzekvenciákat levonja.

Erről a sajtókampányról az ellenséges diplomataknak ez a véleménye:

A berlini orosz nagykövet jelenti:

— „Valamennyi reggeli lap, az a néhány is, mely elismeri a felállított követeléseknek Szerbia számára való elfogadhatatlanságát, rokonszenvez Ausztria határozott hangjával. Különösen éles a félhivatalos „Lokalanzeiger”, mely azt mondja, Szerbia appellátája Pétervárhoz, Parishoz, Athénhez és Bukaresthez felesleges és azzal végzi, hogy a német nép föl fog lélekzeni, ha megtudja, hogy a Balkán helyzetét végre tisztázni fogják.”

Abban a tájékoztatóban, amelyet Bienvenu Martin helyettes külügyminiszter a francia nagykövetekhez küld, ezt írja a berlini sajtóról:

— „Németország közvéleményének nagyrésze kívánja a hábo-

rút. A sajtó hangja fenyegető és úgy látszik, Oroszország-megfélemlítésére törekszik. Nagykövetünk ma este fog találkozni Jagow úrral.”

Ezen a találkozáson a francia nagykövet szóvá tette a német sajtó fenyegető hangját és erről a beszélgetésről Jules Gambon, a berlini francia nagykövet kormányának küldött beszámolójában ezeket írja:

— „Hozzáfűztem, hogy a német újságok nem tárgyilagosan és érdektelenül nézik a dolgokat, hanem olyan hangot használnak.» mint akik aktív segítséget helyeznek kilátásba.”

Ugyanebben a jelentésben a nagykövet még a következőket írja:

— A „Lokalanzeiger” ma esti kiadása mindezek mellett elárulja, hogy a birodalmi kancellárián olyan szellem uralkodik, amelyről mi Parisban természetesen nem akarunk eléggé számot adni, tudniillik a monarchikus szolidaritás érzése. Meg vagyok arról győződve, hogy ezt a szempontot nagyon tekintetbe kell venni Vilmos császár magatartásának megértésére, akinek lelkiületére erősen kellett, hogy hasson annak a hercegnek a megöletése, aki néhány napja vendégül látta őt magánál.”

Bienvenu Martinnek ugyanaz a körirata, melyről már megemlékeztünk, Bécsről ezt írja:

— „A bécsi francia nagykövet arról értesít, hogy a közvéleményt meglepte az osztrák követelések túlzott volta, hogy azonban a katonai párt, úgy látszik főleg amiatt aggodalmaskodik, hogy Szerbia végül mégis engedni fog.”

A külföldi sajtóról ezen a napon a következő töredékes képet kapjuk:

Az „Echo de Paris” arroganciának nevezi a demarche-ot. Az „Action Francais” kifejezi azt a gyanúját, hogy Németország bátorítja a monarchiát. A „Journal” ezt írja:

— „Ha az ügy megmaradt volna a jogi keretek között, megtalálták volna a megoldást. Minthogy azonban Ausztria-Magyarország a fenyegetés terére lépett, Oroszország aligha maradhat közömbös.”

Úgy látszik, a „Journal” nagyszerűen van informálva, mert ezekkel a Parisban megjelent sorokkal egyidejűleg Pétervár/ott az orosz hivatalos lapban megjelenik a következő kommuniké:

— „A császári kormány élénken aggódva a meglepő események és Ausztria-Magyarországnak Szerbiához intézett ultimátuma miatt, figyelemmel kíséri fejlődésében az osztrák-magyar—

szerb konfliktust, amelyben Oroszország nem maradhat indifferens.”

Az orosz kormány tehát a sajtó fölhasználásával önt olajat a tűzre.

A nemhivatalos orosz sajtó a vad gyűlölet hangján támadja a monarchiát. A „Vecserna Novosti” vezércikkben írja a következőket:

— „Az osztrák-magyar monarchia elbizakodottságában lábbal tapossa Szerbia nemzeti becsületét. A szerb kormánynak erre a jegyzékre nem is kell válaszolnia, de Ausztria-Magyarországnak is tudni keli, hogy Oroszország nem fogja tűrni, hogy Ausztria-Magyarország Szerbiával szemben erőszakoskodjék. A jegyzék hangja a legnagyobb mértékben sértő és megalázó és egy nép sem tűrné el, hogy idegen állam ilyen modorban és ilyen hangon parancsokat osztogasson neki.”

A magyar sajtóval közölt szemelvények szerint még legmérsékeltebb az angol sajtó hangja. Az angol lapok általában nyugalomra intik Szerbiát, sőt itt-amott a monarchia követelései iránt barátságos hangok is akadnak. A „Pall Mall Gazette” például odáig megy a tárgyilagosságban, hogy elismeri azt, hogy Szerbia a monarchia elleni izgatások fészke s Ausztria-Magyarországnak joga van arra, hogy garanciákat követeljen ezeknek az izgatásoknak a megszüntetésére.

Azóta már tudjuk, hogy a „Pall Mall Gazette” nem fejezte ki az angol közvéleményt. Az angol közvélemény nem foglalt ilyen határozottan állást a monarchia föllépése mellett. Igaz, hogy a liberális párt lapjai csaknem kivétel nélkül azt írták, hogy egy európai-háború esetére Angliának semlegesnek kell maradnia. Ezt azonban ahhoz a föltételhez kötötték, hogy Németország ne sértse meg Belgium függetlenségét. Jellemző, hogy a központi hatalmak sajtója egyáltalában nem is szerzett tudomást arról a fontos szerepről, melyet Belgium függetlensége játszott az európai válságban. Erről csak azután értesültünk, amikor Németország Belgium semlegességét már megsértette.

A liberális lapokkal szemben a lord Northcliffe-sajtó az else naptól kezdve a legvadabb és legkifejezettebb háborús izgatást űzte. Láttuk azt, hogy lord Northcliffe a többi európai válság sorai is mindig a legháborúsabb álláspontot képviselte. Most is rögtön teljes eréllyel igyekezett azon, hogy Angliát a háborúba belesodorja. A „Times” első pillanattól azt írta, hogy Angliának Németország ellen síkra kell szállnia. A lap pétervári tudósítója beszámolt arról, hogy ezek a cikkek mennyire hozzájárultak ahhoz,

hogy az orosz háborús párt reménységeit fölcsigázzák. A Northeliffesajtó az angol kormányt és az angol közvéleményt azzal terrorizálta, hogyha Anglia semleges marad, ezzel engesztelhetetlen ellenségévé teszi Oroszországot és Franciaországot, a jövőben pedig Németországgal szemben izolálva és szövetségeseik nélkül marad. (Amint láttuk ugyanez az érvelés nagy szerepet játszott akkor is, amikor Olaszországot és Romániát kellett a monarchia ellen harcba uszítani.) Ha Anglia cserben hagyja a szövetségeseit, ez gyalázata lesz a történelem előtt és soha senki sem fog hinni többé az angol kormányférfiak szavában. Anglia egész generációkra elveszti azt a lehetőséget, hogy valaki szövetségre lépjen vele. Folytonosan követelte, hogy a kormány Franciaországgal szemben jelentse ki Anglia szolidaritását és nyíltan vallotta, hogy Anglia akkor is köteles szövetségesei oldalán résztvenni a harcban, ha azok nem vennék figyelembe tanácsait.

Akkor, a kritikus napokban azonban minderről nem szereztünk tudomást. A későbbi napok lapszemelvényei is inkább arról győzték meg bennünket, hogy Anglia feltétlenül barátaink. Csoda-e, ha azután az angol hadüzenet úgy, ért bennünket, mint egy váratlan pofoncsapás ?

Július 25.

A bécsi és a budapesti lapok folytatják szerbellenes kirohanásaikat. Belgrádban híre megy, hogy gróf Tisza Istvánt egy anarchista megölte. Ez a hír a szerb fővárosban őszinte közörmöt kelt.

Péter vár ott az orosz minisztertanács egyik résztvevője a „Times” munkatársa előtt kijelenti, hogy a monarchia lépése Oroszország provokálása és hogy erre a provokációra csak egyféle feleletet lehet adni. A „Novoje Vremja”, a „Birseveja Vjedomoszti”, a „Petersburski Kurir” hosszú szemelvényeket közölnek az osztrák-magyar sajtóban megjelent szerbellenes kirohanásokból és megfelelő erélyes kommentárral látják el azokat. úgy látszik, a pétervári távirati iroda gondoskodik arról, hogy ezek a gyuanyaggal telített cikkek hamarosan megtalálják az orosz közvéleményhez az utat. A pánszláv sajtó hangjának fenyegető jellegére jellemző Sir Eduard Grey-nek a berlini ügyvivőhöz intézett utasításaiból a következő részlet:

— „A közvetlen veszedelem az, hogy néhány óra múlva Ausztria bevonul Szerbiába és az orosz szláv közvélemény követelheti, hogy Oroszország induljon Szerbia-segítségére.”

A francia lapok azon a gyanún lovagolnak, hogy Ausztria-

Magyarország mögött Németország áll, a nacionalista „Action” azt írja, hogy Ausztria-Magyarország jogtalanul tör Szerbia vesztére és ezzel saját magának fogja a legnagyobb károkat okozni.

Schön párisi német nagykövet megjelenik a francia külügyminisztériumban és annak a véleményének ad kifejezést, hogy a belgrádi demarche-sal teremtett helyzetben lényegileg egy Ausztria-Magyarország és Szerbia között elintézendő ügyről van szó s a nagyhatalmaknak gondoskodni kell arról, hogy a konfliktus lokalizáltassék, „mert valamely más hatalomnak bárminő beavatkozása a különféle szövetségi kötelezettségek miatt beláthatatlan következményekkel járna.” Az „Echo de Paris” — anélkül természetesen, hogy a zárt ajtók mögött elhangzott kijelentést nyilvánosságra hozhatná, — azt írja, hogy a német nagykövet élesen megfenyegette Franciaországot és azzal izgatja a francia közvéleményt, hogy a belgrádi demarche-ról a német kormány előre tudott, sőt annak a megtételére Németország biztatta föl a monarchiát.

Az „Echo de Paris” veszedelmesen izgató cikkének diplomáciai következményei is lettek amelyekről Bienvenu-Martin helyettes külügyminiszter a francia nagyköveteknek küldött július 25-ről keltezett tájékoztatójában ezeket írja:

— „A német nagykövet ma fölkeresett, hogy az „Echo de Paris” egy cikke ellen tiltakozzék, amely az ő tegnapi lépését „német fenyegetésének” mondotta. Schön ur egy sereg hirlapíró előtt jelentette ki és eljött a politikai osztályba is annak a megerősítésére, hogy semmiféle „megállapodás” Ausztria és Németország között az osztrák jegyzékre vonatkozólag nem volt és hogy a német birodalmi kormány ezt a jegyzéket nem ismerte, ha mindjárt utólag helyeselte is, amikor a többi nagyhatalmakkal egyidejűleg tudomására hozták. Schön báró ehhez hozzáfűzte, hogy szintoly kevésbé lehet „fenyegetéséről” szó, a német kormány megelégedett azzal a kijelentéssel, hogy a konfliktus lokalizálását óhajtja és hogy a többi hatalmak beavatkozása a konfliktus kiélesedésének a veszedelmét jelenti.”

Ez a nap különben a belgrádi szakítás napja. A francia nagykövet erről ezt jelenti haza Berlinből:

— „Egész délután csökönyösen terjedt az a hír, hogy Szerbia aláveti magát az osztrák követeléseknek. Az újságok ma este külön kiadásokat adtak ki, amelyekben a diplomáciai viszony megszakítását és az osztrák-magyar követnek Belgrádból való elutazását adják hírül. A hírt az „Agence Havas” ügynöke előtt épen most erősítették meg a Wilhelmstrassén. Százsámra állnak az emberek

az újságok házai előtt és fiatal tüntetőknek egy nagyobb csoportja épen most vonult a Pariser-Platzon keresztül.”

Július 26.

Bécsben és Budapesten a lapok megkönnyebbülés hangján írnak a bekövetkezett diplomáciai szakításról. Végre legalább világosan látjuk, hogy mi vár ránk és egyszer s mindenkorra elveszük a szerb szomszédnak a kedvét attól, hogy a békénket és a nyugalunkat fenyegetse. Egyben hivatkoznak arra is, hogy bármi történjék is, a hármasszövetség itt áll szilárdan és erősen. (Időközben az olasz kormány már megtette az első sakkhúzást ellenünk és jóelőre elvetette az ellenünk indítandó háborús ürügy magvát. Július 25-én az olasz követ megjelent a bécsi külügyminisztériumban, közölve, hogy „az olasz királyi kormány arra az esetre, ha ez a konfliktus háborús fordulatot venne és szerb területeknek mindjárt csak ideiglenes megszállásra is vezetne, fenntartja magának, hogy a hármasszövetségi szerződés VII. szakasza alapján az őt megillető kompenzációs jogot igénybevegye.” Barrére római francia nagykövet ugyanekkor ezt jelenti a párisi külügyminisztériumnak: „Olaszország közvéleményének nagyobb része Ausztriával szemben ebben a súlyos ügyben ellenséges indulatú.” — Erről azonban semmit sem tudunk, mert az ellenséges indulatú olasz lap-szemelvényeket távol tartják tőlünk.)

Németországban a lapok arról írnak, hogy a döntés mindenütt a legnagyobb lelkesedést keltette. Németország mindenre elszántan áll a szövetségese mellett.

Az entente-lapokból csak olyan szemelvények kerülnek elénk, amelyek meglehetősen békülékeny hangon szólnak. Így megtudjuk azt, hogy a „Bjees” az affér lokalizálását ajánlja, a „Daily Graphic” Szerbiát egyszerűen „gyűjtogató állam”-nak nevezi, melyért egyetlen egy nagyhatalom, még Oroszország sem viselhet háborút, a „Daily Chronicle” megéri a monarchia eljárását, a „Daily News” szerint pedig a monarchia követelései között egy sincs, amelyik ne volna jogosult. Hogy a francia sajtó mit ír, arról semmit sem tudunk, színügy nem ismerjük a „Times”, a „Daily Mail” és a többi Northcliffe-újság véleményét, továbbá azt sem tudjuk, hogy mi a nézete a „Novoje Vremja”-nak és a többi pánszláv lapnak a döntő szakításról? Azóta tudjuk, hogy mindezek a lapok a leghevesebben izgattak a monarchia és Németország ellen. Az egykorú magyar újságíró azonban mit tehetett? Megírta azt, hogy Szerbia az egész kulturvilágban izolálva áll bünterhelt fejével

és várja, hogy milyen büntetést méltóztatunk rá kiszabni. Természetes, hogy ez nem maradhatott hatás nélkül a publikum harci kedvére.

Valójában ez a nap minden országban a, háborús sovinizmus föllángolásának a napja volt. Bienvenu-Martin francia külügyminiszter-helyettes abban a jelentésben, melyet a „France” fedélzetén Pétervárról hazafelé utazó Poincaré elnökhöz és a francia miniszterelnökhöz intézett, megemlíti, hogy „az orosz közvélemény tanúságot tesz annak az erkölcsi és politikai lehetetlenségéről, hogy Oroszország Szerbia eltiprását tűrje.” Németországról pedig ezt jelenti: „A sovinizmus válósággal kitör Berlinben.”

Mi történik ezalatt a diplomaták párnázott ajtajú szobáiban?: A lapok erről is írnak, megírják azt, hogy az angol és német külügyi kormányok eredményesnek ígérkező fáradozást kezdtek, amelynek az a célja, hogy a háborút elkerülhetővé tegye, vagy legalább is azt a monarchia és Szerbia háborújává lokalizálja. A valóságban pedig az történik, hogy mind a két tábor diplomáciája olyan megoldást igyekszik találni, mely a másik felet megalázza, az ő szempontjait pedig diadara juttatja. Németország megmarad azon az állásponton, hogy a konfliktus a monarchia és Szerbia ügye, melyből nem szabad európai kérdést csinálni. Közvetítési tervek merülnek föl, ezeknek a végrehajtását azonban megakadályozza az, hogy Grey Bécsben, a német külügyi kormány viszont Pétervárott szeretne nyomást kifejteni. Sorra próbálják a régi diplomata trükköket és valószínűleg hiszik is, hogy ezeknek az alkalmazása elkerülhetővé teszi a háborút. Pétervárott azonban snár el vannak rá szánva, hogy ezúttal, — most már harmadszor az annexió óta — nem hagyhatják cserben Szerbiát és megteszik a mozgósítási előkészületeket. A pétervári német nagykövet veszedelmes tüneteket jelent haza. Egy július 25-iki sürgönyében beszámol arról, hogy az orosz hadgyakorlatokat lerendelték, a csapatok viszatérnek a helyőrségeikre, a hadiiskola növendékeit ősz helyett már aznap kinevezték tisztékké. Egy nappal később pedig arról ad hírt, hogy Kiew és Odessza kerületeiben elrendelték a mozgósítást.

A mi diplomáciánk különben nem hajlandó komolyan venni a pétervári pánszláv agitációnak azt a dühöngő nacionalizmusát, melyről, mint láttuk Grey azt tartotta, hogy az orosz kormányt rászoríthatja a Szerbia érdekében való intervencióra. Bunsen, bécsi angol nagykövet ezen a napon német kollégájával beszélget a helyzetről és megkérdezi, vajjon a közvélemény nein kényszerítheti-e az orosz kormányt arra, hogy a rokonnemzet javára föllépjen! A bécsi német nagykövet véleménye az, hogy: „minden az orosz külügy-

miniszter egyéniségétől függ, aki ha akar, egy néhány újság nyomásának könnyen ellentállhat, Különben is a pánszláv agitáció napjai Oroszországban elmúltak és Moszkva egészen nyugodt.”

Parisban Schön nagykövet visszatér az „Echo de Paris” cikére. Erről a lépésről így számol be a francia sárgakönyv:

— „Schön ur ma este hét órakor felkereste a politikai osztályt azzal a kérelemmel, hogy olyan célzatos újsághíradások elkerülésére, mint az a kommentár, amelyet előző este az „Echo de Paris”-ban jelent meg és a német kormány lépései értelmének pontos megállapítására adassék Ici a sajtó számára egy rövid kommuniké a német nagykövetnek a miniszterrel folytatott beszélgetéséről. Schön úr a maga gondolatmenetének a következő megformulázását ajánlotta, amit a politikai osztály ideiglenes vezetője az ő diktandója alapján irt le: „A német nagykövet és a külügyminiszter a délután folyamán megbeszélést folytattak, amelynek során barátságos szellemen és a békére irányuló szolidaritás érzésével keresték azokat az eszközöket, amelyeket az általános béke megóvására alkalmazni lehetne.” A helyettes politikai igazgató rögtön így válaszolt: „Véleménye szerint tehát minden rendben van és Ön azt a biztosítékot hozza nekünk, hogy Ausztria elfogadja a szerb jegyzéket, vagy pedig tárgyalásokba bocsátkozik a dolog felől a hatalmakkal.” Amidőn a nagykövet meglepődöttnek látszott, és ezt élénken tagadta, kifejtette előtte, hogy ha Németország passzív magatartásán nem történt változás, a sajtó számára javasolt közlemény túl messze megy és alkalmas volna arra, hogy a francia közvéleményt csalóka biztonságba ringassa, amennyiben illúziókat keltene a mai helyzetre vonatkozólag, amelynek veszedelmei pedig egészen világosak.”

A francia külügyi kormány véleménye szerint tehát a helyzet olyan stádiumban van, hogy a francia közvéleményt készen kell tartani egy háborús bonyodalom eshetőségére és nem hajlandó olyan információk kiadására, mely alkalmas volna arra, hogy a francia közönség nyugtalanságát csökkentse és a háborús kedvét leszállítsa.

Újra egy jellemző példája annak, hogy a kormányok milyen viszonyban vannak a sajtóúsztással.

Július 27.

Ausztriában és Magyarországon megjelenik a részletes mozgósításról szóló parancs, a kivételes háborús intézkedéseket tartalmazó rendeletek sorozata, a hadimenetrend és a háborús átalakulás

többi szükséges előintézkedése. A mi lapjaink arról írnak, hogy a nagyhatalmak Oroszország és Franciaország kivételével a monarchia mellett vannak, hangsúlyozzák „Olaszország kifogástalan korrektségét s kijelentik, hogy az a nyilatkozat, melyben Olaszország egy a monarchia és Szerbia közötti konfliktus esetére bejelenti a barátságos semlegességet és a szövetségtársi viszonynak megfelelő magatartást” méltán csatlakozik a német birodalom szövetségi hűségének fenséges megnyilatkozásához.”

A közvélemény megnyugtatóra szolgál az az interview is, melyet a lapok Savov bolgár tábornoktól közölnek. A generális azt mondja, hogy Franciaország, amint ezt az utolsó parlamenti vita mutatta, nincsen fölkészülve a háborúra és ezért azt lehet várni, hogy a veszély Szerbiára és a monarchiára lokalizálva marad.

Hasonló hangok nyilatkoznak meg a bécsi és a berlini sajtóban. A „Lokalanzeiger” azt írja, hogy miután Olaszország a szerb konfliktus ügyében olyan határozottan állást foglalt, a hármasszövetség egységesen lép föl és a válság lokalizálva marad. úgy a német, mint az osztrák és a magyar lapok egy pétervári táviratot közölnek, mely szerint a cár a béke mellett van és ellenáll a nacionalista tábor uszításainak.

A diplomácia közben tovább folytatja egymás ellen a sakk-Imzásokat. A monarchia Szentpétervárott kijelenti, hogy mindaddig, amíg a háború Szerbia és a monarchia között lokalizálva marad, nem gondol területhódításra, az orosz kormánykörökben azonban nincsen hajlandóság arra, hogy ezzel a nyilatkozattal beérjék. Grey azon fáradozik, hogy az affért európai konferencia ele vigyék, Németország azonban ezt a javaslatot nem hajlandó közvetíteni Bécsbe, mert véleménye szerint ez azt jelentené, hogy a monarchiát európai bíróság elé idézik. Az olasz minisztertanács foglalkozik a konfliktussal és a várakozó álláspont mellett dönt. Ezzel nyilvánvalóvá válik, hogy kibúvót keres a szövetségesi kötelezettségek teljesítése alól. A perfidiát súlyosbítja az, hogy az ententebarát olasz miniszterek ezt azonnal értésére adják a francia kormánynak. Az entente most már bízhatik abban, hogy Olaszország semleges marad, föltéve, hogy a központi hatalmak lesznek azok, akik hadat üzennek. Grey azt ajánlja, hogy a monarchia tekintse a szerb választ kielégítőnek, vagy legalább fogadja el azt a további megbeszélések alapjául. Németország ezt a javaslatot közvetíti Bécsbe, a bécsi külügyminisztérium azonban erre azt válaszolja, hogy a javaslat a szerb határon történt incidensek után az ellenségeskedések megkezdése folytán már elkészt.

Közben a helyzet még fenyegetőbb lesz az egymást követő mozgósítási intézkedések következtében. Szuchomlinov hadügyminiszter a német katonai attasénak becsületszávára jelenti ki, hogy; még nem bocsátottak ki mozgósítási rendeletet. Közben azonban a német kormányhoz érkező hírek azt bizonyítják, hogy valójában tényleg megkezdődött az orosz hadsereg hadilábra helyezése. Az, hogy Kovnóban kihírdették a hadiállapotot, már egyenesen Németország ellen irányuló intézkedés. A berni német követ jelenti, hogy Franciaországban is javában folynak a katonai előkészületek és a 14. francia hadtest félbeszakította gyakorlatait.

Július 28.

A magyar és a bécsi sajtóban cikkek jelennek meg, amelyek a hármasszövetség egységét ünneplik. Grey beszédet mondott, melyben kijelenti, hogy: „addig, amíg a konfliktus csupán Ausztria-Magyarország és Szerbia között áll fenn, nincs joguk a beavatkozásra. Ha azonban a viszonyok Ausztria-Magyarország, Németország és Oroszország között válnának fenyegetővé, úgy ez a béke ügye volna és mindnyájunkat érdekelne.” Bécsben ezt úgy kommentálják, hogy Greynek főcélja az, hogy a háborút Szerbiára és Ausztria-Magyarországra lokalizálja. Holott Greynek ez a beszéde nyilvánvaló fenyegetést tartalmaz és inkább arra alkalmas, hogy az orosz háborús pártot bátorítsa, A „Berliner Tageblatt” szerint az angol kormány az orosz követtel közölte azt, hogy a monarchia és Szerbia konfliktusa esetén semleges marad. Az orosz nagykövet ezt a nyilatkozatot a berlini újság szerint azzal a megjegyzéssel továbbította haza, hogy „az angol kormánykörök fagyos tartózkodása nagyon föltűnt neki.” A német lap nem mondja meg, a magyar olvasó pedig nem törődik vele, hogy a „Berliner Tageblatt” honnan ismerheti ilyen gyorsan és pontosan annak a sifí'rirozott táviratnak a tartalmát, amelyet az orosz külügyminisztérium londoni nagykövetétől kapott?

A francia és az angol sajtó közleményeiről megint nincsen a magyar közvéleménynek értesülése. Egy római távirat ellenben azt jelenti, hogy: „az olasz sajtó egyhangúlag elítéli Szerbia magatartását és melegen sikraszáll a monarchia követelései mellett,”

A nap eseménye: a monarchia hadüzenete Szerbiának. Németh ország közbenjárására ígéretet teszünk, hogy hadi műveletektől egyelőre tartózkodni fogunk és a tárgyalásokat Oroszországgal tovább folytatjuk. Sassonov kijelenti, hogy mihelyst a monarchia csapatai átlépi a szerb határt, Oroszország mozgósítani fog. A

valóságban azonban Oroszországban már javában folyik a háborús készülődés és a mi lapjaink is tele vannak erre vonatkozó hírekkel.

Július 29.

A monarchiában megjelenő lapok örömmel üdvözik a szerb hadüzenetet. Azt remélik, hogy a háború lokalizálva marad. Ezt a reményüket elsősorban arra a hivatalos orosz kommunikére alapítják, mely nyugalomra inti a népet és azt mondja, hogy: „Oroszország békében él és békében is akar élni.” Azt hiszik, hogy ez a kommuniké a béke ügyének kedvez és félhivatalosan is megerősítik ezt a fölfogást. Senki sem veszi észre azt a fenyegetést, mely a kommunikének abban a mondatában rejlik, hogy az orosz kormány: „változatlanul őrökdi Oroszország méltóságán és érdekein.” A külföldi lapszemelvények egyszerre ismét bőven érkeznek és ezek is az optimista fölfogást erősítik meg. Megtudjuk például azt, hogy: „az egész párisi sajtónak az az álláspontja, hogy Oroszország 1)elvesen cselekedett, amikor erejének tudatában a béke mellé állott.” A „Matin” azt írja, hogy Franciaország semmi esetre sem fog a monarchia és Oroszország konfliktusába avatkozni. Akit ez sem nyugtat meg, az olvashat egy londoni táviratot, mely szerint: „most már föltétlenül bíznak abban, hogy az osztrák-szerb háború nem fog európai háborúra vezetni.” Az angol lapok véleményeiből egész sorozat oda konkludál, hogy Oroszország balkáni érdekeiért nem lehet egy olyan demokrata népet, mint az angol, a vágó-iiclra vinni. Henrik német herceg, aki akkor érkezett Angliából, újságírók előtt kijelenti, hogy véleménye szerint a háború lokalizálva marad. Értesülünk arról, hogy az orosz cenzúra drákói szigorral nyom el minden háborús izgatást. Megtudjuk, hogy az olasz lapok hozzánk hasonlóan ünneplik a hármas szövetséghez» való hűséget. A „Giornale d'Italia” szerint: „minden olasznak tudnia kell azt, hogy Németországnak a leveretése azt jelentené, hogy Olaszország Franciaország igája alá kerülne.” A „Popolo Romano” kijelenti, hogy „Olaszország mint barát és mint szövetséges követi a monarchiát” és ezekután nagy megnyugvásunkra szolgál a „Tribuná”-nak az a megállapítása, hogy: „Olaszország semmi esetre sem maradhat tétlen.” Eszünk ágába sem jut, hogy e. kijelentés mögött kétértelműséget keressünk.

Azt, hogy a külföldi sajtóban még sem uralkodhatnak ilyen paradicsomi állapotok, csak egyes hivatalos megnyilatkozásokból sejthetjük. Bécsben például kijelentik, hogy Szerbia tendenciózus kivonatot közölt a külfölddel a monarchiának küldött válaszejgy-

zétről, csakis ezért írhatják a külföldi lapok azt, hogy a monarchia szigorúságát érthetetlennek tartják. A berlini lapok pedig nagyon örvendeznek azon, hogy a monarchia a szerb válasz jegyzéket margó jegyzetekkel publikálta. Az a véleményük, hogy ez a kommuniké véget vet annak a kísérletnek, hogy az európai közvéleményt félrevezessék, és elhitessék vele, hogy Szerbia engedékeny volt a monarchiával szemben. Ez nagy befolyással lesz a háború lokalizálására. Pétervárott biztosan megértik az angol sajtó magatartásából, hogy Anglia Szerbia iránt a legkisebb rokonszenvet sem mutatja és „amennyiben a háború lokalizálására irányuló kísérlet hajótörést szenvedne, teljes határozottsággal kijelenti érdektelenségét.”

Ezalatt pedig a titkos diplomáciai szobákban épen az ellenkezője történik annak, amit a mi sajtónk vár. A francia nagykövet sürgetésére Anglia végre jelét adja annak, hogy egy európai konfliktus esetén hajlandó hozzájuk csatlakozni: Grey a német nagykövet előtt kijelenti, hogy Anglia egy európai háború esetén nem maradhatna közömbös. Viviani erre azonnal elküldi Pétervárra azt a kijelentést, hogy Oroszország teljes mértékben számíthat Franciaország szövetségstársi köteletségének a teljesítésére. Oroszországban ezzel teljesen felülkerekedik a háborús párt és ezen a német császár és a cár táviratváltása sem tud változtatni. Az orosz kormány a német nagykövet előtt beismeri azt, hogy a kievi, odesszai, moszkvai és kazáni kerületeket mozgósították.

Július 30.

A magyar sajtóban nagy lelkesedést kelt Belgrád bombázásának a híre. Ez az első komoly hadi esemény. A lapok hasábotat írnak az első sebesültről, aki egy magyar születésű bécsi főhadnagy.

A külföldi lapok szemléje a magyar olvasóban ismét azt a reményt erősíti meg, hogy a háború lokalizálva marad. Pétervárról érkező sürgöny szerint egy orosz diplomata mérsékletre intette a közvéleményt. A „Novoje Vremja” egy cikkéből annyit tudunk meg, hogy e pánszláv lap véleménye szerint a háború elhárítása *ínég* mindig lehetséges. Arról azonban nem értesülünk, hogy a „Novoje Vremja” milyen föltételek mellett találná ezt elképzelhetőnek? A „Vossische Zeitung”-nak híre van arról, hogy az orosz fegyverkezést „egyelőre beszüntették.”

Egy bécsi távirat szerint Anglia most már teljes erejével azon dolgozik, hogy a háborút Szerbiára és a monarchiára lokalizálják. „Nagy hatást keltett az a mérhetetlen lelkesedés, mely a

monarchiában megnyilvánult. Ez a mérhetetlen lelkesedés kiszámíthatatlan hatású lesz a nagyhatalmak további magatartására. Meggyőződtek arról, hogy Ausztria-Magyarország háborúja népszerű és ez olyan tény, ami 1870 óta nem fordult elő.

A francia lapvéleményekből annyit tudunk meg, hogy a „Matin” szerint Oroszország a monarchia bevonulását Szerbiába még nem tartaná casus bellinek. Az angol sajtóból szemelvényeket kapunk, melyek mind az ellen tiltakoznak, hogy az orosz hegemoniáért csak egyetlen egy angol katonát is föláldozzanak. Arról, hogy ebben az időben az entente-sajtó milyen mesékkel izgathatta a saját közönségét, csak egy nyomot találunk a július 30-iki lapokban, amelyek megírják, hogy a „Journal des Débats” szerint most már tisztán kiviláglik az osztrák-magyar és német terv, melynek alapjait a konopiszi találkozáson rakták le. Vilmos császár közvetlenül a szerb hadüzenet előtt egy táviratot küldött Ferenc Józsefnek, melyben ezt írta: „Most már elég volt Szerbia provokálásából.”

Egyes újságcikkek arra is előkészítenek bennünket, hogy az orosz hadseregtől, vagy akár egy európai háborútól egyáltalában nem kell megijednünk. Idézik a „Daily Telegraph” véleményét? előre bocsátván, hogy ez az újság az angol kormány nézeteit szokta tolmácsolni. „Németország és a monarchia” — írja ez az angol újság, — megérezték, hogy a pszichológiai pillanat elérkezett ahhoz, hogy a kontinens en a teutonizmus erejét kimutassák. Németország katonailag erős, viszont Oroszországban a múlt esztendőben ipari forradalmak voltak, Franciaország belső állapota nem kielégítő, s nem egy elítélő nyilatkozat jelent meg a katonai fölkészültségéről, Angliát a polgárháború réme fenyegeti.” A berlini „Millitärwochenblatt” ugyanekkor cikket közöl arról, hogy: „az orosz hadsereget erősen túlbecsülik. Oroszország az utóbbi években soha sem volt képes megfelelő teljes hadsereget szervezni.” A katonai újság ezután: kifejti azt is, hogy miért nem és éles kritika alá veszi a vezetést, a fölszerelést, a morális lelkesedés hiányát, a vasutak állapotát.

Szófiai hírek viszont aziránt nyugtatnak meg bennünket, hogy a szerb hadseregben keserves állapotok uralkodnak. új Szerbiában zavargások törtek ki, a lakosság nem akar bevonulni, sok a katonaszőkevény, az egész országban nagy a kétségbeesés és a fejtelenség.

Közben egy hazug hír publikálása kellemetlen helyzetbe hozza a német kormányt, A „Lokalanzeiger” külön kiadása azt jelenti, hogy a német hadsereget és a flottát mozgósították. A berlini orosz nagykövet ezt a hírt sietve megsürgönyzi Pétervárra. Pár órával később ezt az értesülését rektifikálja: „A külügyi államtitkár éppen-

most sürgönyözte nekem, hogy a német hadseregnek és a flottának mozgósításáról szóló, ebben a pillanatban elterjesztett hír téves, hogy az újságok kiadásait minden eshetőségre készen előre kinyomtatták és déli egy órakor elárusították, most azonban már konfiskálták.” A berlini francia nagykövet hasonló cáfolatot küld Parisba, azonban hozzáfűzi: „Nem tudom, hogy a „Lokalanzeiger”-be, amely általában félhivatalos lap, ki juttatta be ezt a korai hírt, amely alkalmas arra, hogy nyugtalanságot keltsen. Egyébként súlyos okaim vannak annak a föltételezésére, hogy minden olyan mozgósítási intézkedés, mely az általános mozgósítási parancs kiadása előtt végrehajtható, itt már megtörtént és csak azt szeretnék, hogy mi hirdessük ki előbb a mozgósításunkat, hogy a felelősség így ránk háruljon.” A „Lokalanzeiger” sietsége így hozzájárul ahhoz, hogy ebben a kritikus pillanatban a nemzetközi helyzetet feszültebbé tegye a kölcsönös bizalmatlanságot élessze.

Hogy a diplomácia még mindig nincsen teljes tudatában annak, hogy ezen a lejtőn nincsen megállás, azt megmutatja az a jelentés, melyet a bécsi francia nagykövet küld haza a kormányának. „Ellenére annak az értesítésnek, — írja a bécsi francia nagykövet, — amelyet az orosz nagykövet tegnap több kollégájának, köztük a német követnek is tett országának részleges mozgósításáról, a bécsi sajtó erről még nem vett tudomást. Ez a szándékos hallgatás abban a rendkívül fontos beszélgetésben leli magyarázatát, amely Sebékó úr és gróf Berchtold között folyt le, akik behatóan megtárgyalták a jelenlegi rettenetes nehézségeket, mind a ketten azzal a jó szándékkal, hogy mindkét fél számára elfogadható megoldással elintézzék őket.”

Ezeknek a tárgyalásoknak a során Berchtold gróf hajlandónak mutatkozott arra, hogy a szerb ultimátum szövegének a megvitatását Oroszországgal megkezdje. Ugyanekkor Grey-nek is van egy újabb békeproponciója, melyet a német kormány közvetít Bécsbe: Az indítvány az, hogy a monarchia elégedjék meg azzal, hogy bevonul Belgrádba és onnan diktálja a föltételeit.

A béke sovány fonalát tehát két szövöszéken is tovább lehetne szőni, azonban a katasztrófa már kész a kirobbanásra. Pétervárott felülkerekedett a háborús párt, amiről báró de l'Escaille szentpétervári belga követ így informálja a kormányát: „Ma Szentpétervárott meg vannak róla győződve, sőt biztosítékaik vannak arra, hogy Anglia Franciaország mellett fog állani. Ez a körülmény rendkívül súlylyal esik latba és nagy mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a háborús párt fölszínre kerüljön.”

Július 31.

A mi lapjaink egyidejűleg vesznek tudomást az orosz mozgósításról és az osztrák-magyar általános mozgósítás elrendeléséről. A lapok elszánt harciasság hangján írnak, hangsúlyozzák a hármasszövetség egységét, azt írják, hogy „az egész világ rokonszenve és talán egyéb is, mint rokonszenve a hármasszövetség erkölcsi gyűrűje mellett van.” A hármasszövetség a közeli széthúzás jeleit mutatja. Oroszország mögött csak kelletlen szégyenkezéssel kullog Franciaország és erkölcsi undorral marad el mellőle Anglia.

Az angol lapszemelvények között most már olyanokat is olvastunk, amelyekből arra lehet következtetni, hogy Anglia még sem marad semleges. A „Morning Post” például azt írja, hogy a nemzeti ösztön is arra utalja Angliát, hogy Franciaország oldalán haladjon, a „Times” szerint pedig Anglia kötelessége az, hogy minden intézkedést haladéktalanul megtegyen barátai védelmére. Hírek vannak arról, hogy Oroszországban németeket inzultáltak, Luzzatti a Corriere della Serában fölhívást intéz a népekhez, hogy mentse meg Európa békéjét.” Európa kötelessége az, hogy Szerbiát a monarchia követeléseinek a teljesítésére rábírja és, ezzel a háborúnak elejét vegye.”

10.

Az álhírek.

Az orosz mozgósítással egyszerre vége lett minden komoly reménynek arra, hogy Európa békéjét sikerül megmenteni. A következmények tragikus bizonyítékot szolgáltatottak a német császárnak arra a cárhoz intézett figyelmeztetésére, hogy „a mozgósítás háborút jelent.” A lapok és az olvasók optimizmusa egy darabig még csökönyszerűen védekezett a tényekkel szemben. Az orosz szakítás után azt remélik, hogy Anglia cserben hagyja az entente-hatalmokat, azután a román és az olasz segítséget várják. A hideg zuhanyok azonban gyorsan követik egymást: Anglia megüzeni a hadat Németországnak, Olaszország semlegességi nyilatkozatot tesz, Románia sem áll mellénk, úgy, amint erre a megkötött konvenciók köteleznék. Még későbbre van föntartva a számunkra az a legfájóbb és legmeglepőbb csalódás, hogy szövetségeseink nemcsak nem állnak mellénk, hanem még meg is támadnak bennünket.

Japánnal körülbelül úgy járt a központi hatalmak sajtója, mint Olaszországgal. Az orosz-japán háború emlékei következtében

mindenütt biztosra vették, hogy Japán hátra támadja Oroszországot. Azzal senki sem számolt, hogy az angol-japán szerződés milyen következményekkel járhat és így teljes hitelre talált az a távirat, mely augusztus 8-án „egyelőre nem hivatalos formában” azt jelentette, hogy Japán hadat üzent Oroszországnak. A tények csakhamar az ellenkezőt bizonyították, azonban még akkor is volt vigasztalónk. Augusztus 25-én, azon a napon, amelyen megtörtént a monarchia és Japán szakítása, egy kopenhágai távirat ezt jelentette: „Amerikai hajóhad elindult a Philipini-szigetek irányában Amerikai illetékes körök kétségbe vonják, hogy a japánok megtámadhatnák Kiaoesaut, mert ez casus belli volna az Egyesült Államok számára.”

A hadüzeneteket követő első hetekben a háborús országban új változáson megy át a tömeglélek. A nyugati harctéren viharos gyorsasággal követik egymást az események. Ezzel szemben keleten és a szerb harctéren nagy várakozó némaság. A közönség el sem tudja képzelni azt, hogy a hadüzenetek után a harctérnek ne legyenek villámgyors eseményei. Miért nem tudatják hát a publikummal ezeket az eseményeket?

Erre a kérdésre az emberek vérmérsékletük szerint különböző feleleteket adnak és a feleletek minémúsége szerint most már kialakul a tömegben a pesszimisták és az optimisták csoportja. Mindegyik csoportban akadnak emberek, akik többet akarnak tudni, mint amennyit a cenzúra alatt álló újságok megírhatnak. Ezzel forgalomba kerülnek a legkülönfélébb és legotrombább álhírek. Nagy vereségek, amikről csak suttogva lehet beszélni, nagy győzelmek és diadalmas előrenyomulások, amiket az ördög tudja miért tart még mindig titokban a hadvezetőség? Ezek az álhírek többször is arra kényszerítik a hadvezetőséget, hogy megnyugtató és csillapító szándékú kommunikéket adjanak le a lapoknak.

Ezek a kommunikék megmagyarázzák a közönségnek azt, hogy mindez nem megy ilyen hirtelen, időt kell adni a seregeknek, amíg a színtérre megérkeznek, fölvonulnak, fölfeljődnek és a hadműveleteket megkezdzhetik. Bécsben már augusztus negyedikén kiadnak egy kommunikét, mely ezeket mondja: „Bármi kevésbé lehet az általános helyzetet tekintve most a harctérről híre számítani, hivatalos tényezők azt a megállapítást, hogy semmi sem történt, naponként kétszer nem fogják elmulasztani. Ilyen nagy feszültségű időkben az események eleinte lassú menete, sőt a napokig tartó eseményhiány az egyesek belső türelmetlenségével nincsen harmóniában és ajtót nyit a legkalandosabb híreszteléseknek is. Annyi egészséges ítélőképességet azonban az általános mű-

veltség és a néphadsereg századában mindenkinek meg kell óvni, hogy állítólag „beavatott forrásból” vagy „igen magas helyről” származó meséknek vakon ne higgyen és ne ugorjon be hazug vészhirek terjesztőinek.”

Vannak azonban másféle álhírek is, amelyek már kevésbé kellemetlenek a hadvezetőség szempontjából. Ezek között akadnak olyanok is, amelyek egyenesen hasznos a közönség bizakodására és harci kedvére. Az ilyen álhírek aztán nem érik be azzal, hogy egyik kávéházi asztaltól a másikig keringjenek és hogy utasemberek szállítsák őket városról-városra, faluról-falura. Az ilyen álhírek hozzájutnak a nyomdafesték tisztességéhez és a villanyos drót szárnyán keringik be az egész világot.

Jellemző és érdekes dolog, hogy ugyanazok a dajkamesék minden hadviselő országban elterjednek és hitelre találhatnak. Ilyen például a kútmérgezés és a bacillus-hintés meséje. A háború elején a német kormánynak erélyesen meg kellett cáfolnia a francia lapoknak azt a híret, hogy német orvosok ragályos betegségeket terjesztő bacillusokkal akarták megfertőzni Franciaországot. Ugyanakkor azonban nálunk is leadtak egy hírt arról, hogy Metz környékén egy francia orvos kolerabacillusokkal akarta megmértelezni a kutakat, azonban tetten érték és elfogták.

Ez a méreghintő mese úgy látszik különösen élénken foglalkoztatja a háborúbalépő népek fantáziáját, mert még most, a háború negyedik esztendejében is találkozunk ennek a rémtörténetnek egy késői kiadásával. A világháború újoncai: az amerikaiak sajtójukban a németeket azzal vádolják, hogy német gyárakból kikerült mérgezett pipere-szappanokkal árasztották el Amerikát s ezen az úton akarták legújabb ellenségeiket tömegesen kiirtani.

Ezen a képtelenségen mi régi, edzett hadviselők már csak nevetünk, az első hetekben azonban a mi számunkra sem volt az a naiv és lehetetlennek látszó hír, amit el ne fogadtunk volna. Ott volt az aranyautók meséje: a lapok megírták, hogy Franciaország egy milliárd értékű aranyat akar Németország és a monarchia területén át Oroszországba küldeni. Senkinek sem jutott eszébe, hogy mi értelme és mi szüksége volna ennek az arany átküldésnek, senki sem számított utána, hogy tulajdonképpen hány száz autó kellene ahhoz, hogy egy milliárd értékű aranyat elszállítson, senki sem gondolt arra, hogy amikor a szövetségesek számára nyitva áll a *tengeri út, miért kell ezt az aranyat épen az ellenséges országok területén át szállítani?* A nagy tömeg hitt az arany autókban, a legnagyobb hévvel vadásztak mindenféle rájuk és ez a hajsza számtalan szerencsétlenségnek lett az okozójává. Augusztus 9-én maga

a komoly és tekintélyes Wolff-ügynökség jelenti, hogy elfogtak három arany-autót, augusztus 11-én pedig Raunhurgból érkezik egy távirat, mely előadja a következő regényes históriát: „Azoknak az automobiloknak az egyike, amelyek pénzt szállítanak Oroszországba, 12386. I. számot viselte. Amikor az autó utasai észrevették, hogy a nyomukra jutottak, a pénzt kerékpárosoknak adták át. A kerékpárosok kőműveseknek voltak öltözve.” S ezt az együgyűséget akkor ezer és ezer újságban kinyomtatták!

Vannak azután komolyabbnak látszó álhírek, amelyek az első háborús hetek sajtójában a legnagyobb kelendőségnek örvendenek, Két fő csoport különösen népszerű ezek közül. Az egyik azoknak a híreknek a csoportja, amelyek az ellenség hadseregét, harci készséget, bátorságát gyalázzák. Az ilyen hírek másik csoportja pedig arról számol be, hogy az ellenséges országban forradalmak dúlnak és fölbomlási tünetek mutatkoznak.

Már abban a beszámolóban, amelyet a kritikus, július utolsó hetének a sajtójáról közöltünk, több ilyen hír akadt. A későbbi termékből íme mutatóba néhány távirat:

Brüsszel, augusztus 6. Leírhatatlan pánik van Belgiumban. A poroszok betörésének a híre példátlan fejtelenség támadt az egész országban. Ezen az egy vasárnapon több alkohol fogyott -el, mint máskor hetek alatt, a városok és falvak utcái tele vannak részegen fetregő emberekkel. A poroszoktól való félelmében az egész ország berúgott.

Berlin, augusztus 7. Máris megállapítható, hogy az orosz hadviselés nem felel meg a franciák várakozásainak. A franciák ugyanis arra számítottak, hogy az oroszok támadóan fognak föllépni és erre a célra hoztak tetemes anyagi áldozatot. Az orosz seregek azonban mindenütt visszavonulnak.

Boroszló, augusztus 8. Oroszországban a helyzet vigasztalan. Varsóig az egész vidéken sehol sincsen már katonaság. A termék rosszul sikerült, a nép kétségbe van esve.

Szófia, augusztus 9. Nis és Üsküb között a lakosság elpusztította a vasutvonalat. A szerb hadseregnek az élelmezése teljesen rossz. A katonák között vérhas pusztít.

Berlin, augusztus 11. Oroszország inség előtt áll. Az éhező parasztság Moszkvába vonult. Az orosz hadifoglyok boldogoknak érzik magukat, hogy német fogságba jutottak és végre enni kaphatnak.

Berlin, augusztus 11. Varsóban az oroszok helyzete kétségbeejtő. Az oroszok a varsói várban az ágyukat a második védelmi vonalban helyezték el, mert a várat tarthatatlannak tekintik és

eresebb német támadásra meneküléssel akarnak válaszolni. A közvélemény olyan oroszellenes, hogy az orosz katonaság valósággal ellenséges területen érzi magát.

Poprád, augusztus 12. Poprádon elfogtak egy szerb katonaszökevényt, aki elmesélte, hogy Szerbiában rettenetes állapotok uralkodnak. Szerbia lakossága már a háború előtt lázongott, mindenki, aki teheti, kiszökik az országból.

Bukarest, augusztus 15. Az udvar elhagyta Nist és Üskübbe menekült.

Berlin, augusztus 15. A német határ mentén egyre sűrűbben jönnek át az orosz katonaszökevények. Sokan eladogatják az egyenruhájuk *egyen* darabjait, hogy kenyeret vehessenek. Az orosz élelmiszer és felszerelési raktárakat felgyújtogatják, csak azért, hogy a sikkasztásokat leplezgessek. A francia csapatok fölszerelése is nagyon rossz, sok fogságba esett katonának patrontáskája sincsen, csak zsineggel köti össze a töltényeit.

A forradalmakról szóló híreket augusztus első napjaiban az a hír vezette be, hogy Parisban felkelés tört ki. Azontúl csaknem minden napnak meg volt a maga hasonló szenzációja. A párisi felkelés híre hiába bizonyul hazugságnak, az emberek továbbra is hisznek benne. Ha most nem, hát később. Egy római távirat augusztus 7-ről jelenti: „Parisban a forradalom kitörőben van. Még csak az a kérdés, hogy milyen színezete lesz a forradalomnak, szindikalista-e, vagy monarchista?

Íme azután a többi forradalmi hír bősége:

Krakó, augusztus 8. Orosz-Lengyelországban a mozgósítás a legnagyobb kudarccal járt. A behívottaknak alig negyven százaléka jelentkezett. A lakosság nyugodtan viselkedik, de minden készen van egy fölkelésre.

Róma, augusztus 11. Indokinában a lakosság föllázadt a franciák ellen.

Konstantinápoly, augusztus 11. Az orosz Kaukázusban kitört a forradalom. Orosz-Lengyelországban az orosz csapatok úgyszólván az egész vonalon hanyathomlok meghátrálnak, kiürítik a lengyel földeket, amelyeknek a fölszabaduló népe óriási lelkesedéssel borul le a szabadságot hozó csapatok előtt.

Stockholm, augusztus 16. Az orosz mozgósítás Finnország egész területén kudarcot vallott. A finnek százados oroszgyűléte és szabadságvágya számára most már elérkezett a cselekvés pillanata.

Szófia, augusztus 20. Oroszország feketetengeri flottája fel-lázadt és Odesszát bombázza. A város környékén parasztlázadás tombol.

Berlin, augusztus 20. Indiában forradalmi mozgalom tört ki. A kormányzó azt jelentette, hogy egyetlen egy katonát sem tud nélkülözni.

És így tovább. Érdekes és jellemző ezeknek a híreknek a fantázia szegénysége. Ma sem tudjuk még ellenőrizni, hogy egyik vagy másik álhír mögött nem lappangtak-e a valóságban tényleges bajok és nyugtalanságok¹? De jellemző az, hogy a hírek mindegyike tnlajdonképen csak régi szenzációkat elevenített föl újabb kiadásban-. Azokat az orosz katonai raktárakat, amelyeket azért gyűjtöttek föl, hogy a régi sikkasztásokat elpalástolják, ismertük már az orosz-japán háborúból. Lengyelországtól, mely a cárizmus ellen annyi fölkelésben vérzett, magától értetődő dolog gyanánt elvártuk, hogy lázadásban tör ki. Kaukázus és Finnország régi forradalmak emlékeit eleveníti föl az emberekben. Indiaiján és Indokinában szintén sokszor voltak már forradalmak. A fekete-tengeri flotta lázadása pedig még élénk emlékezetében, van az embereknek.

Ezekben az álhírekben fölfakad minden kelevény, mely fantáziánk szerint az ellenséges országok testét terheli. A nagy véletlent várjuk, hogy a győzelmeinket teljesebbekké tegye és a sZeron-gattatásainkat megszüntesse.

11.

Az entente hírszolgálat fölénye.

Természetesen odaát sem ment másképen. A háború borzalmaiba sodort emberek lelkének az ellenséges táborokban is szükségük volt a tervszerűleg szított gyűlölet, a hazug optimizmus és a kedves és csillámló álhírek narkotikumára. Amennyire a tőlük elválasztó ködfüggönyön keresztül meg tudjuk Ítélni, az entente-hatalmak mindezekkel a hangulatkeltő eszközökkel sokkal öntudatosabban, célszerűbben és ami a legfontosabb, következetesebben és több sikerrel éltek, mint mi.

A háborús sajtópolitikának kettős célja szokott lenni: egy belföldi és egy külföldi cél. Befelé ennek a politikának az a célja, hogy minden rendelkezésre álló eszközzel erősítse az ország népének a harci kedvét és a háború kimenetelébe vetett bizalmát. Kifelé

pedig ugyanekkor az a célja, hogy külföldön minél több rokonszenvet és bizalmat támasszon, a hadviselő ország ügye iránt,

Meg kell állapítani, hogy ami a sajtópolitikának a második felet illeti, a központi hatalmak határozott vereséget szenvedtek a külföldön. A semleges országok nagy többségének a rokonszenve mára háború első hónapjaiban az entente felé fordult. Érdemes utólagosan megvizsgálni azt is, hogy miért! Nekünk is voltak a semleges külföldön ügynökségeink, nekünk is voltak lapjaink. A mi újságjaink is megtalálták a semleges külföld felé az utat. Hogy van az, hogy mégis, amíg a mi propagandánk sikertelen maradt, az entente-nak mindazt sikerült elhíttetni a külfölddel, amit jónak látott és sikerült megnyernie az érdektelen embermilliók rokonszenvét! Holott a hadviselő felek közül mi voltunk azok, akik egy túlnyomó nagy számmal támadó ellenség ellen viseltünk egy hősie és nagyszerűen megszervezett védelmi hadjáratot, már pedig az előző háborúk története azt bizonyítja, hogy a teljesen érdektelen nagy tömegek rokonszenve rendszerint a csekélyebb erejű fél felé fordul, la ebben a gyengébb félben van elegendő erély és ügyesség, hogy a túlnyomó ellenséggel szemben derekasan megállja a helyét. A török-görög háborúban a görögök mellett volt a közvélemény, pedig a görögök voltak azok, akik hódító szándékkal belekötöttek Törökországba. Az angol-búr háború idején az egész világ a búrok hősieességével rokonszenvezett. Az orosz-japán háborúban a kicsiny és hősie Japán volt népszerű. A balkáni háborúk példájára nem. hivatkozunk, mert ebben az időben már annyira ki volt fejlődve az európai államok között az ellentét, hogy a népek szemben álló két csoportjában a közvélemény állásfoglalása teljesen érdekeltségük természetétől függött.

Most azonban a nagy világ közvéleménye az erősebb fél mellett és a gyengébb fél ellen foglalt állást. Mi volt ennek az oka! Az egyik ok kétségtelenül a németek nagy népszerűtlensége. A németeket sokan becsülik, sokan félnek tőlük, szeretni azonban sehol sem szeretik őket. Ezzel ők maguk is tisztában vannak és azzal vigasztalódnak, hogy szorgalmas és becsületes munkával elért sikereiknek sok az irigye. Bizonyára ez is egyik oka a nagy népszerűtlenségnek, itt azonban nem célunk az, hogy a népszerűtlenség okait kutassuk, elegendő az, ha erre a tényre rámutatunk. A másik ok pedig az, hogy a külföld a monarchiában hosszú idő óta a régi reakció egyik utolsó mentsvárát látta. A határokon túl különösen a nemzetiségi politika szerzett sok ellenséget nekünk is, Ausztriának is. Olyan nemzetek, akiknek soha semmiféle bajuk és soha semmiféle összeütközésük sem volt velünk, hosszú idő óta

ellenszenvvel néztek ránk, mert az volt a vélemény rólunk, hogy, Lajtán innen a magyarság kedvéért, Lajtán túl a németiség kedvéért elnyomunk és zord iga alatt tartunk minden nemzetiséget.

Az ellenszenvnek ezzel a terheltségével léptünk már az első napon a világháborúba. Most lássuk, milyen része volt az ententesajtónak abban, hogy a népek rokonszenve már kezdetben sem volt mellettünk, később pedig teljesen ellenünk fordult.

Mint az agitáció eszköze, az entente-sajtó rendkívüli fölénylen volt felettünk már a békében is. Ennek a fölénynek az egyik fontos eszközéről: a távirati irodákról, már megemlékeztünk. Megírtuk azt, hogy a nagy távirati irodák: az Agence Havas, a Reuter és a Wolff-ügynökségek kartelírozták az egész világ hírszolgálatát és hogy ez a kartelírozás a Wolff-ügynökség hatáskörét Közép- és Kelet Európára szorította. A föld kerekiségének minden pontja, vagy a Havas, vagy a Reuter-ügynökség útján kapta a híreket és a Havas-, vagy a Reuter-ügynökségtől függött, hogy a hírszolgálatában milyen tendenciákat érvényesített! Természetes, hogy minél jobban kiéleződött a helyzet köztünk és az entente között, az angol és a francia hírforrások annál feketébb színben igyekeztek föltüntetni bennünket, Amerikában például az-Unió minden lapját az „Associated Press” látja el hírekkel. Ez az „Associated Press” pedig minden európai hírt a Reuter-ügynökségen keresztül kapott. Ennek az eredménye az volt, hogy az amerikai olvasó Németországról folytonosan úgy olvasott, mint az egyént a legnagyobb elnyomásban tartó zsarnokság országáról. Ha Németország nevét kiejtették előtte, akkor udvari intrikákra, abszolút hatalommal uralkodó fejedelmekre, a világ békéjét folytonos veszedelemmel fenyegető militarizmusra kellett gondolnia. Az amerikai közönséget és vele együtt mindazoknak az országoknak a publikumát, amelyek az angol vagy a francia távirati ügynökségek szemüvegen keresztül látták az eseményeket, állandóan arra készítették elő, hogy Németország akarja az emberiségre rázúdítani a legborzalmasabb és legnagyobb háború szerencsétlenségét. A Wolff-ügynökségnek pedig módja sem volt arra, hogy ezt a tervszerű és tudatos aknamunkát ellensúlyozza, mert a kartellszerződések a különböző távirati irodákat eltiltották attól, hogy a másik vállalatnak föntartott területtel direkt, összeköttetést keressenek.

A távirati irodák mellett már a békében másik erőssége volt az entente-államoknak saját lapjaik rendkívüli elterjedtsége. Az angol lapok a világ legjobb és legtartalmasabb lapjai. A francia és olasz újságok nyomban utánuk következnek. A német lapok sokkal komolyabbak, sokkal alaposabbak, de egyben — sokkal unalma-

sabbak is. Riportszolgálatuk az angol vagy az olasz lapokhoz képest elmaradt és szegényes. A könnyed és szellemes francia újságok mellett nehézkes benyomást tesznek az olvasóra.

A német lapok a külföldi emberre tehát még akkor sem gyakorolhattak valami nagy vonzóerőt, ha értette a nyelvet. Most azonban vegyük számba azt, hogy az angol, vagy a francia nyelv mennyivel elterjedtebb a külföldön, mint a német nyelv. Az a nyelv, amelyen az angol újságokat írják, az amerikai yenkinek is anyanyelve. A londoni újságokat az óceánon túl épen olyan jól megértik, mint a saját hazájuk lapjait. Ez az egynyelvűség az amerikai angolt különben is hajlamossá teszi arra, hogy Angliában az őshazát szeresse és tisztelje. Az angol lapoknak ezért nagy kelendőségük és becsületük van Amerikában. Így lassan megszokják azt, hogy az európai viszonyokat teljesen az angol lapok tendenciái szerint ítélik meg. Lord Northcliffe és társai a gyűlöletmérget a tengereken keresztül átsugározatták amerikai angol testvéreik lelkébe.

De nemcsak az Egyesült-Államok, hanem Kanada és egész Ausztrália, Indiának, Egyptomnak, az angol gyarmatok nagy sokaságának az intelligenciája is angol nyelven növekedett föl és hozzáférhető az angol újságok számára. A brit impérium szétszórt darabjain kívül egész Keletáziában uralkodó az angol nyelv, Európában pedig a semleges országok egy részében, különösen Norvégiában, Hollandiában, Dániában és Svédországban azok, akik újságot szoktak olvasni, igen nagy számmal megértik és rendszeresen élvezik az angol sajtót, A francia sajtónak viszont a latin országokban és az orosz intelligenciában, Délamerikában és a francia gyarmatokon van nagy olvasópublikuma. A francia és angol nyelvű világ nagy tengerében minden újabb nagy terjeszkedése dacára is még mindig csak egy kicsiny sziget az a föld, amelyen a német nyelvet és a német újságokat megértik.

Itt azután számba kell venni még valamit. Azt, hogy az angol vagy a francia anyanyelvű tömeg rendszerint nem is beszél más nyelvet, csak az angolt, vagy a franciát. Épen azért, mert az anyanyelve világnyelv, nem érzi szükségét annak, hogy idegen idiómákat elsajátítson és ezzel eleve elzárja magát minden más hatás és minden más befolyástól. A francia és az angol anyanyelvű tömeg számára már a háború előtt sem létezett más igazság, csak az, amelyet angol vagy francia nyelven közvetítettek vele.

A háború kitörése egyszerre még jobban és még teljesebben az entente hírszolgálat javára billentette a mérleget. A háború első hatása az volt, hogy Németországot szárazföldön az ellenséges

államok gyűrűjével, a tengeren pedig az angol flotta blokádjával elzárták a világ nagy részétől. Itt ismételten utalunk a tengeralatti kábelek nagy fontosságára. A Németországból tengerentúlra vezető kábeleket Anglia a hadüzenetet követő órákban elvágta, ugyanakkor pedig saját kábeljei útján a világ minden részével fönrtartotta az összeköttetést. A Németország számára hozzáférhetetlen világ, — tehát egész Amerika és a föld kerekiségének túlnyomóan nagyobbik része, — ettől kezdve teljesen ki volt szolgáltatva az angol hírszolgálatnak, ezt a hírszolgálatot pedig most már egyenesen az angol külügyminisztériumból dirigálták.

12.

Az entente-sajtó hírei.

Hazugságok, álhírek, megtörtént események agyonhallgatása., vagy tendenciózus beállításai — íme ezek azok az eszközök, amelyek az ellenkező álláspont vitájától mentes entente-sajtónak rendelkezésére álltak. Az ellenünk dühöngő, új és új ellenségeket toborzó mérgezett betű hadjáratát a mi egyoldalú, informálatlan helyzetünkben képtelenek vagyunk részletekben is végig kísérni, egy részletes beszámoló felülmúlná ennek a munkának a kereteit, a hadjáratnak különben sincsen még vége s így az anyag teljessége sem áll rendelkezésünkre. Az entente-hírszolgálat egyes sikereiből azonban vissza tudunk következtetni arra, hogy ez a hadjárat milyen eszközökkel folytatódott. Ezért beérjük azzal, hogy ezen a helyen felsoroljuk az entente-sajtó politikájának egynéhány eredményét. Sikerült meggyőzni a világot arról, hogy ezt a háborút Németország és a német militarizmus zúdította rá a világra. A bonyodalmak formá szerint azzal kezdődtek, hogy a monarchia ultimátumot küldött Szerbiának. Németország hadüzenete megelőzte a s orosz és a francia hadüzenetet. Németország csapatainak bevonulásával megsértette a belga semlegességet. Ezek a tények nagyszerű agitációs eszközül kínálkoztak az entente-sajtó számára. Igaz, hogy mi hivatkozhattunk volna az entente bekerítő politikájára, hivatkozhattunk volna arra, hogy még ha formá szerint mi voltunk is a támadók, a mi agresszivitásunk csak eléje vágott annak, hogy a monarchia fölosztására és Németország megsemmisítésére szövetkezett ellenséges országok egy kedvező pillanatban torkunkra tegyék a kést. „A mi igazságunk azonban itthon maradt. Az övék ellenben bejárta az egész világot.

Különösen nagy és elkeseredett hangulatot tudtak kelteni

Németország ellen a belgiumi bevonulás tényével. Bethmann-Hollweg kancellárnak az a kevéssé szerencsés nyilatkozata, hogy a belga semlegességet biztosító szerződés csak egy darab papiros, amelyet Németországnak nem szabad tekintetbe vennie akkor, amikor az életéről van szó, heves visszahatást keltett mindenütt. Ettől kezdve az lett a jelszó, hogy Németország számára minden írott ígéret csak papiros, Németországgal szemben a világbékét nem lehet szerződésekkel biztosítani. A világ békéjéhez az út Németország teljes megtörésén és megsemmisítésén keresztül vezet. A németek hiába érveltek azzal, hogy a Brüsszelben talált dokumentumok bizonyossága szerint Belgium a maga semlegességét már jóelőre elalkudta Anglia és Franciaország javára s így a német invázió csak egy angol és egy francia támadás megelőzésére szolgált. Ez a német igazság is itthon maradt.

Teleszórták a világot a német hadviselés barbárságáról és kegyetlenségéről szóló mesékkel. A belgiumi előnyomulás idejében előfordult francitireur harcok borzalmi jó anyagul kínálkoztak ehhez. Sem vége, sem hossza nem volt a németek belgiumi kegyetlenkedéseiről szóló meséknek, amelyekhez csakhamar más agitációs eszközök is járultak. A reimsi székesegyház bombázása, a tudósok, az írók, a művészek, a világra szóló nevek egész sorozatát vonultatta föl Németország ellen. Következtek azután a nyilvánvaló hazugságok: a legkirívóbb volt ezek között az a mese, hogy a német trónörökös kirabolt egy francia kastélyt.

A légi támadások és a tengeralattjáró háború kimeríthetetlen forrásul kínálkoztak arra, hogy a német hadviselés barbárságait a világ előtt pellengérré állítsák. Különösen a Lusitania elsüllyesztése keltett nagy elkeseredést a németek ellen. Az entente-hírszolgálatnak volt gondja arra, hogy ezt az elkeseredést minél tökéletesebben kihasználja.

A legváltozatosabb hazug és tendenciózus hírek keltek szárnyra magáról a hadjáratról, Németország és a monarchia belső állapotairól. A német hadak már Paris közelében jártak, Hindenburg már megnyerte az első mazúri csatát, amikor Amerika és a föld háromnegyedrésze még mindig csak angol, francia és orosz győzelmekről hallott és azt képzelte, hogy a központi hatalmak összeroppanása közvetlen küszöbön áll. Az első orosz sikerek után, amikor a muszkahadak körülzárták Przemysl-t és leereszkedtek a Kárpátok lejtőin, a szomorú emlékü lemergi és ravaruskai csata után a külfölddel azt hitették el, hogy a monarchia ellentállásának most már teljesen vége, az oroszok rövid idő múlva bevonulnak Bécsbe és Budapestre.

Németországról már a háború elején azt hirdették, hogy közgazdasági téren közel van az összeomláshoz és nem képes a háború pénzügyi eszközeit előteremteni. Később, az angol blokád megkezdése után már egy-két héttel azt kürtölték világgá, hogy a német nép éhezik és az éhség miatt zavargásokban tört ki. A forradalmi hírek különben az entente-lapokban legalább olyan gyakoriak voltak, mint a mieinkben. Hol Észak- és Délnémetország között támadt nagy, a birodalom létét fenyegető egyenetlenség, hol az egyik, hol a másik városban tört ki nagy zavargásokban az éhező nép nyomott hangulata. Amikor Lengyelország a kezünkre jutott, az ő lapjaik is lépten-nyomon lengyel forradalmakról kezdtek írogatni. Azután következtek a csehországi és boszniai fölkelések, végül pedig a magyar forradalom. A háború kezdetén az entente-sajtó épen olyan várakozással irt rólunk, magyarokról, mint ahogy mi a lengyelekről, vagy a finnekről irtunk. Biztosra várták, sőt elvárták tőlünk, hogy hagyományos osztrák- és németgyűlöletünkkel hátba támadjuk Bécsset és Berlint. És amikor ebben a reménységükben csalatkoztak, amikor kitűnt, hogy a magyar ezredek a monarchia legerősebb támaszai, annál hevesebben tört ki az entente-lapok magyargyűlölő ellenszene.

Amint láttuk, ezek a hírek nagyjában sok tekintetben hasonlítottak azokhoz, amelyekkel bennünket elhalmoztak. A háborús psziché minden országban ugyanaz, erre a pszichére ugyanazokkal az eszközökkel lehetett hatást gyakorolni. Az optimizmust fentartani, a gyűlöletet szítani és erősíteni minden alkalmas módon. Meggyőzni az országot arról, hogy nem ő kereste a háborút, hanem az ellenség támadott rá orvul, gaz, előre megfontolt szándékkal. Gyűlöletet és megvetést ébreszteni az ellenség harci eszközei és harcmodora irányában. Fokozni a jövődöbéli kilátásokat azzal, hogy az ellenség sikereit lekicsinyeljük és a saját sikereinket túlozzuk. Mindezeket az eszközöket megtaláljuk a lövészárkok túlsó oldalán élő és ellenünk támadó világban is.

Azonban meg lehet állapítani azt is, hogy az entente-hazugság invenciója az egész háború során élénkebb volt, mint a miénk és a gyűlölet kitérősei sokkal vehemensebbek és parlagiabbak voltak, mint a mi sajtónké. A központi hatalmak lapjai és politikusai szeretnek erre azzal hivatkozni, hogy a nagy nyugati demokráciák kultúrája csak külső máz volt, mely a legelső lelki válságra leköpött az emberekről. Ez nyilvánvalóan igazságtalanság. Ha az entente-sajtó a gyűlölködés és az engesztelhetetlen harag kitérőseiben mégis felülmúlta és ma is felülmúlja a központi hatalmak sajtóját, annak egészen más és mélyebben fekvő okai lehetnek.

A háború első stádiumában ezt az okot épen a nyugati államok demokráciájában találjuk meg. Minél demokratikusabb egy ország, minél inkább a népakarat nyilatkozik meg egy háborúban, annál fontosabb az, hogy azt a népakaratot a háborúra neveljük, hogy abban a népben elevenen megtartsák és állandóan táplálják az ellenséges országok iránt való gyűlölködést. Ezekben az országokban a kézzel fogható, ágyúból tüzelhető és puskából kilőhető muníció mellett állandóan gondoskodni kell egy lelki munícióról is, különben a háború folytatásához szükséges tömeg-energiák kifognak, a nemzetben felülkerekedik a békevágy és lehetetlenné teszi a további háborút.

A háború későbbi szakaszában más motívumok is járulnak, ehhez, mielőtt azonban ezekről a motívumokról szólnánk, ismertetni kell azt is, hogy a háború későbbi éveiben milyen változáson megy át maga a háborús sajtó

A háború folytatásával minden országban megváltozik maga a közönség is. A publikum lassan megtanulja azt, *hogy* egy-két csatával nem lehet a háborút eldönteni. Megtanulja azt, hogy a háborúban mind a két félnek veszteségei vannak. Megtanulja azt, hogy a fegyverek mérkőzésében jó és balszerencse váltakozik egymással. A túlzó optimizmust és az időnként föllépő pánikszerű nyugtalanságot így egy egyenletesebb lelkiállapot váltja föl, melyben egyforma nyugalom fogadja a győzelmeket és a vereségeket. Hogy ezt a változást egy mondatban összefoglaljuk: az az állandó feszültség és eseményvárás, mely a háború első időszakában egy tömeglélekben fogta össze ugyanannak az országnak minden lakosát föloszlik, ismét előtérbe lépnek az egyéni hajlamok, az egyéni meggyőződések, a lapok olvasói egy közös szuggeszció alatt álló tömegből újra átalakulnak közönséggé, melyben minden egyes egyén jobban meg tudja őrizni az egyéni ítélet önállóságát.

A lapok hírszolgálata alkalmazkodik a közönségnek ehhez a változásához. Immár megírnak olyan részleteket és olyan tényeket is, amelyeket az első hetekben el kellett titkolni, különben a hisztériásan izgatott és nyugtalan tömeglélek pánikra lett volna hajlamos. Az elfásult idegzetű és eltompult érzékenységű olvasók sok olyan rettenetesség befogadására alkalmasokká váltak, amelyek a, z első időszakban, amikor az emberek még a békeidők mértékéhez mérték az eseményeket, a legnagyobb és legrettenetesebb visszahatással jártak volna. A hírszolgálat így fokonyként megkomolyodik és reálisabbá válik.

Amint a háború egyre tovább nyúlik, egyre több és több emberben éled föl az az óhaj, hogy bár béke lenne ismét és

egyre több és több ember érzi azt, hogy a háború rettenetes áldozatai egyáltalában nincsenek arányban azokkal az eredményekkel, amelyekkel egy messze jövőben kivívható győzelem kecsegtet. Az imperialisztikus célok ezzel elvesztik varázserejüket és egyre-többen és többen vannak azok, akik szívesen lemondának minden imperialisztikus célról azon az áron, hogy ennek a fejében rögtön és haladék nélkül békéhez juthassanak.

Itthon, nálunk semmi sem zavarta ezt a folyamatot. A hivatalos külpolitika is szakított az imperialisztikus célokkal, a monarchia külügyi kormánya nyíltan állást foglalt az annexió és hadikárpótlás nélküli béke mellett. Németországban is szabadon fejlődött ki az a hajlandóság, hogy megegyezés alapján kössenek békét és azok az alldeutschok, akik még most is győzelmes németbéke *mellett* agítálnak, egyre jobban elvesztik a talajt a lábuk alól. Az entente-államokban azonban a helyzet más. Franciaország nem akar lemondani Elzászról és Lotliaringiáról, Olaszország ma is követeli Trentinót és az adriai partvidéket, Anglia még most is az angol impérium legveszélyesebb ellenségének végleges megtöréséről álmodozik. Pasicsek, hiába vesztették el egész országukat, most is ragaszkodnak a délszláv állam megvalósításának tervéhez, Románia is követeli Erdélyt és Délmagyarország egy részét. Ezeket a terveket nem lehet megvalósítani a központi hatalmak végleges veresége nélkül, ők tehát kénytelenek arra, hogy a háborút tovább folytassák.

Mi következik ebből? Az, hogy ők továbbra is kénytelenek injekciókkal ébrentartani a közvélemény lankadó harci kedvét új és új reménységekkel izgatni az emberek fantáziáját. Az entente-államok közvéleménye is tisztában van azzal, hogy abban a percben, amikor kormányai lemondanak a hódító politikáról, Európának vissza lehet adni a békéjét. Ezt a közvéleményt tehát továbbra is meg kell tartani az imperializmus mámorában. Hirdetni kell azt, hogy a központi hatalmak békeszándéka nem őszinte, hogy a békejavaslatok csak csapdául szolgálnak, mert Németország hódítani és terjeszkedni akar, mert egy idő előtti béke Németországnak alkalmat adna arra, hogy az erőit szervezze és fölfrissítse, aminek az lenne a következménye, hogy egy új és még borzalmasabb háború zúdulna rá Európára. Állandó harcot kell folytatni minden békés hanggal szemben, mert nem szabad a demokrata közvéleményt megerősíteni abban a tudatában, hogy akkor teheti le a fegyvert, amikor jónak látja. Egy pillanatig sem szabad szünetelnie a gyűlölködő uszításnak, az engesztelhetetlen megvádolás-
tiak, mert minden áron ébren kell tartani a nemzeti lelkesedést, a

legvadabb sovinizmus kitöréseit, különben egy szép napon a vérnek és vasnak egész borzalmas rendszere összeomlik és a háborúba belefáradt, a háborút lelke mélyéig gyűlölő nép a kormányok akarata és segítsége nélkül megköti a békét.

Ez az oka annak, hogy az entente-államokban van uszító-sajtó akkor, amikor a központi hatalmak országaiban a sajtó nagyobb és tekintélyesebb része már hozzá komolyodott az emberiség nagy közös érdekeihez és a békéhez. És az entente-lapok hasábjain még mindig üvölt és ágál a gyűlölködés akkor, amikor mi a lelünk mélyén már szégyenkezni kezdünk azon, hogy a háború első időszakában bennünket is varázsába ejthetett az egyetemes nagy gyűlölet narkotikuma.

ÖTÖDIK RÉSZ.

A béke sajtója,

1.

Akik sohasem gyűlöltek.

Mindaz, amit eddig irtunk, kegyetlen megvádolása a sajtónak. Megállapítottuk azt, hogy a sajtó hatalmas eszköze volt a nemzetközi gyűlölködés szításának és a nacionalista, kapitalista célokat követő imperialista politikának. Megállapítottuk azt, hogy a sajtó egy része izgatott magáért az izgatásért, azért, mert a szörnyű lelki méreg szétszórása alkalmas eszközül kínálkozott arra, hogy minél nagyobb tömegeket toborozzon össze olvasói táborába. A sajtó másik része pedig engedelmes eszköze volt a háborút előkészítő és a háborút provokáló imperializmusnak. Háborús kedvű kormányok, kapitalisták, pártok, diplomaták, egyesületek mindenkor bizton számíthattak a sajtóra, sőt arra is volt nem egy eset, hogy egyes lapok pénzért egy idegen ország háborús politikáját szolgálták és saját nemzetüket igyekeztek a háború borzalmaiba belesodorni.

Mi következik ebből? Az-e, hogy a sajtó fölött végleg pálcát törjünk és kiábránduljunk abból a legszebb hitünkben, hogy a sajtó az emberiség legértékesebb szellemi és erkölcsi javainak a védelmezője. Az embervérrel locsolt újsághasábok örökre elidegenítsenek bennünket a nyomtatott betűtől és megtagadtassák velünk azt, ami-ben eddig fanatikus bizodalunk volt: a nyomtatott betű megváltó erejét? Vagy van valami eszköz arra, hogy a sajtót visszaadjuk annak a nagy hivatásnak, amelynek mai tekintélyét köszönheti és a nyomtatott betűk világából kiirtsuk a háborús uszítás mételyét!

Ennek az utolsó résznek az a célja, hogy ezekre a kérdésekre feleletet találjunk.

Mielőtt azonban ezekre a kérdésekre feleletet keresnénk, egy mulasztást kell helyre pótolnunk. Eddig, amikor sajtóról szóltunk, mindig csak az uszító sajtót tartottuk szem előtt és a kérdés egy-

szerúsége kedvéért teljesen elhanyagoltuk és mellőztük a béke sajtóját.

Holott ilyen is van. Amint bizonyos lapok már a békében is állandóan és következetesen izgattak a háború mellett és igyekeztek kiélezní a nemzetek közötti viszonyt, a sajtó egy másik része következetesen hirdette a népek nagy testvériségét és céltudatosan ellenezte minden uszító és gyűlölködő politikának. A sajtó egy tekintélyes része disztinqválni tudott a békés, idegen népek iránt türelmes és megértő hazafiság és a gyűlölködő hazafiság között és állandóan fölhívta a figyelmet arra, hogy a hazafiságnak ez a féktelen fajtája milyen szörnyű veszedelmeket rejteget magában. A sajtó egy része tisztában volt azzal, hogy a hazafias szólások csak bujkáló kapitalista osztályérdekek céljait szolgálják, világosan látta az imperialista politika veszedelmeit és állandóan fölhívta az emberek figyelmét arra, hogy ez a politika csak világkatasztrófára vezethet.

Az, hogy a sajtónak ez a része nem nyithatta föl az, emberek szemét, hogy már a háború kitörése előtt nem tudott megteremteni egy olyan pacifista közvéleményt, mely azután lehetetlenné tegyen minden háborút, nem a béke sajtóján múlt. Újra emlékeztetjük az olvasót arra a viszonyra, melyben az újság és a közönség állnak egymással. A béke sajtója a háború kitörése előtt is csak a közönség egy bizonyos rétegéhez, a nagytömegek egy elenyésző kisebbségéhez szólott, mert a nagy többség a hurrá-hazafiság lapjainak a nézőpontját fogadta el és nem volt hajlandó arra, hogy hazafias előítéleteit és megszokott véleményeit az ellenérvek meghallgatásával megzavarja. A béke sajtóját rendszerint azzal vádolták, hogy nem eléggé hazafias, hogy nincsen érzéke a nagy történelmi múlt iránt. Hiában hirdette a legmagasztosabb és legnagyobb szerűbb eszméket, azt mondták rá, hogy ez a sajtó materialis, mert nem tud a nemzet nagy ideáljaihoz fölemelkedni. Láttuk azt, hogy a sajtó szuggesztív és meggyőző ereje nem végtelen és hogy ez a szuggesztív erő éppen csak arra a körre terjed ki, mely osztálybeli helyzeténél és politikai ideológiájánál fogva amúgy is hajlamos arra, hogy az illető lap érveléseit elfogadja. Bizonyos, hogy a béke sajtója az ingadozók és a határozatlanok rétegeiben állandóan szaporította a pacifisták táborát, az a nagy tömeg azonban, mely szilárdul tömörült az imperialista célok és imperialista eszmék körül, a béke sajtóját állandó idegenkedéssel, sőt ellenszenvvel nézte és távol állott attól, hogy ennek a sajtónak befolyást engedjen a meggyőződéseire.

A béke sajtója tehát a sajtó nagy egyetemében nem jutott na-

gyobb jelentőséghez, mint amilyen jelentősége volt a hurrá-hazafiak nagy tömegében azoknak, akik vér, gyűlölködés és háború nélkül akarták szeretni és 'szolgálni a hazájukat. Szóval, — amint ezt a társadalom összetételének felületes ismerői is rögtön beláthatják, — meglehetősen kicsiny és korlátozott lehetett a jelentősége. A nagy uszító dübörgő dobpergésében és trombitaharsogásában egy szerény, elvesző fuvolaszó — íme ennyi és nem több volt a háború kitörése előtt a béke sajtója. És ezt a fuvolaszót minden országban körülbelül ugyanazok a társadalmi rétegek hallgatták: a szervezett munkások, a „hazátlan bitangok” akiket a szavaló hazafiak minden országban gyűlöttek és támadtak amiatt, hogy a hazafiságot másképpen merik értelmezni, mint ők és az intellektuelek egy kicsiny csoportja, amelyet az „igazi hazafiak” mindenütt azzal vádoltak, hogy szívtelen „kozmpoliták”, akik megtagadják és elárulják a hazájukat azzal, hogy nem akarnak együtt üvölni a farkasokkal. Emlékezzünk vissza a háború előtti évekre, arra a sok támadásra, gúnyra, gyalázásra, melyben minden országban részük volt mindazoknak, akik elfogulatlanul elismerték azt, hogy az idegen nemzeteknek és az idegen nemzetiségeknek is joguk van az élethez, a fejlődéshez. Emlékezzünk arra, hogy az ilyen vakmerő embereket sárral dobálták, gyűlölettel támadták és szemérmetlenül megrágalmazták, az ilyen embert Magyarországon nem ismerték el magyarnak, Németországban nem ismerték el németnek, Franciaországban franciának, pedig sokszor, sőt a legtöbbször mélyebben, igazabban és mindenkifölött okosabban szerették a hazájukat, mint azok a demagóg hazafiak, akik sípbal, dobbal szerették a Hazát, a nagy piacon tettek neki minden nap szerelmi vallomást és közben éltek, megpotrohosodtak és meggazdagodtak ebből a hazaszeretetből.

Ha erre visszaemlékezünk, el kell ismernünk, Logy bátorság kellett ahoz, hogy valaki szembeszálljon az uralkodó áramlattal, hogy valaki a nacionalizmus részegsége és elfogult vaksága nélkül tisztán látó szemmel, okos, elfogulatlan fővel merje szeretni, féltetni, nevelni és gyarapítani a Lazát. Bátorság kellett ahoz, hogy valaki a béke újságját írja. És előítéletmentes, tiszta elme kellett ahoz, hogy valaki a béke újságját olvassa,

A sajtótól nem lehet rossz néven venni azt, hogy a maga egyetemességében nem kérte, nem kívánta és nem követelte ezt a martirkoszorút. Abban a társadalomban, amelyben mindenki gyűlölködött, gyűlölködött a sajtó is. Abban a társadalomban, amelyben a kormányok és a pártok álltak a háborús uszítás élére, uszított a sajtó is. De soha sem szabad elfelejteni azt, hogy voltak újságok, amelyek mindenütt bátran és körömszakadtáig ellenszegültek en-

nek az áramlatnak. Nem szabad elfelejteni, hogy Jaurès azért szenvedett martirhalált, mert lapjában naponta a háború ellen irt és a háború ellen izgatott. Nem szabad elfelejteni, hogy mindent országban voltak lapok, amelyek kétségbeesett agitációjukat a háború ellen csak akkor szüntették be, amikor beköszöntött a cenzúra, és ezzel megszűnt a lehetősége annak, hogy valaki csak egyetlen egy nyomtatott sorral is támadja azokat, akik a háborút okozták.

A háború kitörését megelőző utolsó pillanatokban a háború ellen legélesebben és leghatározottabban a szocialista sajtó tiltakozott. „A nép nem akar háborús kalandot, nem akar háború-uszítást, desperado és presztizspolitikát, egyesegegyedül olyan politikát akar, mely a békét belátható időre biztosítja” — írja a „Vorwärts” 1914 július 16-án. Az angol munkásság lapja, a „Labour Leader” augusztus 6-án ezt írja: „Ez az angol uralkodó osztály, a német uralkodó osztály, a francia uralkodó osztály, az orosz uralkodó osztály háborúja. Az ő háborújuk és nem a tietek: az uralkodó osztályok háborúja. De az uralkodó osztályok nem akarnak harcolni. Titeket fognak hívni, hogy harcoljatok. A ti apáitokat, fivériteket, fiaitokat fogják hívni, hogy lelőjétek a német munkásokat. A német munkásokat fogják hívni, hogy lelőjék a ti apáitokat, fivériteket és fiaitokat. Köztetek nincs viszály. Mégis nektek kell majd szenvedni. Miért kell ez nektek? Nektek kell majd fizetni a háborúért. Ti fogtok éhezni és éhen halni. Gyermekeitek fognak éhezni és éhenhalni. Miért kelljen ennek így lenni! Munkások, még most megállíthatjátok ezt a rettenetes veszedelmet! A kormány nem képes háborút vinni, ha a nép elégséges erővel azt mondja: békének kell lenni!”

Carl Grünberg bécsi egyetemi tanár egy munkájában összegyűjtötte a különböző országok szocialista pártjainak és szakszervezeteinek háborúellenes nyilatkozatait az internacionálé első létrejvetelétől kezdve, a háború kitörését követő napokig. Ennek a gyűjteménynek a tanúsága szerint minden szocialista párt saját országa kormányát vádolta a világháború kitöréséért, kivéve a francia szocialista pártot, mely állandóan hangsúlyozta a francia kormány békés szándékait. A francia szocialista párt azonban a háború kitörésekor maga is a kormányt támogató pártok közé tartozott, és egymagában elegendő annak a megmagyarázásához, hogy miért tanúsított ennyi elfogultságot. És a francia szocialisták közül Jaurès vérével tiltakozott minden háborús kaland ellen, ez magában véve elég annak a bizonyítására, hogy a francia szocialisták között is voltak olyanok, akik tisztán látták, hogy a francia kormány sem tud, talán nem is akar megállni a háborús lejtőn.

A háború kitörése után minden országban megváltozott a szo-

cialista pártok álláspontja és ezzel együtt megváltozott a szocialista lapok ideológiája is. Elfogadták mindenekelőtt azt a kiinduló pontot, hogy nem az ő országuk kereste a háborút és hogy az ő nemzetük csak önvédelmi harcot folytat. Abból, amit egy előbbi szakaszban a militarizmus természetéről mondtunk, érthetővé válik, hogy teljes jóhiszeműen eshettek ebbe az optikai csalódásba. Ebben a világháborúban minden ország támadott és minden országot megtámadtak. A szocialisták nálunk is, odaát is hamarosan megtalálta az elvi alapot, mely lehetővé tette, hogy az ország „védelmi harcat” támogassák. A védekező háború jogosságát a szocializmus is elismeri. Emellett minálunk azt mondták, hogy a cárizmus minden szabadságot elnyomó ereje ellen kell küzdeniök. Odaát az eltiport Belgium fölszabadítása, a kis államok védelme és a német militarizmus megszüntetése volt a jelszó. A szocialisták így minden országban elvi alapra és ideális célokra hivatkozhattak politikájuk igazolására. Valójában pedig az történt, hogy akkor, amikor az egész közvélemény, a közvéleménynek minden árnyalata fölolvadt egy egységes háborús tömeglélekbe, e tömeglélek alól a szocialista-pártok és a szocialista-újságok sem tudták teljesen kivonni magukat. A tömeglélek áthasonította az ő meggyőződéseiket is, a tömeglélek ellenállhatatlan szuggesztív erejének a törvényei szerint. Az ideológia itt is, oda át is már csak arra volt jó, hogy ezt az átalakulást megindokolja és elfogadhatóvá tegye.

Ugyanez történt a polgári pacifizmus lapjaival. Ezek a lapok vagy azt az álláspontot foglalták el, hogy a hazát megtámadták, tehát a hazát védelmezni kell, vagy azt, hogy miután a háború kitört, felesleges és hiábavaló volna azt kutatni, hogy ki okozta a szerencsétlenséget, mert a megpróbáltatások alatt a nemzetnek egységesen kell megvédelmeznie önmagát. úgy látszik ezt az utóbbi álláspontot foglalta el például az angol háborúellenes sajtó egyik legkiválóbb orgánuma, a „Manchester Guardian”, mely 1914 augusztus 5-iki számában kijelentette, hogy a háború nehézségeit egyetlen egy kiejtett szóval sem akarja szaporítani, azonban fentartja magának a jogot arra, hogy kritikáját a háború végén előadja.

Azt is el kell ismerni, hogy ezek a sajtóorgánumok úgy a szocialista-pártok, mint a polgári pacifizmus lapjai az egész háború alatt meglehetősen mérsékelt hangon írtak és általában tartózkodtak az esztelen düh és az elfogult gyűlölködésnek azoktól a kitöréseitől, amelyek a háborús uszító sajtót jellemezték.

Később azután jött az az időszak, amikor a tömeglélek már átment azon a változáson, amelyet egy előbbi szakaszban vázol-

tunk. A tömeglélek már nem érvényesítette olyan ellenállhatatlan erővel a maga szuggesztív befolyását és mint az olvadó hóterita alól az eltemetett anyaföld, az általános háborús hangulatból hol itt, hol ott kiütköztek az egyéni meggyőzések és személyes különvélemények. Azok a lapok, amelyek a hadüzenetek pillanatáig harcoltak a háború ellen, akkor, amikor ez a pszichológiailag kedvező pillanat elérkezett, a legtöbb esetben föléledtek átmeneti aléltságukból és újra megtalálták háborúellenes meggyőződésüket.

Amint erre már röviden utaltunk, a központi hatalmak országaiban ez az átalakulás egészen könnyedén és simán megtörténhetett.

Más azonban a helyzet az entente-országokban, ahol hivatalosan még mindig nem bukott meg a harcias politika, ahol egy kölcsönös megegyezés alapján kötendő béke azt jelentené, hogy le kell mondani a hódító célokról és az annexiókról. Az entente-országokban a béke sajtója folytonosan ki van téve a háborús sajtó meggyanúsításainak és a kormány üldözéseinek.

A nagy tömegben már odaát is fölébredt a béke után való vágyakozás és a háborús vezéreket az a veszedelem fenyegeti, hogy ez a vágyakozás egyszer elemi erővel kényszeríti őket a küzdelem abbahagyására. Épen azért nem szabad megtérni semmit, ami ezt a békehangulatot erősítené és az emberek békeakarátát megérlelné. Innen az a hajsza, amelyet Franciaországban a „Le Pays” és a „Bonnet Kongo” című lapok ellen indítottak, azzal vádolván őket, hogy Németországból kapott pénzen csináltak a béke mellett propagandát. Innen a háborús lapoknak az állandó üvöltése minden béke kezdeményezés ellen. A jelszó mindig az, hogy német csapda és német mesterkedés akarja rávenni az entente-ot egy időelőtti békére, pedig Németország szövetségeseivel egyetemben már igen közel van a végső kimerültséghez. Wilson, aki később az entente ünnepelt szövetségese lett, akkor, amikor ismeretes békeajánlatát megtette, maga is mint németbérenc szerepelt ezekben az újságokban. A stockholmi konferenciáról folytonosan azt hirdették, hogy azt a német ravaszság akarja összehozni az entente megrontására. A pápa béke jegyzékét pedig azzal a gyanúsítással fogadták, hogy a Szentszék a katolikus Ausztria megmentésére és a katolikus Habsburgok kérésére szánta rá magát erre a lépésre.

Az uszító sajtó csak lépésről-lépésre adja föl a tét. És a béke sajtója csak nehezen nyomról-nyomra tudja meghódítani az emberek lelkét.

2.

A mérgezett betű ellenszere.

Van-e a mérgezett betűnek ellenszerel Törvényekkel, intézményekkel meg lehet-e a jövőben akadályozni azt, hogy a különböző nyelven megjelent újságok tömegtelen sokasága éveken keresztül egymás *ellen* izgassa és egymás ellen uszítsa azokat az embereket, akik különböző nyelveket beszélnek'?

Ez a kérdés a háború alatt nagyban foglalkoztatta mindazokat, akik egy hasonló szerencsétlenség borzalmaitól meg szeretnék kímélni a világot. Érdekes és veszedelmes tünet: a mérgezett betű ezúttal olyan körökben támasztott ideges és ellenszenvező hangulatot a sajtóval szemben, amelyek máskülönben minden kérdésben a legmesszebbmenő és legradikálisabb haladás szószólói szoktak lenni és amelyek eddig állandóan a sajtószabadság legelszántabb védői közé tartoztak. Óh, az a tábor, mely eddig is sokalta a sajtó szabadságát s újra és újra a sajtó mozgási lehetőségének a korlátozását követelte, ezúttal nagyon meg volt elégedve a sajtóval. A sajtó soha sem tobzódott úgy az ultra hazafias jel-szavakban, mint ezalatt az idő alatt, a sajtó megerősítette aa emberek háborús kedvét és vérengző ösztöneit, a sajtó elmélyítette a nemzeteket és nemzetiségeket elválasztó szakadékokat, mit kívánhattak volna a sajtótól többet azok, akikben a türelmetlen hazafiaskodás rendszerint összeforrta a legkíméletlenebb osztály-önzéssel és a legagresszívabb reakciós indulattal?

A helyzet kulcsa az, hogy a háborúnak vége lesz és a sajtó már megtette a maga uszító kötelességét, ezek az urak ismét visszatérnek régi véleményeikhez és az indiszkrét és kellemetlen nyomtatott betűvel szemben újra érvényesíteni fogják a régi és velük született ellenszenvet. És akkor nagyon fontos lesz, hogy azok a körök, amelyek ma elkedvetlenedve elfordultak a sajtótól, újra érezzék azt, hogy a sajtó minden hibája és minden nagy mulasztása dacára mégis csak a haladásnak és a fejlődésnek leg-hatalmasabb tényezője, mely méltó mindazok védelmére és támogatására, akik a holnapot és a jövőndő lehetőségeit tartják szem előtt. Alfred Fried az „Europäische Wiederherstellung” eimű munkájában arról beszél, hogy nemzetközi törvényhozásra kellene bízni a sajtó-uszítás elleni küzdelmet, úgy látszik, hasonló megoldás lebegett Theodor Wollī, a „Berliner Tageblatt” szerkesztője előtt, aki kiindulva abból, hogy a háború után gondoskodni kellene

olyan rendszabályokról, amelyek minden államban megnehezítenék a sajtó gyűlöletszító működését, ezzel a kérdéssel fordult a nemzetközi sajtóélet több kitűnőségéhez:

— „Teljesen elképzelhetetlen volna-e, hogy a hágai békepalotában, amelyben a háború befejezése után valószínűleg minden jogkörrel és hatalmi eszközzel fölruházott nemzetközi törvényszék fogja megvalósítani a kötelező döntőbírótság eszméjét, egy másik nemzetközi bíróság is működjék, mely megbélyegezze az újságok hivatásos békerontónak legveszedelmesebb kihágásait és igyekezzék megfelelő eszközökkel elhárítani a hatásukat?”

A beérkezett válaszok legnagyobb része meglehetősen szkeptikusan fogadja ezt a tervet. Minden ilyen intézkedéstől a sajtószabadságot féltik és rámutatnak azokra a nehézségekre, amelyek ennek a tervnek a végrehajtásával járnának.

Az utóbbi időben a hollandi „Antioorlogsraad” külön tanulmányi bizottságot küldött ki egy ilyen nemzetközi bíróság kérdésének a tanulmányozására. Ennek a bizottságnak az volt a véleménye, hogy: „a sajtószabadság sohasem szolgálhat jogcímmel vagy takaróul a tudatos és szándékos uszítás számára. Nem állitható joggal, hogy nemzetközi együttes eljárás nélkül nem lehet e téren munkához látni. Ha a többi államok nem mozdulnak, ez nem ok arra, hogy Hollandia se törődjék vele.”

A különféle vélemények sokaságából még meg kell említenünk Gustav von Hacher nézetét, aki az interparlamentáris konferencia kereteinek továbbfejlesztésével akarná ellensúlyozni az uszító sajtó káros hatásait. Az ő eszméje szerint a hágai békepalotában külön helyiséget kapna egy állandó bizottság, melynek az volna a célja, hogy a világsajtót figyelemmel kiiérje és ha valamelyik ország sajtójában olyan izgatásra és gyűlöletszításra találna, amelyik veszedelmes hatásúnak mutatkozik, gondoskodik arról, hogy ezt megfelelő fölvilágosító akcióval ellensúlyozza.

Ezek a tervek, amint látható, kétféle irányban mozognak. A tervek egyik csoportja a fölvilágosítás munkájával akarja kiegyenlíteni az elvakult gyűlölködés kártevéseit. A másik csoport pedig bírói eljárással és büntetés kiszabásával akarná visszatartani a lapokat a háborús uszítástól. Első tekintetre mind a két megoldás meglehetősen rokonszenvesnek látszik, közelebbi megvizsgálás után azonban kitűnik, hogy a gyakorlati kivitelben egyformán kevés hatást lehet tőlük remélni.

Mindenekelőtt, ami a fölvilágosítás munkáját illeti, mindig attól a laptól függ majd, hogy hajlandó-e hasábjait erre a célra

átengedni! Hajlandó-e arra, hogy azt, amit egyik nap épített, másnap *egy* bizottság kívánságára lerombolja? Hajlandó-e arra, hogy akkor, amikor egész iránya az elfogultság és a gyűlölködés szolgálatában áll, maga vállalkozzék a békülékenység és a kölcsönös megértés hirdetésére? Nem valószínű. És ha ezek a lapok megtagadják azt, hogy a bizottság még olyan okos és becsületes fölvilágosító sorainak helyet adjanak? A fölvilágosító sorokat leközli az a bizottság *egy* másik újságban? Ezt meg lehet tenni, de akkor erre ismét csak olyan lapok vállalkoznának, amelyek amúgyis a népek testvériségének a szolgálatában állanak és amelyek egy központi bizottság támogatása nélkül is tőlük telhetően igyekeznek ellensúlyozni az uszító sajtó munkáját. A központi bizottság fölvilágosítását tehát csak olyan közönség olvasná, mely amúgy is pacifista hajlandóságú és nagyon kevés valószínűsége van annak, hogy a józan ész ellenmérge utat találjon azokhoz, akiket az uszító sajtó megfertőzött. Vagy az történnék, hogy bírói határozat kötelezné azt az újságot arra, hogy a fölvilágosító és helyreigazító sorokat közölje! Ebben az esetben már a második csoportról: az uszító sajtó bírói megfélemezéséről van szó. Vizsgáljuk meg most ennek a csoportnak az eshetőségeit.

Ki gyakorolja a bírói hatalmat? Az indítványok egyik része egy nemzetközi bíróságra gondol. A másik csoport beérné azzal, ha minden egyes ország egy szakaszt iktatna a törvénykönyvébe, mely megbünteti a háborús uszítást és a népek békéjére veszedelmes kútmérgezést. Az első megoldásnak nagy nehézségei vannak. Egy ilyen nemzetközi bíróság csak az államok közös beleegyezésével jöhetne létre. Ehhez az kellene, hogy az államok kölcsönösen lemondjanak mindenféle háborús szándékról és emellett az állami szuverenitást a bírói jog egy részének egy nemzetközi szerv javára leendő átengedésével korlátozzák. Remélhető-e az? Addig, amíg a társadalom mai struktúrája megmarad, addig, amíg a kapitalista érdekeltségek továbbra is mint döntő faktorok állnak az állam kormányzóinak a háta mögött, addig, amíg minden országban tombol az ultra sovinizmus és minden békekötés nyitva hagy egy csomó betöltetlen imperialisztikus vágyat, aligha. Addig a kormányok nem engednek ki a kezükből egy olyan eszközt, mely a béke és a háború szempontjából olyan rendkívül fontos, mint a sajtó. Ez az egyik nehézség. A másik nehézség az, hogy addig, amíg az egyes államok között megmarad a nacionalista és kapitalista imperializmusok ellentéte, ezt az ellentétet a különböző államok polgárai tudatosan vagy tudattalanul is magukkal vinnék abba a nemzetközi bíróságba, aminek a követ-

kezménye az lenne, hogy a bíróság ítélkezése vagy egyoldalú lenne, vagy pedig a bíróságok tagjai között is állandó súrlódásnak lenne az okozójává.

Fönn áll még az az eshetőség, hogy maradna minden a régi-ben, csak a különböző államok büntető törvénykönyveibe kerülne egy paragrafus, mely az osztály, a felekezet és a nemzetiség elleni izgatáshoz hasonlóan tiltaná és büntetné az idegen állam területi épsége és az idegen nemzetek méltósága elleni izgatást is. Ez sem volna megoldás. Épen az osztály, a felekezet és a nemzetiség elleni izgatás példája mutatja, hogy a bíróságok ezeknek a kérdéseknek a megítélésébe be szokták vinni az uralkodó osztály, felekezet és nemzetiség ideológiáját. A bírák is emberek, ők is az uralkodó közfelfogás befolyása alatt állnak és ezt az elfogultságot érvényesítenék a nemzetközi izgatások megítélésében is. Egész másképen hangoznának azok az Ítéletek, amelyeknek egy barátságos nemzet elleni izgatás esetére vonatkoznak és egészen másképen azok, amelyeknek valamelyik „ösi ellenség” rovására elkövetett gyűlölködő hangot kellene megtorolniuk. Vagyis: a bíróság kifogástalanul működne minden olyan esetben, mely már csak ritka és kivételes voltánál fogva sem lenne veszedelmes és egészen másképen, nagyon is kifogásolhatóan Ítélnének a szabályszerűleg* ismétlődő és valódi veszedelemmel járó izgatások eseteiben.

Mindezek a megoldási módok abba a hibába esnek, ami -annak az orvosnak a mulasztása volna, aki ahelyett, hogy a lázat okozó betegség csiráit kutatná, megelégednék azzal, hogy a lázat csillapítsa. Nem a betegség külső tüneteit, hanem a belső okait kell gyógyítani. A sajtószítás csak kísérő jelensége azoknak » mélyre ható okoknak, amelyek a háborút előidézik: addig, amíg a különböző államok kapitalistái kíméletlen versenyt folytatnak egymással, az állam pedig ezt a versenyt imperialista politikával és külföldtől elzárkózó védelmi vámok rendszerével támogatja, addig, amíg a vallási fanatizmussal versenyző hazafias fanatizmus minden országban a politikai pártok hiszekegyje, addig, amíg az államok nemcsak külszín szerint, hanem legbelsőbb hajlamaik szerint nem mondanak le a hatalmi terjeszkedés politikájáról, csak tehetetlen és szánalmas kuruzslás számba megy minden olyan akció, mely az imperialista versengés külső tüneteit akarja megszüntetni. Annak a rendszernek kell végét vetni, mely vagy ős ellenségekké, »vagy fegyveres szövetségstársakká teszi a szomszédos nemzeteket. Akkor magától meg fog szünni minden izgatás az „ős ellenség”-ek ellen. Az uszító sajtó hatalma azonban mindaddig megmarad, amíg a közleménynek minden, tényezője

gyűlöletre nevel és egy előbb-utóbb elkerülhetetlen háborúra készít elő.

Az uszító sajtót tehát csak a béke sajtójával lehet legyőzni. A békesajtó pedig addig nem lehet nagy és nem lehet hatalmas és nem mérkőzhetik meg a háborús sajtó nagy elterjedettségével és hatásával, amíg a nagy tömegek a gyűlölködés hangját szívesebben hallják, mint a béke és a megértés szavát. Nem szabad szem elől téveszteni azt, hogy a sajtó csak bizonyos ideológiák hirdetője és az ideológia mindig csak füstje és kísérő jelensége a társadalmi életben megütköző és egymással konkuráló erőknek és áramlatoknak. Nincs más kiút: a társadalmi erők egyensúlyának kell mindenekelőtt megváltoznia. Azokat a keveseket, akiknek alkalom adtán érdekük lehet egy háború, az állam kormányrudjától el kell szorítaniok azoknak a nagy tömegeknek, akik egy háborúban mindig csak vesíhetnek. A kapitalista és nacionalista versengés gyűlölködő hazafisága helyére kell jönnie egy tisztultabb hazafiságnak. Akkor az emberek megvetéssel és undorral dobnak el majd a kezükből minden sajtóterméket, mely egy szomszédos nép ellen gyűlöletre izgat. Akkor, a társadalmi berendezés mélyén gyökerező érdekeltségek és elfogultságok együttrezgése nélkül eltévesztett és visszhang nélkül maradt szó lesz minden gyűlöletre izgatás, épen úgy, mintha ma valaki a valláskülönbőségre hivatkozva, akarna egy országot a másik ellen háborúra lovalni. Akkor az uszító sajtó *magától* kimúlik és csak a *szánalmas* és dicstelen emléke marad meg az utókor számára.

És addig? Addig tehetetlenek vagyunk azzal a méreggel szemben, mely a nyomtatott hetük hasábjain árad szét a világba? Bizony tehetetlenek, mert minden orvosság, amellet, hogy hatás-talan lenne, ártalmasabb volna, mint maga a betegség. Én a sajtó mindennemű korlátozásában nagyobb veszedelmet látok, mint a sajtó legszélsőbb és legtúlzóbb szabadságában. Tegyük föl, hogy *a legszigorúbb* szájkosárral akarnók a lapokat megakadályozni a háború-szításban és az uszításban. A szájkosár szíja akkor is az uralkodó rendszer kezében lenne és abban a pillanatban, amikor ez a rendszer elhatározná és akarná a háborút, ha neki tetszik, úgy fordítana egyet azon a szájkosarán, hogy épen a háború ellen dühöngő lapokat tenné némává.

A haladás barátai ezért nagyon rosszul teszik, ha rendőrért és bíróért kiáltanak akkor, mikor a sajtóban olyan tünetek merülnek föl, amelyeket a haladás szempontjából veszélyesnek tartanak. Nem szabad elfelejteniük, hogy a sajtó mégis csak a leg-erősebb emeltyűje a haladásnak és legalkalmasabb eszköze a

népek közötti szolidaritás fejlesztésének. Egyszer csak helyreáll a béke. Egyszer csak újra beköszöntének a normális viszonyok. És akkor újra megindul a határokon át a nyomtatott betűk nagy cseréje és akkor még azok a lapok is, amelyek nia a legvadabb háborús uszítást űzik, ismét a haladásnak és ezzel közvetve a népek megértésének és egységének a szolgálatába állanak. Minden nyomtatott betű a haladás úttörője. A haladás pedig a nagy egység, a népek nagy testvérisége felé vezet. Addig, amíg lapok nem voltak, minden új eszme cammogó lépésekkel járt, minden újabb irányzat megérlelésére a nemzeteknek évtizedek, néha évszázadok hosszú sorára volt szükségük. Ma villanszárnynon repül az eszme és a sajtó máról holnapra az emberiség közkin-csévé lesz. Ma, ha a népek egyik csoportja egy határozott lépést tesz a haladás útján előre, a kényszer erejével vonja maga után a népek másik csoportját is. Akkor is, *íEL* ellenségek, akkor is, ha gyűlölik egymást. És ezt a sajtót a határokon kicsereberélt nyomtatott sorok ereje teszi. A jövőbe vetett bizalmat nem szabad elveszíteni akkor sem, ha a világháború rettenetes széttépettségében hajlamosak lennének a szkepszisre és a kétségbeesésre. Valószínűnek látszik, hogy a világháború nagy katasztrófája után ellenkező hatás lesz úrrá a lelkek fölött: a népek végigszenvedve ezt a szerencsétlenséget, ösztönszerűleg keresni fogják a hasonló szerencsétlenségek megismétlődésének az ellenszerét. Keresni fogják a háború gyökereit, hogy ezeket a gyökereket örökre kiirthassák. Keresni fogják azokat a keveseket, akiknek üzletük, érdekük a háború, azért, hogy ártalmatlanná tegyék őket és az állam kormányzását kivegyék a kezükből. Én egy nagy demokrata föllendülést várok a háborútól, a ma jogtalan nagy tömegek diadalmas nagyszerű előnyomulását. Egy új honfoglalást, melyben minden országban azok a milliók hódítják vissza a maguk számára a hazát, akik egymásnak nem ellenségei. És a világtörténelemnek ebben a fázisában nagyszerű hivatás vár a sajtóra. Ez a sajtó a petrólenummal itatott gyújtózsínór szerepét fogja játszani a most következő korszakban és szállítani fogja a tüzet a középkorból visszamaradt bagolyvárak fölperzseléséhez.

A haladásnak ellensége mindenki, aki a leg jogosabbnak és legigazságosabbnak látszó keserűségből is arra hajlik, hogy ezeket a gyújtózsínórokat eláztassa.

Utóirat

Ennek a könyvnek a kéziratát már 1917. szeptemberében nyomdába adtam, a háborúval kapcsolatos technikai nehézségek okozták, hogy a mű csak most hagyhatta el a sajtót. Olyan időket élünk, amikor a történelem napok alatt csinálódik és az elmúlt négy hónapnak is sok olyan eseménye volt, mely élő kapcsolatban van ennek a könyvnek a fejtegetéseivel.

Az orosz forradalom például élénk illusztrációja annak a belső összefüggésnek, melyben az államok mai struktúrája és az imperializmus állanak egymással. Kerenszki az imperialista törekvések nyílt megtagadásával és a közeli békekötés ígéretével ragadta kezébe a hatalmat: a régi adottságok, a cári uralomtól örökölt kötelezettségek azonban arra kényszerítették, hogy fokozatosan egyre messzebb távolodjék a békétől és egyre odaadóbban szolgálja az entente imperialista terveit. Lenin fölfedezte, mi az egyetlen módja annak, hogy egy kormány szabaduljon az imperializmus béklyójából: a fegyverszünet-tárgyalások megkezdésével egyidejűleg hozzálátott ahoz is, hogy az imperialista-kapitalista államrend lerombolásával szocialista államrendet építsen föl Oroszországban.

A titkos diplomácia természetrajzához rikító színfoltokkal járultak hozzá azok a diplomáciai okiratok, amelyeket a Lenin-kormány ástott ki a pétervári külügyminisztérium archívumából. Ugyanazok a diplomaták, akik a fórumon a kis népek jogáról és a német militarizmns letöréséről szavaltak, a kulisszák mögött szemérmetlen nyíltsággal osztakoztak idegen országok területe fölött. Az olasz, a román diplomácia pedig népe békéjét eladta már akkor, amikor az ország nagy többsége nem is gondolt komolyan a háborúra.

A háborús uszításnak is kirívó példáit kaptuk ez alatt a négy hónap alatt, A bátortalan és tapogatózó békeakaratra brutális erőszakkal és terrortal felel a konok háborús akarat. Lord Lansdowne józan béke-levelét nyomon követte Bonar Law és Churchill őrjöngő kirohanása, az angol lapok pedig a „Daily News” és a „Manchester Guardian” kivételével a békeszózatra a szidalmak egész özönével feleltek. Franciaországban a Bolo-affér és az Almereyda-ügy után Clemenceau kormánya vaskézzel látott hozzá, hogy minden békés hangot csirájában megfojtson és attól sem riadt vissza, hogy hazaárulási port akasszon Caillaux nyakába.

Mindezek a tények azonban csak újabb példák erejével támogatják a könyvben elmondottak igazságát. És nem adtak okot arra, hogy megállapításaimat módosítsam.

Budapest, 1918. január elején.

A szerző.

TARTALOMJEGYZÉK.

ELŐSZÓ.

ELSŐ RÉSZ.

A GYÜLÖLET FORRÁSAI.

	Oldal		Oldal
1. Ki a felelős?	3	7. Európa két „beteg embere“	16
2. A végső okok	4	8. Rossz béke, jó szövetség	20
3. Imperializmus	7	9. A militarizmus	23
4. A kapitalista imperializmus	9	10. „A mozgósítás pedig háborút jelent!“	28
5. A nacionalista imperializmus	12		
6. A nemzetiségi kérdés	14		

MÁSODIK RÉSZ.

A GYÜLÖLKÖDÉS APOSTOLAI.

1. Azok, akik kormányoznak	33	5. A diplomaták „nagy játzmái“	54
2. Pártok harca a háborúért	36	6. A közvélemény	56
3. Diplomáták	44	7. A közvélemény nevelői	53
4. Diplomáták a — diplomáciáról	49	8. A háborus közvélemény	65

HARMADIK RÉSZ.

A SAJTÓ.

1. Az imperializmus és a sajtó	69	7. A sajtó és a közönség	88
2. A sajtó bölcseje	70	8. A cenzura	90
3. A sajtó mint kapitalista vállalkozás	74	9. A sajtópolitika	93
4. A közönség tetszése	76	10. A modern sajtópolitika	95
5. A párt sajtó	80	11. Távirati irodák	98
6. A sajtó feladtsága	84	12. A diplomácia és a sajtó	101
		13. A háborus sajtó és a diplomácia	103

NEGYEDIK RÉSZ.

AZ USZÍTÓ SAJTÓ.

1. A nyugati viharfészek	106	7. Sarajevó után	128
2. A keleti viharfészek	103	8. A háboru sajtója	132
3. Az angol-német ellentét	111	9. Hadüzenetről-hadüzenetre	137
4. A nemzetiségi kérdés	115	10. Álhírek	152
5. Válságról-válságra	117	11. Az entente-hírszolgálat fölénye	157
6. Az utolsó év izgalmai	125	12. Az entente-sajtó hírei	160

ÖTÖDIK RÉSZ.

A BÉKE-SAJTÓ.

1. Akik sohasem gyüölködtek	167	2. A mérgezett betű eilenszere	173
---------------------------------------	-----	--	-----